Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

ÅRHUS STIFTS ÅRBØGER

61. BIND

Udgivet af
HISTORISK SAMFUND FOR ÅRHUS STIFT
1968

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

HISTORISK SAMFUND FOR ÅRHUS STIFT

HISTORISK SAMFUND, der er stiftet i 1907, har siden som et af landets ældste amtssamfund virket i Østjylland med at vække og værne sansen for hjemstavnens historie samt udbrede oplysning af historisk art inden for stiftets område.

HISTORISK SAMFUND udsender hvert år i fint udstyr en righoldig årbog med populært skrevne artikler om historiske emner. Medlemmer får denne årbog gratis.

HISTORISK SAMFUND arrangerer hver sommer flere udflugter – eftermiddagsture, aftenture og heldagsture – for medlemmerne til historisk interessante steder, der forevises under kyndig vejledning.

HISTORISK SAMFUND afholder i vintersæsonen foredrag, fremvisning af lysbilleder og film om historiske emner.

HISTORISK SAMFUND ejer ruinerne af det gamle cistercienserkloster ved Mossø, Øm Kloster, der årligt besøges af tusinder af turister, og som for sine enestående fund er kendt over hele verden.

Enhver med interesse for historie, der under hyggelige former ved møder og på udflugter kunne ønske at træffe andre mennesker med samme interesser, bør indmelde sig i

HISTORISK SAMFUND FOR ÅRHUS STIFT

Indmeldelser modtages af formanden

Arkivar *Finn H. Lauridsen,*
Carit Etlars Vej 60, 8230 Åbyhøj.
Tlf. (06) 15 83 48.

eller hos nedennævnte bestyrelsesmedlemmer:

Overretssagfører *Otto Bisgaard,*
Vestergade 14, 8600 Silkeborg.
Tlf. (06) 82 10 01.

Arkivar *Ib Gejl,*
Christiansgade 8, 8000 Århus C.
Tlf. (06) 12 54 68.

Overlærer *N. Gjesing,*
Egholmsvej 29, 8660 Skanderborg.
Tlf. (06) 52 05 84.

Apoteker *Adam Helms,*
Søndergade 12, 8700 Horsens.
Tlf. (05) 62 57 22.

Bygningskonduktør *N. J. Israelsen,*
H. Pontoppidansgade 24,
8000 Århus C.
Tlf. (06) 12 84 38.

Gårdejer *Nydam Jensen,*
»Nydamsgård«, Lyngå, 8370 Hadsten.
Tlf. (061 – 9 41 11) 9.

Arkivar *Peder Jensen,*
H. Pontoppidansgade 18,
8000 Århus C.

Museumsoverinspektør
Gunner Rasmussen,
Naurvej 26, 8220 Brabrand.
Tlf. (06) 26 19 29.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ÅRHUS STIFTS ÅRBØGER

61. BIND

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ÅRHUS STIFTS ÅRBØGER

Udgivet af

HISTORISK SAMFUND FOR ÅRHUS STIFT

61. BIND

ÅRHUS
AARHUUS STIFTSBOGTRYKKERIE A/S
1968

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

REDIGERET AF

Finn H. Lauridsen Peder Jensen
Gunner Rasmussen

*

REDAKTIONENS ADRESSE

Erhvervsarkivet Vester Allé 12
Århus C

*

TEKST TIL OMSLAGSBILLEDE

Fredensgade ved århundredskiftet,
til venstre bispegården,
den høje bygning i baggrunden er det gamle posthus

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

INDHOLD

Side

Lisbeth Lottrup (†): Da Århus og jeg var små 7

Aksel M. Kristensen: Arkæologen Frode Kristensen 1867–1927 47

Holger Nielsen Garner: Charteuserordenen i Danmark 54

Fritz V. Bloch: Immigranter 85

Aage Dyrkjøb: Horsens Hospitals historie 96

Jørgen Steen Jensen: Polske begravelser i Århus og Kolding 1659. Tillæg 141

Årsberetning 1967–68 143

Registre 145

Regnskaber 152

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

HISTORISK SAMFUND FOR ÅRHUS STIFT

Bestyrelse:

Arkivar *Finn H. Lauridsen,* formand.
Arkivar *Peder Jensen,* kasserer.
Museumsoverinspektør *Gunner Rasmussen,* sekretær.
Overretssagfører *Otto Bisgaard,* Silkeborg.
Arkivar *Ib Gejl.*
Overlærer *Niels Gjesing,* Skanderborg.
Apoteker *Adam Helms,* Horsens.
Bygningskonduktør *N. J. Israelsen.*
Gårdejer *Nydam Jensen,* Nydamsgård, Lyngå.

Redaktionsudvalg:

Arkivar *Finn H. Lauridsen.*
Arkivar *Peder Jensen.*
Museumsoverinspektør *Gunner Rasmussen.*

Udvalg for Øm Kloster:

Arkivar *Finn H. Lauridsen,* formand.
Overlærer *Niels Gjesing,* sekretær.
Arkivar *Peder Jensen,* kasserer.
Overretssagfører *Otto Bisgaard.*
Museumsoverinspektør *Gunner Rasmussen.*

Revisor:

Lektor *S. Lauge Jørgensen.*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Da Århus og jeg var små

Af *Lisbeth Lottrup*

> Alle de menneskers liv, som jeg nu vil tale om, er blevet til et sagn, ja, mere endnu – det har opløst sig til intet, thi de er, som salmedigteren siger, gangne bort, som om de aldrig havde været til. Og lad mig derfor fortælle om dem, thi det er en uretfærdighed, at noget, der engang har været, således helt og holdent skal forvandles til intet. *Jeg* ved mere om dem og vil nu fortælle jer det. I indser ikke, hvorfor I, der har nok med jeres egne sorger, også skal bekymre jer om fremmede anliggender og ovenikøbet om sådanne, der ligger over et halvt århundrede tilbage i tiden. Men jeg vil ikke tage hensyn dertil. Jeg er på det punkt ligesom en husmoder, der ikke vil finde sig i, at der går noget til spilde i hendes husholdning – thi hvad enten det nu er brød eller menneskeliv – så er det en gave fra Gud.
>
> *Georg Hermann: Jette Gebert.*

Helst husker jeg gaden en forårsmorgen, når der var fest et sted, og alle de små skandinaviske flag blev hængt ud og blafrede muntert foran ruderne i den solblanke morgen. Eller en forsommeraften, grundlovsdag for eksempel, når man selv, træt af en lang dag i det fri, hang ved det åbne vindue eller lå i sin seng og hørte folk komme hjem fra »båden«, en af de to små skovbåde, der formidlede trafikken mellem byen og skovene. Trætte børnefødder slæbte sig søvnigt over stenbroen, og de voksne havde bundter af lyst, allerede lidt slapt bøgeløv i hænderne.

Et barns verden er stor og uden grænser. Århus var dengang en lille by og »vores« gader – Fredensgade og Østergade – gav vel ikke anledning til store oplevelser. Men man havde jo alt, spandt som silkeormen en rigdom ud af sit eget indre, behøvede heller ikke meget selskab af mennesker. Bare man hørte efter, hvad de voksne snakkede om, fik man fat i en ende og kunne spinde videre derpå

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

i al evighed. Hvilket begreb har man om afstande for eksempel? Jeg husker da godt, hvilke forestillinger man gjorde sig, når de voksne skulle rejse med toget til Horsens for at besøge familien dèr. Så kiggede man i gadespejlet og kunne helt ude for enden af gaden se Paulskirkens spir. Er *det* Horsens, spurgte man så og fik til svar – ja, lige bag ved. Far, der læste meget, mest om rejser til fremmede lande, kunne fortælle om en gammel kone et af disse steder, der havde spist menneskekød, og at det stykke, der smagte bedst, var overarmen af en ung pige. Den kone måtte være én, far havde snakket med nede i butikken; det var der ikke noget underligt ved.

Derfor var huset, man boede i, stort nok til at rumme hele verden. Med sine stuer og kamre, trapper op og ned, lofter med skabe og kister, der rummede uanede skatte af gamle klæder, parasoller, nodehefter, bøger og alskens hengemte ting, der var værd at gå på opdagelse i. Og kældrene under butikken, hvor der på stenhylder lå store gule oste, mørke tønder, hvoraf far selv tappede portvin og rødvin, snehvide trætønder, hvor drueklaser gemte sig i korksmuld,

Lisbeth Lottrup, f. Baden,
4 år gammel.
Privateje.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kasser med appelsiner og inderst inde kulkælderen, hvor man sneg sig ind for at gyse engang imellem, når man følte trang til det uhyggelige. – Der var gården med vognskur og petroleumslager, hønsehus og vaskehus. I gården havde far i sine unge år plantet et par frugttræer, de blomstrede kønt og hvidt om foråret, men med at bære frugt blev det som regel kun så som så.

For enden af gården mod vest var der afsat en lille smal strimmel til have. Men udover at sprede et grønt skær over en stribe langs pakhusmuren, blev heller ikke den til noget særligt. Dejligt var der en forårsdag, når frugttræerne blomstrede og strøede sine hvide blade i håret på en lille pige, der sad på en omvendt vaskebalje under det snehvide vasketøj, der række efter række var hængt ud og flagrede i den blå luft, stemmerne fra vaskehuset, hvorfra vældige skyer af hvid damp slog ud, og en munter bæk af klart blåt skyllevand løb tværs gennem gården for klukkende at forsvinde i kloakken i krogen.

Jo, verden var stor; men en dag tog man dog et vældigt spring ud i den store oplevelse – den dag da man for første gang blev sluppet løs på egen hånd i den farlige vogntrafik og fik lov helt alene at gå turen rundt. »Turen rundt« begyndte uden for vores port i Østergade; derfra blev vi to mindste ved voksen hånd lodset over til vognmand Madsens port på den anden side. Så gik det af sig selv, op ad Østergade, hen ad Amaliegade, ned ad Sønder allé, om hjørnet ved Bispegården, hen ad Fredensgade – og så var man hjemme igen.

Gaden

Fredensgade var en agtværdig gade med pæne agtværdige familier i pæne agtværdige huse. Man var først og fremmest pæne mennesker, det skyldte man sig selv og andre. Af og til kunne der jo nok komme en lille revne i glasuren. Så spredtes rygtet om, hvad der nu var sket i den eller den familie, af alle de små, pæne, gamle koner med sorte kyser på de små, grå hoveder, med strikket korsklæde og nystrøget ternet bomuldsforklæde – de var ikke til at skelne fra hinanden, de små koner – madam Andersen, madam Christiansen, madam Bjerregaard, og hvad de ellers hed. Madammer kaldtes de alle endnu dengang – den franske fruetitel i modsætning til det senere brugte frue.

Min mor kaldte disse små, venlige koner for de små gråspurve. De

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kom frem, når der var noget på færde, fra deres kvist eller pæne små baghuse og pilede afsted for at fortælle, og de syntes ad sære og hemmelighedsfulde veje at vide alt. Dem var det, der vidste besked, da en kendt ung officersfrue i nr. 26 på første sal en aften var kommet af dage ved et vådeskud. Jamen, sagde de små koner – manden skød hende da. Og en af dem var det også, der kendte den statelige gamle frues hemmelighed – hende der i sin tid var blevet så vred over, at hendes datter havde giftet sig med en læge, der enten var morfinist eller dranker – det *var* det sidste. Hun, der altid sad ved sit vindue og aldrig gik ud, hun blev på sine gamle dage så drikfældig, at den lille gamle kone, der gik tilhånde i hendes hus, hvert øjeblik kom pilende med en tom portvinsflaske under forklædet ind i butikken til min far og, mens hun hemmelighedsfuldt trak flasken frem for at få den fornyet, hviskede – nu er den gal med den gamle frue igen – hun *har* allerede tømt den flaske, jeg hentede i morges. Dem var det også, der vidste besked med den gamle dame med et adeligt navn, der boede i en hjørnelejlighed i nr. 9 sammen med en totalt forbitret datter, der havde været gift engang, og hvem manden havde forladt efter et meget kortvarigt ægteskab, hvad man godt forstod, når man så denne aldrende datter stiv som et kosteskaft og med et ansigt som en hest forbitret vandre gennem gaden. Moderen var der aldrig nogen, der havde set. Hun lå altid til sengs. Var engang i vrede eller sygdom gået i seng og havde aldrig rejst sig siden. Det eneste, man fik at se, var hendes dannebrogsdækkede kiste, der blev båret ud kun fulgt af datteren, der kort efter forsvandt fra gaden, hvor hun så end blev af.

I flere år havde Hedeselskabet hovedkontor i ejendommen Fredensgade nr. 9. Jeg husker engang, da nogle veninder fra gaden var kommet i tanker om at ville holde en basar til fordel for os selv. Vi ville bruge eventuelle indkomster fra dette foretagende til en teateraften – om ikke i fremmedlogen så dog i logen nærmest ved og på første række. Jeg har været den yngste, men ikke mindst foretagsomme af flokken – vi var vist fem i alt – for jeg var til min store forsmædelse den eneste, der kunne gå på børnebillet. Vi fik samlet ind til en tombola, og i vaskehuset, der lå i en sidebygning i gården, stillede vi an på bordet med en café, hvor der blandt andre delikatesser var en æblekage lavet af mig personligt. Jeg ser endnu tydeligt de unge herrer, ingeniører og forstmænd stå i vaskehuset og formedelst 5 øre spise æblekage af underkopper. Der

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

var den unge Steensen Leth fra Høiris på Mors, der var en ingeniør Thomsen og en meget høj herre, der hed Thalbitzer.

Fredensgade er i dag næsten ganske at se til som dengang. De fleste huse ligger der endnu og er ret uforandrede, udover at der er bygget en ekstra etage på en del, og at et par huse, numrene 15 (der fandtes intet nr. 13), 17 og 19 er forsvundet og har givet plads for nye huse, og at de porte er forsvundne, der dengang lukkede for et bagland, oftest bestående af en gårdsplads, hvor græsset som oftest havde gode kår mellem brolægningens runde sten, nogle brunmalede træskure, nogle med tremmedøre, for selv i bedre huse måtte herskaberne ty til tremmerummene i gården, selv om man vel dog de fleste steder havde et rum med kloset, en osende petroleumslampe, sirlig tilklippede avisark hængende i sejlgarn på væggen og en pose med tørvesmuld at strø efter med, som i den pigeskole, frøknerne la Cour og Tvedes højere pigeskole, som den hed, hvor vi begyndte vor skolegang i seksårs alderen.

Ofte var der også en have bagest i gården – et surt stykke jord med nogle vantrevne buske med unaturligt mørkt løv, et enkelt frugttræ, der forlængst havde glemt sin opgave – at blomstre og bære frugt – et trælysthus med afskallet maling og godt med edderkopper og spind indeni. Nu er portene slået op på vid gab eller helt forsvundet, og gårde og haver har givet plads for garager og værkstedsbygninger. Men facaderne bag hvilke fruerne og frøknerne sad bag de stivede hvide blondegardiner, er de fleste steder som dengang, blot sidder der ingen nørklende husmødre med døtre, der uden tilsyneladende nogensinde at dreje ansigtet eller løfte det fra håndarbejdet dog på en eller anden uforklarlig måde havde rede på alt, hvad der skete uden for deres potteplanteprydede vindueskarm. Jeg har heller ikke indtryk af, at de gik meget ud. Det var, ligesom der skulle en særlig anledning – en visit, en begravelse, kirkegang eller lignende til, for at i hvert fald de ældre damer begav sig uden for hjemmets mure.

Men lad os ikke glemme gadespejlet. Gadespejlet var så at sige disse frivilligt indespærredes forbindelse med livet udenfor. Også hos os spillede gadespejlet en rolle. Inden for det havde bedstemor sin lænestol og – skønt rask og rørig, hørte hun også til den siddende flok. Hun strikkede gennem årene af fint hvidt bomuldsgarn det ene kunstfærdige sengetæppe efter det andet, mens hun samvittighedsfuldt holdt vagt ved udkigsposten. Derfra kunne meldes, at dér kom biskoppen og drejede op ad Østergade, og dér passerede

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

teaterets primadonna, den smukke Gerda Krumm, der boede i det næstsidste hus på venstre hånd i gaden, sammen med skuespilleren Ludvig Nathansen. Når dette par skred (dengang *gik* skuespillere ikke – de *skred*) hen ad gaden på vej til eller fra teateret, stormedes skansen, og vi sloges om vinduespladsen, vi piger, store som små. For teateret, det var eventyret, det store eventyr.

Eller der meldtes, at nu gik de to frøkener von Røssing ud at spadsere. Eller frøken Langballe med sin lille foxterrier. Den høje hvidblonde frøken Julie, om hvem det blev sagt, at hun havde været forelsket i en skuespiller, som forældrene havde nægtet hende at gifte sig med, og nu visnede hun i hjemmet, prokurator Langballes hus – det første i rækken af de lige numre i krogen ved posthuset. Om omtalte skuespiller, som ingen vist havde rede på, hvem var, måske overhovedet har kendt noget til dette rygte endsige frøken Julie, ved jeg ikke.

Derimod var der slet ikke tvivl om sandheden i den yngste frøken von Røssings tragedie. Hun, der var blond og af en vis aristokratisk skønhed, havde i sin tid været forlovet med den velstående og charmerende købmand Otto Lassen. Men her havde moderen, enke efter major von Røssing, af fornem hannoveransk adel, med næb og klør sat sig imod denne gode forbindelse med den motivering – oberstinden var født Gjeding, ganske borgerlig altså – at nu var *hun* sluppet ud af borgerligheden, så skulle hendes datter, så længe *hun* levede, ikke vende tilbage til denne klasse igen. Og derved blev det. For da oberstinden, tante Rine, som hun hed i familien, endelig i sin høje alderdom gik bort, var det for sent for nogen af døtrene at tænke på ægteskab.

Familien Røssing var ikke rige. Men de var meget stolte, og begge søstrene var søde beskedne damer, der altid, når de viste sig på gaden, så fornemme ud. Vi syntes altid, de måtte ligne hofdamer. Der er nok ingen tvivl om, at deres elegance har været koncentreret om gadekostumerne, og at det må have givet anledning til meget hovedbrud og opfindsomhed med blomster, slør, silkebånd og fjer at fikse hatte og kostumer op ved idelige variationer. De havde forbindelse med stamhuset i Hannover, slottet Røssing, hvortil de to søstre fik faste invitationer hvert år. Nu var det imidlertid sådan, at de ikke fandt udvej for at kunne rejse begge to på en gang, så de skiftedes. På den måde kunne man nøjes med det halve udstyr. Engang var frøken Dagmar kommet afsted, og ved dette besøg holdtes der på slottet en fornemt officersbal. De fleste af de

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hannoveranske slægtninge tilhørte officersstanden. Dansen gik i slottets festsal, da frøken Dagmar, der just dansede vals med sin flotte fætter, »der Pioner Kurt«, til sin rædsel opdagede, at snoren på hendes uhyre billige, hvide perlehalsbånd var bristet, og perlerne trillede til alle sider. Hvad skulle hun gøre? Hun var grædefærdig, for tænk hvis nogen kom til at træde på en perle og derved opdagede, at det var simpelt glas? Det var ikke til at bære i denne forsamling, hvor alle bar ægte og kostbare smykker. Hendes kavaler, der opdagede fadæsen, standsede, hævede sin hvidtbehandskede hånd mod orkesteret og råbte ud over de dansende: »Halt – Fräulein von Røssing hat Ihre Perlen verloren«. Jeg kunne være død, fortalte frøken Dagmar, fra hvis egen mund jeg har historien, mens alle ledte og samlede perler op fra det blanke gulv. Endelig bragte man hende en håndfuld perler, og fætteren bød hende tælle dem for at se, om de alle var tilvejebragt. Ægte perler har man nemlig tallet på, men det havde hun jo ikke. Dog talte hun ophidset med højrøde kinder og havde åndsnærværelse til at erklære, at »Gott sei Dank – sie sind alle da«. Og heldigvis blev der ikke trådt på nogen eventuelt overset. I hvert fald hørte hun aldrig derom.

Lige over for os i nr. 11, der nu er forsvundet, boede tre ældre søstre. Huset ejedes af den ældste. Hun hed frøken Køster. Hun havde engang i stueetagen i den nette lille ejendom – gadedør og to vinduer mod gaden forneden – tre vinduer på første sal plus en kvist, haft en fin modesalon, og hun havde tit været på rejse til Hamborg, hvor hun gjorde sine indkøb. Hun skal have været af et kolerisk og opfarende gemyt, og de fortalte hjemme hos os, hvor man kendte de tre damer særdeles godt, at hun, da hun havde anskaffet et sæt forlorne tænder – sådan hed det dengang – straks efter hjemkomsten fra tandlægen irriteret over dette fremmedelement i sin mund uden tålmodighed til at vænne sig til denne nye tingenes tilstand, simpelt hen før hun endnu havde fået overtøjet af, havde taget hele sættet, brækket det midt over og smækket det ned i en skuffe, hvor det siden blev. Men hvordan det nu var kommet dertil, at de tre ensomme søstre boede sammen på førstesalen i det lille hus, så havde hun givet dem husly, da de begge havde lidt skibbrud næsten i bogstaveligste forstand på verdens urolige hav. De to søstre hed fru Christensen og fru Thorsen. De sad dagen lang over for hinanden ved hvert sit vindue og broderede og nørklede. Det var vel deres bidrag til underholdningen. Fru Christensen husker jeg ganske svagt som en sortklædt, gulbleg skygge

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

med en lille blondekappe på glatkæmmet hår. Fru Thorsen derimod, der overlevede de to andre i mange år, blev den sidste på skansen og hyggede sig gennem årene med besøg af unge slægtninge, der bragte venner med til huse og spredte liv og munterhed.

Fru Christensen havde været gift med en guldgraver i Amerika. Hun havde også haft en lille pige; men hun havde mistet både mand og barn derovre, og guld havde der vist ikke været meget af. Så var hun havnet her og sad trist og gul og tænkte nok stadig på alt det, der havde været så sørgeligt. Fru Thorsen var en dame med en stærk ansigtsfarve, smalle, mørke øjne og et tykt gråt hår med sorte striber. Hun havde været gift med en mand, som min bedstemor med nogen nedladenhed i tonen betegnede som matros. Hvor *han* så var blevet af, meldte historien ikke noget om, men der blev i hvert fald ikke snakket noget om død i den anledning. Måske fru Thorsens mand var blevet borte på havet eller på anden vis. Verden er jo så stor og fuld af muligheder for en sømand.

I baghuset til nr. 18 boede der i mange år en gammel dame med en aldrende datter. Det var fru og frøken Zimmermann. Det var fine, elskværdige damer og vistnok meget fattige. Jeg har aldrig fået rede på deres tragiske historie, eller hvorfor og hvordan de fra en stor herregård var havnet i et par fattige stuer i et baghus i Århus. Sådan noget tænkte man vel ikke så meget på som barn, og da de holdt sig så ganske for sig selv – moderen gik aldrig ud – var der heller ikke nogen, der beskæftigede sig meget med dem. Datteren, frøken Emma Zimmermann, var en bleg, stille og elskelig dame. Hun var fattigt klædt og haltede let, hvorfor hun altid gik med stok. De elskede katte og levede og åndede for disse dyr, som også indtog en agtet plads i hjemmet hos os, og jeg tror, at denne kærlighed til hjemløse dyr, der var henvist til deres hjælp, var det, der gav deres liv indhold. De var omgivet af katte. Når vi mødtes på gaden, og det gjorde vi tit, for vi boede jo næsten dør om dør, og hun havde også, tror jeg, en ydmyg kærlighed til børn, snakkede vi altid katte. Hun havde rede på alle vores og huskede, når én havde været syg eller borte i længere tid, så hed det – hvordan går det Sebulon, har han det bedre? Og den lille Rabo? Og Koscka er da forhåbentlig kommet hjem? En gang husker jeg at have været indenfor hos dem, hvordan det gik til, ved jeg ikke, det må have været i en eller anden katteanledning; men selv om jeg ikke har været ret stor dengang, så mindes jeg dog min

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fredensgade ved århundredskiftet. Til venstre bispegården, den høje bygning i baggrunden er det gamle posthus.

Erhvervsarkivet.

undren over de pragtfulde møbler, malerier, sølv og porcelænsting, der var stuvet sammen i den fattige stue, hvor den gamle dame sad i en lænestol ved et vindue ud mod en trist baghave, gennem hvis gulnede lindeløv solen skinnede ind i stuen, hvor der lugtede ganske ubeskriveligt af de utallige katte, der mjavende sneg sig rundt og med højtløftede haler smøg sig om benene på en.

Hjemmefra var jeg ikke uvant med gamle og kønne ting, for min far havde sans for den slags og købte gerne, hvor han kunne finde det, et gammelt ur, et testel, en udskåret kiste, eller hvad det nu kunne være. Men at dette her var noget ganske særligt, forstod jeg dog, og fik travlt med at komme hjem og fortælle om de store malerier, der hang så tæt, at de ganske dækkede de fugtplettede vægge – malerier af smukke damer med hvidpudret hår, nedringede silkeliv og smykker i hår og om hals. Herrerne havde også pudret og friseret hår og prægtige røde frakker med blå ordensbånd over brystet. Og møblerne, der i rad og række var stuvet sammen langs væggene og midt på gulvet, så man dårligt kunne røre sig, og på hvis falmede lyse silkebetræk kattene slangede sig

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

og hvæssede deres klør, var hvidlakerede med forgyldte muslingskaller som dekoration.

Da frøken Zimmermann døde, kom der en slægtning og bortførte det hele indbo. Det var en ugift apoteker fra et sted i Jylland. Han havde en sjælden gang besøgt de to ensomme damer og måske også, det ved jeg ikke, men det er dog at formode, understøttet dem en smule. Mange år efter, da også han døde, blev der holdt en auktion over »hans meget kostbare indbo«.

Af og til kom der i butikken hos min far en mand, der boede henne i Rosenkrantzgade. Laksemanden kaldte vi ham, fordi han, der var en stor, kraftig, yngre mand, rejste rundt på landet og solgte røgede fisk til landboerne. Når han kom, kastede han flot en avispapirpakke hen ad disken og sagde, værsgo hr. Baden, her er noget, De kan se på. Jeg kan altid hente, hvad De ikke vil have. På den måde kom vi alle i besiddelse af guld- og sølvstukne huenakker, dusinvis af gamle sølvknapper, store sølvspænder, skeer, medailloner, brocher og alt muligt i gammelt sølv og guld, og det kostede jo ingen penge. Alt det tiltuskede han sig delvis for sine røgede sild og makrel og solgte det videre.

Fredenstorv hørte sådan set med til gaden og var også en pæn og respektabel plads, for der boede jo postmesteren, den lille joviale og venlige Federspiel, der havde en lille, let forvokset husbestyrerinde – mon ikke hun hed frøken Schourup? De var begge altid meget venlige mod os børn og hørte slet ikke til de voksne, man gik af vejen for, enten fordi man fandt dem kedelige eller vigtige. Og familien Hammerich med de mange kønne børn, der altid syntes af flokkes ved vinduet over porten og sidde og kigge med mørke øjne ud på gaden. Der boede også vores læge, dr. Prior, og i gården til Trods Katholm så man somme tider, mens man var ganske lille, den gamle hr. Rahr, og så kunne det ske, at han tog nogle runkne æbler op af lommen og gav til os børn, der nejede pænt og puttede dem op under elastikken på matrosblusen og gav dem til hønsene, når vi kom hjem.

Jo, Fredenstorv var ganske bestemt også en respektabel plads, hvis man lukkede øjnene for huset på torvets sydside, der altid slet og ret benævnedes som nr. 5. Det var et rigtig pænt velholdt hus i to etager; men det gør mig ondt at sige det – det var ikke respektabelt. Det var kvarterets skamplet, hvis man ville se sådan på det, for det var slet og ret bordel. Men man kunne jo også se sådan på det, at skulle ondt være, og man havde jo dog ikke langt til havnen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

og det liv, der rørte sig der, så var der aldrig ballade dèr. Indehaversken var en midaldrende, lidt skeløjet, men ellers ganske ordentlig kone. Jeg har aldrig erfaret, hvad hun hed; men hun havde mange navne i kvarteret såsom Lærerenken, Pariserlotte eller Luseane. Det sidste har ikke været retfærdigt, tror jeg, for hun så altid meget respektabel og net ud. Da huset også kaldtes dueslaget, var det ganske apropos, at hun levede sammen med en skikkeligt udseende mand med en sort klap for øjet. Han var nemlig duehandler og færdedes oftest med et bur indeholdende et par duer. Han hed Hansen. Der sagdes, at politiet af og til holdt øje med foretagendet i nr. 5, og at husets værtinde flere gange var tiltalt for rufferi, og hvad der nu ellers kunne forefalde af ulovligheder i et sådant foretagende; men at hun hver gang selv førte sin sag og klarede frisag. Jeg husker engang som meget lille, at jeg en sommerdag gik med min bedstemor i hånden forbi dette syndens sted. Gadedøren var åben, og opad dørkarmen lænede sig en dejlig pige. Hun havde sorte lokker under en gul stråhat med ildrøde valmuer om pulden. Å, bedstemor, sagde jeg betaget – hvor *er* hun sød. Men bedstemor så hverken til højre eller venstre, hun tog bare et fastere tag i min hånd og trak af med mig. Det forstod jeg ikke. Og den dejlige pige så jeg aldrig siden.

Trafikken i gaderne var naturligvis efter nutidens forhold beskeden. Men dog var der liv og larm af de mange arbejdsvogne, der gennem Fredensgade kørte til og fra havnen. Når der var kommet et skib i havn lastet med kopra fra fjerne lande, rumlede tunge vogne læsset så rigeligt med det harske kokosprodukt, at vi børn mange gange pilede efter og samlede op af de oliede delikatesser. Ikke fordi vi brød os så meget om at sætte tænderne i de hårde stykker; men det var spændende – der var eventyr i noget, der med skib var kommet så langvejs fra. Også de gule postvogne kørte fra tidlig morgen til sen aften til banegården efter post, og den store vognmandsforretning på hjørnet af de to gader gav også liv i gadebilledet. Og de familier, der selv havde vogn, hørte også til gadebilledet. Der var jo Hans Broge, der hver eftermiddag, når villaen i Brabrand var fraflyttet til fordel for førstesalen i Mindegade, kørte en tur til Brabrand. Der sad kong Hans, trykket ind i sit hjørne, afvisende og tvær at se på, med den lille husbestyrerinde forskrømt og tynd trykket op i det modsatte hjørne.

Festligere end Hans Broges kørsel var det, når den unge fru Wærum strøg gennem gaden i sin høje, lyst lakerede jagtvogn –

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hun kørte selv og sad på bukken i hvidt med flagrende slør om hatten og med lyseblå dragonofficerer som passagerer. Bag vognen halsede sort- og hvidplettede dalmatinerhunde med de røde tunger hængende ud af flaben. Det var så smukt.

Somme tider kom også herskabet fra Frijsenborg fra morgendamperen, der havde fragtet den grevelige familie fra vinterpalæet i København til slottet ved Hammel. De kørte med blinker, hvad så det var? Jo, det var noget blankt og rundt som en sølvtokrone, der vippede og blinkede i hestenes hovedtøj, og som var forbeholdt adelen og de højeste rangklasser. Eller etatsråden fra Ceres kørte gennem gaden, når fru Meulengracht aflagde visit i bispegården eller hos familien Stampe i Fiskergade eller damerne Røssing, der jo alle var af familien. Å, der var skam meget at se på alligevel.

Der var jo også Kjær i »Øjet« – varieteen i Mindegade, som min bedstemor, der var af moral, omtalte i skarpe ord. Jacob Kjær kørte æresrunde i åben landauer ved siden af sin mor, stramtandet og kapothattet – min fru mor, som han benævnede hende, og sine »pipfugle« – sangerinderne fra etablissementet – friske unge piger, tre på forsædet, én på bukken, klædt i lyse farver med flagrende lokker og blomster på hatte og kjoler.

Skolen

Skolen var frøknerne la Cour og Tvedes højere pigeskole, og den havde til huse i et nu nedrevet hus på Østergade lige for Amaliegade. De to store søstre havde endt deres skolegang, da vi to yngste samtidig begyndte vor. Sammenlignet med skolerne i dag var det jo nok en beskeden historie, både hvad udstyr og muligvis også hvad nogle lærerkræfters kapacitet angik. Det er mig i dag ikke let at kunne dømme derom. Dog tror jeg, at det trods enkelthed i udstyr o. l. egentlig var en god skole. Vi i de første klasser lærte hurtigt at læse, skrive og regne. Skolen havde ni klasser; men elevantallet lå på det tidspunkt, vi kom i skole, temmelig lavt, og da vort hold nåede femte klasse, lukkedes skolen, og de to bestyrerinder flyttede til København, hvorfra de vistnok i sin tid begge var kommet.

Men det, at klasserne var så små, gjorde, at hver enkelt elev blev undervist – man havde tid dengang. Jeg tror også nu, at frøknerne havde kærlighed til børnene, og selv om vi nærede stor respekt for frøken la Cour, var vi aldrig i tvivl om, at det ganske

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kom an på os selv, om vi ville lære noget eller ej. Frøken la Cour var en markant person. Hun nærede en sand passion for Frankrig og alt fransk, hvilket for vort vedkommende gav sig udslag i, at vi allerede i 2. klasse begyndte med det franske, ja, vi havde fransk de fem ugedage og fredag tilmed to timer. Vi fandt naturligvis frøken la Cour ældgammel, og endnu i dag vil det være mig umuligt at gætte på hendes alder, de år hun underviste os. Hun var høj og meget slank, med en rank holdning, der næsten tvang hende lidt bagover, uden at hun virkede stiv. Hun holdt hovedet let tilbagekastet og så under tunge, halvt lukkede øjenlåg ironisk smilende på den, hun talte til. Hun havde en smal buet næse og et snehvidt hår, der var redt op på issen og strøget tilbage fra en høj smal pande. Hendes hår, synes vi, lignede en stiftpisket æggehvide, så let og luftigt svævede det på hendes hovede, og skinnede solen, kunne man ane issen som en blankpoleret billardkugle under håret. Hun må have været et fint og rart menneske, dygtig også, for hvad vi lærte af fransk i de få år og lærte det som en leg, var egentlig ikke småting. Og vi lærte mere. Vi lærte simpelthen at té os og opføre os ordentligt – at »føre os frem« for at sige det gammeldags og ligeud. Frøken la Cour havde en frapperende lighed med den Orleanske kongeslægt, og jeg er ikke vis på, at hun ikke spillede en smule på denne lighed. Havde hun levet på revolutionens tid var hun typen, der med et hånligt smil ville have besteget skafottet.

At komme i skole betød ikke alene at skulle lære noget, det betød også at få nye veninder. Den første time i skolen, da vi endnu ikke var anbragt, hvor vi skulle være, kom en fin og køn lille pige hen til mig, tog min hånd og sagde: »Hvad hedder du? Skal vi være veninder? Jeg hedder Else Inge Nødager Eriksen«. Vi *blev* veninder og vedblev at være det til denne begavede piges altfor tidlige død i den anden store spansksyge-epidemi. Hun var et par år før sin død blevet hårdt ramt af polio under et ferieophold ved Kandestederne, en skæbne hun bar uden at kny. Hendes hjem var et af de store i Århus. Hendes far var øjenlæge, og de boede hele førstesalen rundt i Hafniahus ved Clemensbro. Halvdelen af den kolossale beboelse var øjenklinik, og man så patienterne sidde med klap for øjet eller blå briller ved hjørnevinduet ved Clemensstræde. Den sydlige halvdel, der vendte ud mod åen, beboedes af familien. Det var et stort, rigt og selskabeligt hus. Jeg mindes spisestuen, hvor det forekommer mig, at bordet altid var trukket ud i hele sin

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

længde og prægtigt dækket. Det var et muntert hus, altid fuldt af gæster. Unge mennesker – læger, gifte og ugifte, officerer i lyseblå eller sort-røde artilleriuniformer, smukke slanke damer i dyre kjoler, der kom og gik, spillede billard eller konverserede og i hvert fald altid spiste og drak overdådigt. Der var en lang række dagligstuer, kabinetter, påklædnings- og soveværelser. Det yderste og sidste mod vest var børnenes soveværelse – der var tre piger og en dreng, og jeg mindes det indtryk, dette barnesoveværelse gjorde, første gang man så det. *Der* stod på række ved siden af hinanden fire små ganske ens senge med høje sidestykker, der skinnede af sort lak, hver med en flæsehimmel af hvidprikket moll og en lille hvid lågkurv på hver fodende til nattøjet. Det mindede om dværgenes sovested i Snehvide. Foran dette værelse var legeværelset, hvor barnejomfruen Anna, der havde sin store seng inde hos børnene, residerede. Hun var en renskuret, glatkæmmet ung person, der nidkært vågede over de fire børn, for det meste underholdt af en syjomfru, der også syntes at høre til huset.

Der fik vi ny og fremmed mad. Dr. Eriksens, der rejste meget, mest til Frankrig og Spanien, hvad der dengang var noget meget sjældent, importerede selv deres vine, hvilket vel ikke har været noget større besvær dengang. Fra Norge kom der røgede bjørneskinker, ryper og laks. Der blev spist artiskokker og østers, kalkuner og hummer, alt var overdådigt og første klasses, så ikke mindst det gode køkken trak i de store tider venner til huse. Men de store tider fik ende. Ægteparret blev skilt, og doktoren giftede sig med en ung læge, Gerda Thamsen, og rejste til Ægypten, hvor de startede en øjenklinik, som hun, der døde for et par år siden, førte frem efter dr. Eriksens død. Hun var meget anerkendt for sit dygtige og menneskekærlige arbejde i det fremmede. Fru Eriksen flyttede til København med de fire børn, og vort venskab består den dag i dag.

En formiddag midt i en første-klasse time fik vi en ny kammerat. Frøken la Cour kom ind og afbrød undervisningen ved at præsentere en lille blåøjet pige med to små rottehaler ved ørerne og en stor rund stråhat i nakken. Hendes mor, der fulgte hende, var en meget slank, ung dame med kulsort hår og mørke øjne. Den lille pige blev løftet op på låget af en tom pult, og der sad hun så lidt forlegen, mens vi allerede sammenrystede piger nidstirrede hende. – Her har I en lille ny kammerat – hun hedder Aase Birch, og jeg tror, I vil blive glade for hinanden. Aase Birchs far var

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

teaterets meget feterede førsteelsker, hvad der jo ikke gjorde hende mindre interessant for os. Familien Birch – der var tre blonde børn – Aase, Ellen og Carl, boede de år, de var i Århus, i Mejlgade 84 på tredie eller fjerde sal. Også der kom vi ind i et helt nyt milieu, og jeg tror næsten at kunne sige, at det Birchske hjem har betydet noget for min åndelige vækst, som ingen skoletimer kunne give mig. De var så muntre, så livlige og søde. De snakkede frit om alting og ironiserede uden ondskab, men med meget vid, om ting og mennesker, som vi aldrig havde hørt om før eller i hvert fald ikke havde tænkt os, man kunne finde morsomme. Også der fik vi anden mad end hjemme hos os selv. De spiste sære ting som muslinger og kallunsuppe, grøn ost og tykke friske skiver rugbrød med fedt og store saftige skiver saltkød på, og dertil drak de skibsøl. Og de mennesker, der kom der i huset. Det var ud og ind af skuespillerne fra teateret. Der blev snakket, leet og sunget. De bevægede sig så let og tvangfrit. Dørene susede op, og dèr kom Gerda Christophersen, der suverænt rev et postkort, som den lille Aase havde fået af en norsk soubrette, der havde gæstespillet på teateret, ned af væggen, begrundende dette med, at hun ikke ville se den – – –, og så kom der et meget kraftigt ord – på et barns væg – endda over dette barns *seng*. Og Gerda Krumm, der var af familien, kom, og Alfred Cohn. Havde fru Birch travlt, fulgte de efter hende ud i køkkenet og hjalp til. Imens talte de om bøger og roller og teater og mennesker, som de karikerede. – Latter og munterhed var der altid.

Min søster og jeg voksede så at sige op i atmosfæren af dette hjem. Aase læste alt, hvad der fandtes i hjemmet af nye bøger, der ofte lå på dagligstuebordet med forfatternes dedikationer til de kære fjerne venner i Århus – Rhitra og Vilhelm Birch. Så læste vi med, og vi kunne sidde musestille bag dagligstuens lukkede dør, mens Vilhelm Birch i sit lille studereværelse memorerede en rolle – det var lige så godt som at komme i teateret – nej, bedre – for man var de rigtige skuespillere, som man ellers kun med ærefrygt så spadsere på gaden – på nært hold. Det var ubeskriveligt.

En lille pige, der en kort tid var i skolen, og i den tid var min sidekammerat, var Charlotte Boeck – en datter af oberst, kammerherre Boeck, der gjorde tjeneste ved et regiment i Århus. Det var en smuk, mørk og spirituel lille pige, sød, venlig og livlig. Hos Charlotte Boeck var vi inviteret nogle gange. Obersten var den typiske hofmand. Høj, rank og rødhåret med buskede bryn over lynende øjne.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Oberstinden, der var smuk, mørk og melankolsk, ganske sortklædt, talte ikke meget. Jeg tror obersten gjorde sig umage, mens vi spiste, for at underholde os, der sad som forskræmte mus af skræk for at gøre noget forkert; men vi var meget bange for ham alligevel.

I anden klasse kom også for en kort tid to små, rødnæsede og søde, lidt forpjuskede piger ind. De hed Rigmor og Asta, og de var tilflyttet byen fra Esbjergkanten. De fortalte, at deres far havde haft en stor gård med en have, gennem hvilken der flød en å. Vi lyttede og tænkte efter og sammenlignede deres tøj med vores i klassen. Nej, det kunne ikke nytte, de var *anderledes,* de passede ikke her. Hvorfor er børn så onde, de kom os dog så ivrigt, næsten bønfaldende i møde. Nu havde deres far i stedet for den store gård, hvor åen løb gennem haven, en restaurant i Badstuegade. Badstuegade – der kom man da ikke!

Men så skete katastrofen, at en af de små piger havde fødselsdag, og de stillede så forventningsfuldt i skolen og uddelte små indbydelseskort til chokolade om eftermiddagen den og den dag. Alle takkede jo og sagde, at de skulle spørge hjemme, men ingen havde lyst til at gå. Men hjemme fik vi en anden besked. Hvad vi mon bildte os ind, når folk var så venlige at invitere os. Næ, vil I værsgod sige tak, og at I meget gerne vil komme. Altså måtte vi bide i det sure æble og sige ja tak. De to små piger kunne nok slet ikke forstå, at så mange skulle være forhindrede i at komme til deres selskab, men der var da et par piger til – blandt andet den blonde, krøllede, muntre Carla Cornelius, datter af kammersangeren. (Huset ligger der endnu på højre hånd, når man kommer fra Borgporten – et to etages hus med en trappe på midten og to fag vinduer på hver side af døren). Det var ikke rige folk. Det var mennesker, det var gået skævt for. Faderen, der var en lille tæt mand, så ud til altid at have været i beværterfaget. Der var ikke det mindste spor af friluftsliv over ham. Moderen var mager og forslidt. Hun havde lavet alting så fint ovenpå i »privaten«, hvor selskabet begyndte. Vi havde pænt, som vi altid skulle det, takket for indbydelsen og overrakt gave. Asta og Rigmor gjorde deres bedste, røde i hovederne og farende af det ene og i det andet. Men så skete det. Nede fra beværtningen kom faderen rokkende op og spurgte, om vi ville nedenunder og se teater. Der var ingen gæster i lokalet – der var nogle ølplakater på væggen og nogle tomme borde og stole.

Nu skal I bare se, sagde den lille vært, han var i uldvest og sutter, og rykkede stole frem, så alle tilskuerne, der var ikke mange,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kom på første række foran et lille teater, der stod på et bord op ad bagvæggen med glasrude og et rigtigt malet lille tæppe til at rulle op og ned. Tag nu plads, unge damer, så skal forestillingen begynde. Hvad ville der mon ske? Han havde en femøre parat, som han puttede i en sprække på siden af scenen og – vil man tænke sig – tæppet gik op, og musikken begyndte at spille, oh, så fine og spinkle toner, og på scenen drejede sig i takt til melodien de yndigste små danserinder med krøllet hår, små guldkroner på hovedet og struttende balletskørter i sarte farver. Å nej, sukkede vi lykkeligt. Noget så sødt havde vi aldrig set. Kan I li' det, sagde Asta og Rigmors far i sin uldvest og morgensko – kan I virkelig li' det? Hans runde, røde ansigt så så lykkeligt ud. Se I bare på det, så længe I vil. Og mens vi betaget sagde åh, og sommetider klappede i hænderne som i det rigtige teater, puttede han den ene femøre efter den anden i automaten, mens dukkerne drejede og drejede sig, for i sidste instans kom de mange penge jo dog ham selv tilgode. Da vi gik hjem, var vi enige om, at det dog var den allerbedste fødselsdag, vi nogen sinde havde været til.

Men foruden at læse og skrive skulle man jo også lære at danse. Det skete i Polyhymnias lille sal i stueetagen helt til højre, hvor nu Aarhuus Stiftstidende har ekspedition. Når sommerferien var forbi, kom der fra København to damer, frøkenerne Dagmar Hagen og Louise Pulz, hvis danseskole absolut var den mest eksklusive i byen. Damerne slog sig ned i privatlejede værelser i midtbyen, hvorfra de udsendte indbydelse til indtegning på deres kursus. De havde det lille pudsige trick, når de udsendte deres prospekt, altid at sætte en lille tak opad til fædrenes erhvervstitler. En købmand blev grosserer, en sagfører overretssagfører, en håndværker fabrikant – og så videre. Begge damerne var vel oprindelig udgået fra balletten, i hvert fald var frøken Hagen det. Hun var desuden af den Priceske balletslægt. Tager jeg fejl, når jeg mener, at hendes mor var en af de yndige søstre Juliette, Sophie og Amalie Price? Jeg vil endda vove at tippe på, det var Amalie.

Frøken Hagen var blond, elskværdig, kultiveret og lattermild. Hun bar sit blonde hår friseret som ballerinaerne på Bournonvilles tid, skilt i midten og med blonde hængekrøller ved ørerne. Alt, hvad hun sagde, blev udtalt, som var hun hvert øjeblik ved at briste i latter. Hun var i lang sort klædesnederdel, sort silkebluse, stor hvid blondekrave og flade dansesko på smukke små fødder.

Frøken Pulz, der også var sortklædt – men i fløjl – var selv sort

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

som en ravn af hår og øjne, og mens frøken Hagen var fast placeret mellem de høje vinduer med ryggen mod gaden og front mod eleverne, hvor hun med hænderne holdende op i den svære nederdel viste pas og dansede for, skred frøken Pulz rundt i rækkerne og formanede og holdt øje. Frøken Pulz's opgave var anstand, frøken Hagens dansen.

Henne bag et lille bord ved det sidste vindue i salen havde hr. Nielsen – violinisten der sørgede for musikken – sin plads. Han var en stille, tør mand med et melankolsk overskæg og et tyndt opadstående hår. Han og hans violin lystrede det mindste vink af frøken Hagen og var således et storartet supplement til danseskolen. Endnu én hørte med og var ganske uundværlig. Det var Sine. Sine var en lille, gammel, spinkel person med en lille sjællandsk kyse på hovedet. Hun fulgte hvert år med fra København, sagdes at have været frøken Hagens amme og var nu den, der holdt orden i garderoben og hjalp børnene i og af overtøjet, hvor det var nødvendigt. Hende var det også, der blev tilkaldt, når det var gået galt for en eller anden med en lille sø på det blanke gulv. Det kunne jo hænde for en af de ganske små. Kluden Sine, kluden, råbte så frøken Hagen lattermildt. Og straks var Sine der og fjernede de kompromitterende spor.

Det var jo ikke så vildt dengang med dansen. Det var såre gravitetisk, med positioner og vriden fødderne udad, så tungen af anstrengelse kom frem i den ene mundvig. Men også her som i den rigtige skole lærte vi at »føre« os. Da vi havde arbejdet os gennem det første par sæsoner og blev sluppet løs i vals og lancier, begyndte man jo også at få ambitioner i retning af kavallerer. Derfor var det en stor oplevelse at være i kvadrille med »kostskoledrengene«, de fint uniformerede drenge fra Gudmes kostskole.

Når afdansningsballet så hen på foråret løb af stabelen, var der nerver på såvel hos lærerinderne som hos Sine. De talte højt og irritabelt til hinanden i garderoben, hvor de ilede frem og tilbage og ud og ind og tog med noget anstrengte smil imod forældre. Men var man først så vidt, at parrene var samlet til indmarch og polonaise i den lille sal, og tæppet, der skilte den lille sal fra festsalen, var draget tilside, og lysekronerne spejlede deres lys i det talkumblankede dansegulv, og eleverne to og to røde i hovederne af spænding, til tonerne ikke alene af hr. Nielsens violin, men et helt orkester, marcherede ind i polonaisen, og forældre og pårørende placeret i krans i de faste fløjlssofaer langs væggene var bragt til

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Skovfoged Peter Rasmussen og hans kone Marie.
Privateje.

ro, og frøkenerne klappede takten med hænderne i lange hvide handsker – ja, så var succesen halet i land, og alle kunne trække vejret lettet.

Sommeren

Vi havde altid i vores familie haft tilknytning til Marselisborg-skovene. Jeg tror, mine forældre hører til pionererne, der opdagede Skåde bakker. I hvert fald var det før de allerførste familier – Wied og Winge, bødker Balle og garver Flach, sagfører Winge og boghandler Thrue byggede derude for sommeren, at mine forældre lejede sig ind hos skovfoged Peter Rasmussen og hans kone Marie, der var en datter af den gamle skovfoged Jensen i Hørhaven, i skovfogedhuset ved den nuværende Blommehave. Det var kun mor, der boede der med børnene, de fire piger, de første år, mens de to mindste endnu var så små, at de ikke kunne gå eller klare for sig selv.

Men så mange år blev det dog til, at jeg har utydelige minder om disse dejlige somre så langt, langt ude på landet, at byen var noget fjernt, hvorfra man sjældent så et menneske eller fik besøg.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Jeg har endnu i en skuffe et brev fra far til mor på landet om, hvorledes vejret arter sig derinde i den store by.

Skovfogedens havde en lille pige på alder med os, som blev vor bedste legekammerat. Jeres skovtrold kaldte hun sig. Hun vidste alt om skoven og stranden. Hvor der var de første blå anemoner at finde henne i slugten ved bækken, og den gamle have, hvor der var hindbær eller skovjordbær, hvor ræven havde sin hule, og hvor de blå klokkeblomster groede i bakkerne.

I gangen hang skovfogedens blanke jagthorn, som vi somme tider fik lov – dog forgæves – at lokke en tone ud af. I køkkenet var gulvet af røde mursten, og ved siden af det blanke sorte komfur stod den store spand med iskoldt vand og en blikøse hængende på kanten. I sovekammeret var der snehvide hæklede tæpper over sengene og på kommoden et tikkende vækkeur, der stod og strittede med sine nikkelben på en broderet lysedug. Gennem den lille have ned til skoven løb bækken, og tværs over den havde de bygget et tykt spidst stråtag, der dækkede over en hylde, hvor smør, mælk og fløde kunne holdes køligt. Det var ishuset.

Senere fik skovfoged Rasmussen bevilling til et lille sommertraktørsted ved Ørnereden og stranden, hvor skovbådene lagde til. Det var et beskedent, men såre hyggeligt lille træhus. En disk med kager og sodavand plus to firkantede småborde med et par stole indendørs, et afskildret rum var det spisekammer, hvor fru Rasmussen havde kalvestegen og schweizerosten, ingredienserne til det velsmagende smørrebrød – der hørte sky og agurkesalat til stegen – der severedes til kaffen eller den afholdsøl, der var at få. Kagerne leveredes af bager Theil og bragtes ud med morgenbåden. Denne bager, der boede i Mindegade, var for øvrigt en pudsig lille person at se til, kuglerund rokkede han hurtigt af sted på lave ben, altid klædt i brunt jakkesæt og høj hat. Han var ugift, men havde en husholderske, som man kaldte det, en ligeledes rund person med en mørkerød ansigtsfarve. Man hviskede noget om de to, hvad, kunne vi ikke få fat på, men i hvert fald var det en stille person, som somme tider fik en sejltur til Ørnereden; men som aldrig nogensinde sagde et levende ord til nogen. Vi børn kaldte hende i god tro fru Theil, og den benævnelse tror jeg, hun med ret og rimelighed kunne gøre et vist krav på.

Ved siden af disken i Ørnereden var der en dør med klap til at slå ned for servering af kaffebakkerne, og bag den dør var køkkenet. Det var usigelig hyggeligt, stort og altid halvmørkt af træer og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Den første Ørneredepavillon (den nuværende taget i brug 1910). I døren Århus-maleren Julius Petersen. Skovfoged Rasmussen er lige kommet med vand (ved hans venstre arm ses toppen af en mælkejunge). Med forklædet Marie Rasmussen og foran datteren Gerda.

Privateje.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

buskads udenfor og altid fyldt af en koncentreret kaffeduft og varme fra det midt på gulvet stående store træfyrede komfur. Nu forekommer dette køkken mig at have været vældig stort, men det kan næppe være rigtigt. Der var altid mylder og travlhed, naturligvis særlig om søndagen, i det køkken, hvor de to for sommeren fæstede piger, assisteret af koner fra Skåde til opvasken, med opsmøgede ærmer og hede i kinderne bryggede kaffe og stillede bakker an, polerede glas og klirrede med tomme flasker, som vi fik lov at hjælpe Gerda med at lægge pænt til rette i kasserne, der stod uden for bagdøren, og hvor hen på sommeren skarer af hvepse surrede og gik til bunds i de tomme sukkerklistrede sodavandsflasker. Fersk vand blev hentet med hestevogn i mælkejunger i bækken, der løber ud i stranden under Havbakkerne.

Malerne holdt til der. Malerne var Milton Jensen og Julius Petersen. De havde deres udgangspunkt fra Ørnereden. I det hele taget var det en nogenlunde fast stok, der besøgte det hyggelige lille traktørsted. Det lå jo sådan, at mange familier havde abonnementskort til de to skovbåde Marselisborg og Turisten, der sejlede vandet tyndt mellem Århus og Ørnereden med mellemstation ved Varna. Det var dejligt med sejlkort – så sundt med søluften – og det var på mode. De år, mellem vi boede hos skovfogeden, og far selv købte hus i Skåde bakker, fik vi sejlkort.

Vi to mindste gik endnu ikke i skole, og hvad skulle man stille op med os sommeren igennem inde i byen, hvor vi kun havde gården at lege i. Derfor sendtes vi frimodigt afsted med morgen- eller formiddagsbåden, som den nu kunne falde, med en smule proviant for dagen. Af og til blev vi skikket op til slagter Nisted efter et pund skært til bøf, som fru Rasmussen så lavede til og leverede smør, løg og flødesauce til, plus kartofler naturligvis. Man vidste os godt anbragt derude i skoven, og først og fremmest var man af med os og det vrøvl, vi meget let kunne afstedkomme, hvis vi muggede utilfredse rundt om benene på de travle voksne. Men det var jo ikke altid, vi blev sendt alene af sted; som regel var mor eller de store søstre, der vist alle havde sejlkort, også med; men så skete det i hvert fald ofte, at vi blev hængende derude til sent på dagen, hvor man måske har hentet os eller på anden måde sørget for lidt opsyn med os på hjemturen.

I hvert fald – vi havde det vidunderligt. Vi strejfede gennem skoven og plukkede vilde jordbær, som der dengang må have været mange af, for vi plukkede så mange, at vi kunne trække dem på

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

strå og lave lange perlekæder deraf, hvilket ikke altid vakte større begejstring, når kjolerne skulle i vask. Vi traskede langt omkring, og næsten aldrig mødte vi et menneske, og skete det, så var det uvægerligt en heks eller en trold eller en »slem mand«, selv om vi så inderlig godt vidste, at heksen var den skikkelige kone oppe fra Torskedam, der somme tider i kirsebærtiden solgte bær i kræmmerhuse af røde fragtbreve nede ved anløbsbroen, og trolden eller den »slemme mand« var skovarbejderen Nikolaj Jensen, som vi kendte så inderlig godt.

Vi var også fiskere. Hjemmefra medbragte vi sejlgarn og røget skinke, som vi bandt til garnet sammen med en lykkesten – det er en af dem med hul i. Så fangede vi krabber fra broen. Det kunne der gå mange soltimer med. Vandet var så klart, og sandbunden så hvid og morsomt riflet ligesom en gane. Sandormene havde lavet mærkelige høje af sand; tangplanter vuggede let forankret til en sten, og fra disse skyggefulde skjul kom krabberne beredvilligt og sidelæns ilende for at lade sig fange. Vi fangede en masse og havde bare den lidt skrækblandede fornøjelse at lade dem panikslagne jage hen over broplankerne, før vi atter smed dem ud.

En gang var vi også skattejægere, dog uden resultat, men det gjorde ikke noget. Det var spændingen ved det at vide, at den unge, rige fru Wærum, som vi så tit så køre gennem vores gade med sit følge, havde tabt en kostbar ring ved stranden. Den var gledet af hendes finger, da hun med sit selskab legede ved stranden og slog smut.

Det var dengang moderne blandt byens damer at have sejlkort. Der var noget, der hed formiddagsbåden. Når damperen efter en god times sejlads nåede Ørnereden, lå den ved broen i tre kvarter, og passagererne, mest damer, myldrede i land og havde god tid til en kop kaffe og en ekstra snak med de »indfødte« – det vil sige folkene i traktørstedet, for stort flere var der ikke til hverdag derude. I terrænet i bakkerne om det lille træhus var der slået faste borde og bænke op af den slags med en smal planke uden ryglæn. Et ganske bestemt bord, anbragt i en slags løvhytte i krattet, kaldtes kaptajnens kahyt, og det respekteredes som tilhørende kaptajn og maskinmester under det tre kvarters ophold om formiddagen.

Før nogen af passagererne forlod de deres bord for at gå ombord, og når tiden for afgang nærmede sig, lod kaptajnen som første forvarsel dampfløjten lyde. Det tog ingen sig særligt af. Anden gang samlede man sammen og belavede sig; men tredie gang var det om

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

at komme af sted. De to små dampere bar som nævnt navnene Marselisborg og Turisten. De var vistnok oprindelig bygget og startet til sejlads på de svenske søer, og egnede sig, som visse sortseere sagde, overhovedet ikke til sejlads på havet. Men det gik dog meget godt i de ikke så få år, de hørte til i Århus. Der havde været en mindre damper før de to; men den havde ikke kunnet klare den voksende trafik.

Turistens kaptajn var i de første år kaptajn Nikolaisen. Hvem husker ham mon nu så mange år efter? Jeg gør det i hvert fald, og så lille jeg end har været, da kaptajn Nikolaisen døde eller lagde op, så ser jeg den dag i dag hans ansigt og ganske person helt tydeligt for mig. Det billede, som det har været muligt at opdrive af ham, viser imidlertid et ganske andet ansigt end det, jeg mindes. For os stod han dengang som typen på en kæk sørøver, en mand, der havde sejlet på alle verdenshave – og det havde han muligvis også. Måske kom dette for os lidt eventyrlige af, at manden i ørerne bar små guldørenringe og af, at han havde en umådelig barsk og dyb stemme. Billedet af ham viser en fredeligt udseende skipper, der måske endog ser lidt enfoldig ud. Hvad skal man nu tro? Sit barndoms indtryk eller det nøgterne fotografi? Jeg ved det ikke; men i hvert fald hørte det næsten til sejlturens program, at en eller et par af abonninedamerne ofte stod uden for hans lille lukaf på det øverste dæk, hvor han sad ved roret og tyggede sin skrå og styrede skuden i havn med sikker hånd. Inden for døren kom der aldrig nogen, så damerne måtte stå udenfor i sol og blæst og holde på hat og flagrende skørter, mens de udspurgte kaptajnen om vind og vejr og chancerne for at komme levende i land, når bølgerne gik højt, eller hvad de nu ellers kunne finde på for at underholde sig med den ordknappe sømand. Så helt uden tiltrækkende egenskaber har han jo nok ikke været alligevel.

Man, det vil sige de med sejlkort, sad sjældent på det øverste dæk. Det var mest søndagspassagererne, der nød turen dèr, og egentlig ikke hørte til eller var fortrolige med skikken ombord. Som regel blæste det også nok så bravt dèr, når man havde rundet den lange mole og stak til søs. Nej, man sad nedenunder på læsiden. Abonninedamerne sad som svaler på rad og række på sammenfoldelige klapstole med ryggen mod kahytten og mættede sig med snak. Nogle bragte håndarbejder med og var flittige, hvilket ikke forhindrede snakken i at gå, der var nok at drøfte. Århus var jo en lille by, og alle, der betød noget, kendte hinanden i hvert fald af navn og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Anløbsbroen ved Ørnereden ved begyndelsen af århundredet. I forgrunden til venstre (ved rækværket) maleren Milton Jensen.

Privateje.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

anseelse. Medbragte børn sprang rundt på skibet uden særligt tilsyn efter parolen – de passer vel nok på. At det altid gik godt, var egentlig mærkeligt, for ofte var søen dog høj; men alle synes søstærke, og selv om ungerne kravlede op overalt og af og til ramlede ned ad en trappe, så var der aldrig nogen, der gik overbord. Marselisborgs Kaptajn hed Kallsbøl og var en venligt udseende gubbe med et langt hvidligt fuldskæg og en stor hvid sømandskasket skubbet tilbage i nakken. Ved hans kahyt stod der aldrig nogen damer og spurgte om sømandens lod eller erkyndigede sig om morgendagens vejrudsigt. Kaptajn Kallsbøl havde familie, og der var ofte nogle piger og drenge med, der også hed Kallsbøl og måske var børn eller børnebørn; det gik aldrig op for os.

Kaptajn Nikolaisen derimod havde ingen kone, så vidt man vidste i hvert fald. Han boede et sted i Spanien, og dèr havde han en datter, der sagdes at føre hus for ham. Af og til var hun med på en sejltur, men hun talte ikke med nogen, virkede menneskesky – sindssyg, var der nogen, der sagde. Hun havde altid et tørklæde eller et tæt slør bundet om den bredskyggede hat, så man ikke så meget af et fint, blegt ansigt.

Vi børn blev ofte, når vejret var smukt, til den sidste båd. Der var jo ikke langt for os fra bådenes anløbsplads ved den gamle toldbod hjem til Fredensgade. Det var bare gennem Revet langs åens udløb, hvor pæreskuderne fra Samsø lå fortøjet, over Mindebro, forbi fabrikant Stampes lange facade med de mange førstesalsvinduer, hvor fabrikant Niels Stampe så sikkert som amen i kirken sommeren igennem hver aften sad ved sit åbne vindue med udsyn mod Fredenstorv og læste og røg cigar. Var vi så vel over Fredenstorv, så var vi hjemme, så alt i alt kunne den hele tur fra havnen på raske ben højst dreje sig om fem minutter. Men det kunne også hænde en enkelt gang, at vi fik lov at blive natten over hos veninden Gerda i skovfogedhuset.

Når så alt var lukket og behørigt slukket ved Ørnereden, tændte skovfogeden sin halvlange pibe, fru Rasmussen slog det hvide, hæklede uldsjal over skuldrene, Gerda kaldte på hunden, der var altid en hund, altid sort og langhåret og altid gennem årene lydende det samme navn, og så begav vi os på vej gennem den mørknende, stille skov til det lille røde hus, hvor der var så godt at være. Bagest gik vi børn, ledet gennem mørket af det hvide sjal, der lyste for os. Hunden tog sig sommetider en afstikker fra vejen på spor af en hare eller andet dyr – såfremt det på det tidspunkt var en ung

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hund. Bedst husker jeg hunden som lidt ældre og adstadig, der holdt sig op ad os børn, som var den sig sit ansvar bevidst og skulle passe på os, eller som var den simpelt hen træt og luntede halvsovende af sted smålyttende efter vores børnesnak.

Det lille røde hus ligger der endnu som dengang – og laden som allerede dengang var gammel, og som vi trods forbud og Gerdas hændervridende ængstelse for opdagelse kravlede til vejrs på for så at rutsche ned ad det glatte stråtag, er atter anbragt på sin gamle plads ved vejen. I dag forekommer den så lav og lille – dengang var den svimlende høj.

Sommer og vinter

Men selv om der var dejligst ved stranden og i skoven, så var der ikke værst i byen om sommeren. Selve huset og stuerne var noget helt andet end i den kolde og mørke vintertid. Når solen stod på i stuerne, blev de mørkegrønne jalousier, som der ofte var noget besvær med at få op og ned – trukket ned, og så fyldtes stuerne med et mærkeligt og dejligt halvmørke, stribet i sol og skygge. Når vinduerne stod åbne, og det luftede en smule, slog jalousiernes tremmer let mod vindueskarm og ramme. Det var en rar lyd, som fik en til at føle, at man var langt væk – måske et eller andet sted, hvor de kokosnødder voksede, som vi af og til kunne hente nede i butikken hos far.

Og dengang var der gadehandlere, der råbte med deres varer. Mænd med friske, dejlige jordbær i flettede potmål, som far kom op med, så mange han kunne have i armene, stillede på det hvidskurede køkkenbord og sagde – spis så. Eller sildemanden, der havde træben og stort sort skæg og rare øjne, og som kørte i en åben ladvogn indrettet sådan, at det stive træben kunne stikke udenfor. Vognen blev trukket af en lille gul nordbagge, og sildemanden havde en klokke, som han ringede med, når han kørte gennem gaden, samtidig med at han messede – røøget sild – røøget sild er godt.

Lugten i huset var også anderledes end om vinteren. Der lugtede varmt af sod fra skorstenene og af mange blomster i vaser, for vi havde altid blomster i vand stående mange steder – vi elskede at plukke blomster – ikke bare rive dem af, som mor lærte os, man ikke måtte, men virkelig søge smukke skov- eller markblomster og pleje dem med vand og få dem ud, før de begyndte at drysse eller blive triste. Når så man kom i seng om aftenen, og der var så varmt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

i værelserne oppe under taget eller inde i bedstemors værelse, hvor vi sov som børn, da den sidste barnepige var forsvundet, at man smed dynen af og kun lå under det lette hvide strikkede sengetæppe, så stod vinduerne åbne, og man kunne ligge og lytte efter folks snak nede på gaden, enten det var forbipasserende eller nogen, der havde taget stade på hjørnet nedenunder og nu gjorde dagens facit op i sindig snak. Det var godt at falde i søvn på. Jo – sommeren var en god tid.

Helt anderledes formede vinteren sig. Den var grum og mørk og kold. Alting døde og stivnede og trak sig ind i sig selv. Da var det en stor velsignelse, når man kom så vidt – og det gik rask – at man selv kunne læse og ikke behøvede at plage sig til de voksnes højtlæsning. Da man selv kunne begynde at læse, var man reddet gennem vinterens skræk af mørke og ensomhedsfølelse. De store søstre var flinke nok til at læse; men det var jo begrænset, hvad de gad ofre af tid på at stille vores umættelige hunger efter viden. Somme tider måtte man så selv til at fable noget sammen, digte som vi sagde, og fortælle hinanden selvopfundne historier; men der var alligevel ikke altid nok. Bedstemor var derimod altid villig, når lampen var blevet tændt over det runde bord i den lille dagligstue, hvortil familien mest var henvist vinteren igennem grundet på fyringsmulighederne, til at åbne den kæmpestore billedbibel og vise os billeder og til at læse eller rettere gengive, hvad der stod. Måske var hun nok lidt skuffet over, at vi langt foretrak de bloddryppende historier i Det gamle testamente fremfor det ny, som bedstemor var langt bedre bevandret i.

Vi kunne godt lide før jul, når bedstemor og vi krøb sammen i lyset fra kakkelovnen, at høre om stjernen og de hellige tre konger og det lille barn i krybben. Men senere synes vi, det blev mere kedeligt, undtagen selvfølgelig når Jesus og disciplene vandrede på vandet, eller de små fisk og brød kunne slå til for så mange. Det var også forfærdelig synd, at de korsfæstede Jesus – han havde jo ingenting gjort. Men når bedstemor fortalte os derom, så synes hun vel også, at det var synd for os, så hun mildnede historien så meget, at vi syntes den blev kedelig også. Men da man selv kunne læse! Da åbnede verden sig for alvor for én, og en ganske alvorlig forskrækkelse tilføjede man den gode gamle bedstemor, da man med en eller anden skolebog af en af de stores – en nordisk mytologi – ophidset kom styrtende ind og udråbte: »Bedstemor – hvor er det kedeligt, at vi er kristne – Odin og Thor og Freja og alt det – bare

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vi da troede på det endnu«. »Men gudbevares barn«, sagde bedstemor.

Nej, vinteren var ikke rar. Der var så mange mørke trapper og gange i sådan et gammelt hus, og når man i mørke gik op ad en trappe, kunne man jo aldrig vide, om ikke kanten på trappetrinene i mørke blev forvandlet til skarpe knive, der ville skære ens ben over, hvis man kom til at røre dem, når man steg til vejrs. Eller om der kom noget og rakte ud efter én i en krog, noget, man ikke vidste, hvad var; men som både var rart og forfærdeligt. Men om vinteren kunne man hygge sig i kakkelovnskrogen med den store varme, danske hund, som man, når man var fornærmet, og verden var gået én imod, betroede sine sorger. Disse betroelser var absolut beregnet på, at de voksne skulle høre og fortryde og gå i sig selv over den uretfærdighed, de havde øvet. Ja du, sagde mor muntert efter åbenbart engang at have aflyttet en af disse betroelser – du snakker til Pan – det var hunden – fordi den ikke siger dig imod. Der var jo også kattene. De var hyggelige og spindende og puttende sig lunende og trøstende til en. Men udendørs livet var stivnet og dødt – for selv om man kom ud hver dag, for det *skulle* man, så var det at gå tur det kedeligste, der overhovedet var til i hele verden.

Vi to mindste piger sov en tid, efter at den sidste barnepige var blevet overflødig, i bedstemors soveværelse. Jeg gad vidst, om hun ikke selv har ønsket det sådan, selvom min mor somme tider bebrejdede sig, at hun, som hun sagde »belemrede« bedstemor med os. Det at have de små om sig, høre deres rolige åndedrag i mørke vågne nætter, når hun, det var hendes udtryk – sommetider »gik i rette med Vorherre«, det oplevede man somme tider at høre, når bedstemors omstændelige gåen i seng havde vækket én. Først flakkede skyggerne på væggen, når stearinlyset på natbordet blev tændt. Så steg den gamle dame til vejrs på en stol for at trække det gamle vægur op. Så blev der plasket lidt ved servanten og atter et lille plask lød, når bedstemor lod over- og undermund gå til bunds i et glas vand ved siden af lysestagen. Så var der lugten af tændstikker og stearin. Man lod, som man sov, men vovede somme tider et øje på klem for at følge ceremonierne, efterhånden som de skred frem. Bedstemor i hvid natkappe og nattrøje bankede puder – der var fem – og dyne til rette i sengen småsnakkende og hviskende for sig selv. Allerede afført dagens tøj og tænderne, var hun en anden ligesom ikke helt hyggelig person, end den man kendte fra den lyse dag. Ikke så myndig, ikke så tryg – mere måske én

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

man skulle hjælpe og gøre glad. Å ja – de kære børn – ja ja ja – å ja. Så lå bedstemor i sengen og havde med en fløjtende lyd, fordi tænderne lå i vandglasset, fået pustet lyset ud, og så kom det skrækkelige øjeblik, da hun begyndte at henvende sig til Vorherre. Man svedte og stak fingrene i ørerne og ville dog høre. Der lå den gamle kone i mørket og manede i forening med Vorherre alle mørkets og dødens rædsler ned over sig selv og det skræksvedende barnebarn. Omkvædet var – å, kære Herre, giv mig en salig død. Fingrene i ørerne, hovedet under dynen, om man så skulle kvæles derved, fejgt overlod man den kære gamle bedstemor til sig selv og den Vorherre, som hun lå der og var så bange for. Så var det rart at vågne om morgenen og se bedstemor vågen og myndig og levende med tænderne i munden.

Bedstemor herskede med mild, men fast hånd over alle barnepiger. Fru Jensen siger – hed det med respekt. Her må jeg indskyde det pudsige, at egentlig hed min bedstefar ikke, som anført på den dåbsattest fra Århus Domkirke, som jeg endnu er i besiddelse af, Johan Gotlieb Jensen, da hans forældres navne på samme dåbsattest er opgivet som Jens Christensen Hansteen og Hustru Karen Marie Witzcke.

Når bedstemor synes, det trak op til forkølelse hos en af de små, skulle man på svedekur. Det bestod i at sove i sengen hos hende. Min føjelige søster kunne lide det. Hun puttede sig veltilfreds til rette og lod sig kæle for. Mig var det en rædsel. Stiv som en pind gik jeg til bunds i dyner og puder og lå kun og lurede på, at bedstemors konferencer med Vorherre, som, når hun havde en af os i varetægt i sengen, afvikledes hurtigere og mere fordrageligt, end når hun var alene i mørket, skulle få en ende, og hun falde i søvn, så man kunne få arme og ben listet udenfor til afkøling, men bedstemor var der som et lyn og dækkede til, så det blev der ikke noget af.

Fødselsdage

Jeg tror ikke, vi var en familie, der gik meget op i at fejre hinanden ved fødselsdage. Måske de voksne, men jeg tror det nu ikke. For mit eget vedkommende fandt jeg det flovt at blive sagt til lykke til, og selv om man ikke kunne lide det, så blev man lettere fornærmet og følte sig ikke alligevel gjort stads nok af. Selv skulle man også være artigere og mere omgængelig og taknemmelig – det var kort sagt besværligt. For fars vedkommende markeredes dagen i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

januar med fyldt hvidkål til middag, det var, hvad han ønskede sig af den begivenhed. Også mor havde fødselsdag i januar. Så kom der damer på visit, og der blev drukket portvin eller chokolade, og med til dagen hørte uvægerlig en rød camelia i potte; den blomst holdt min mor meget af. Trak besøgene for længe ud, og der skulle tænkes på aftensmad, så kunne det hænde, at mor, når døren havde lukket sig efter den sidste gæst, vendte øjnene mod himmelen og sagde – gudskelov, jeg troede aldrig, de var gået. Om aftenen skulle der jo også komme et par fremmede lige til et parti l'hombre for far ved empirebordet i den grønne stue – toddyglas og cigarer. Damerne sad om det runde indlagte nøddetræsbord i den røde stue og snakkede husholdning og nørklede. Det faste l'hombrehold bestod, så vidt jeg husker, i flere år af guldsmed Juhl, sadelmager Feddersen, sagfører Sørensen og altså min far.

Helt anderledes fest var der over bedstemors fødselsdag. Den faldt i midten af maj. Fra morgenstunden var bedstemor i sit bedste puds – den fineste kappe med fløjls- og tylssløjfer, den bedste sorte kjole, og det vi fandt allerfinest, det sorte silkereps-forklæde, broderet med en kant forneden af tykke rosenknopper – et helt kunstværk, som skyldtes min ældste søsters flittige hænder. Der kom forskellige koner og damer, nogle sagde tante til bedstemor, andre sagde fru Jensen, og alle bragte de en lille gave – et broderet lommetørklæde, en lille blomsterkost, eller hvad det nu kunne være. Somme tider kom der også en urgammel mand med en kalot på hovedet. Han sad i sofahjørnet og sagde ikke et muk, forekommer det mig. Det var en bror til min bedstefar, og han omtaltes som onkel Hendrik fra Hadsten. Den festligste gæst var skomager Birck. Han var en ungdomsven af min bedstefar, fra dengang de begge som unge lærte skomagerhåndværket. Nu var min bedstefar for længst død. Jeg har aldrig oplevet ham; men han skal have været en vist nok kunstnerisk begavet mand med et fint lune. Skomager Birck er den reneste gamle mand, jeg nogen sinde har set, synes jeg. Hans blomstrende ansigtsfarve var som skuret, hans snehvide hår altid nyvasket, hans linned lige så snehvidt som hans hår, og hans sorte støvler så nyblankede, at de formelig skar i øjnene og skinnede omkap med hans stærke, meget blå øjne. Han var en gammel Würtemberger, der endnu talte med en smule accent trods de mange år i Danmark. Det var altid et muntert besøg for bedstemor. Her var én, med hvem hun havde ungdomsminderne tilfælles, og jeg tror, de slet ikke så på hinanden som gamle mennesker. Skulle jeg tage fejl, når jeg synes, der måske

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

har været en smule uskyldigt og spøgefuldt koketteri i deres omgangstone?

På kirkegården

Når besøgene var overstået, kom for os to små det bedste. Vi skulle på kirkegården med bedstemor – op til bedstefars grav. Dengang for længe siden var Sønderallé, så snart man drejede af fra Ryesgade, nærmest en landlig allé – ikke brolagt endnu – og med store skyggefulde træer langs kørebanen. Bedstefars grav lå i den store plæne syd for kapellet. Det var en stor og smuk, gammel plæne, allerede dengang med mange sløjfede og glemte grave, men også med mange pænt indhegnede firkantede små gravsteder som bedstefars. Nu i maj vrimlede græsset mellem de glemte grave med forårets brogede blomsterflor – tusindfryd, perlehyacinth, kodriver og viol. Ankommet til gravstedet, hvor der stod en lille bænk, tog bedstemor plads, efter nøje at have inspiceret, at alt var i orden og bænken omhyggelig aftørret. På hver side af den hvide marmorsten var der en bregnegruppe, der netop var ved at rulle sine sidste spidser ud, og mellem disse havde bedstemor måske med lidt ond samvittighed anbragt skomager Bircks månedsrose, der tog sig godt og venligt ud mod den hvide sten.

Mens vi overlod bedstemor til sig selv og sine minder, sprang vi rundt i det grønne og plukkede af hjertens lyst af de vilde blomster. Det måtte vi ikke; men bedstemor så gennem fingre med det, så længe der ingen opsynsmand med kasket viste sig i alleerne. Herregud, de små mente jo ikke noget ondt dermed, tværtimod – de prydede jo så godt de kunne de glemte grave med små brogede buketter. Når bedstemor havde siddet længe nok på sin bænk, foldede hun omhyggeligt sit snehvide lommetørklæde, vædet med Esprit de Valdemar, som hun havde siddet med i sine behandskede hænder, og puttede det i lommen. Så hentede hun, hvis det var nødvendigt, vand ved pumpen i den lille kande, hun havde omhyggeligt skjult bag gravstenen, og så begyndte vores vandring ved hendes hånd til venners og slægtninges gravsteder. Om mange kunne hun fortælle hele historier, og når vi stod ved en af disse grave – alterdegn Thoresens, Lise Lynges, onkel Mathiesen og tante Trines – fik også de hver en lille blomst. Tante Trine havde været min bedstefars søster og havde, som de sagde, været noget »jappet« i det. Således var det skik, at hun, mens onkel Mathiesen sad ved sit arbejde, han havde været skomager også, læste avisen højt for ham fra A

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

til Z. I hastværket kunne der så nemt komme fejl i tydningen, således blev Københavns børs kurs til Københavns børns kors. – Trine, lød det så strengt, læs ordentligt.

Men der var også de fremmede og fine grave, om hvilke bedstemor kunne fortælle. Der var oberst Brocks grav. Oberst Brock havde boet fint på Frederiksgade i det hus, hvor nu Missionshotellet er, og oberstinden sagdes at have haft penge. Hun sad altid ved vinduet med sit sytøj heftet til det, man kaldte en systen – en eller anden tung genstand overtrukket med stof, hvortil man med knappenåle heftede sytøj eller broderi, for at det ikke skulle glide. Der fortaltes, at da hun døde, og man begyndte at efterspore den forventede arv, fandtes der intet hverken kontanter eller papirer. Men deraf opstod rygtet, at oberstinden måske havde fået sine penge med i graven gemt i denne systen, som hun havde forlangt at få med i kisten.

Der var også den grav, hvor en fornem dame, en baronesse Wedell Jarlsberg, der havde tilbragt sine sidste år på en gård uden for Århus, lå begravet sammen med sin selskabsdame og sin plejesøn, candidat Eduard Lassen, der faldt som ung løjtnant i 1864. Derom hørte jeg langt senere, at den unge mand var hendes egen søn og faderen kong Christian d. 8. Det tror jeg ikke, bedstemor vidste; men hun kunne i hvert fald fortælle, at det var ham, Sophus Bauditz havde brugt som model til den unge løjtnant i Krøniker fra garnisonsbyen.

Og et sted, næsten helt groet til, var der et stort gravsted med mange små hvide gravsten, hvor skriften nu næsten var visket helt ud af mange års regn og slud. Derom vidste bedstemor at fortælle, at det var fire eller fem små søskende, børn af en baron Gyldencrone, der samtidig var bortrevet i en epidemi. Helt ovre i den østlige del af kirkegården var der få gravsteder, nærmest slet ingen. Det var fattigkirkegården, hvor »fattiglemmer« og forbrydere var begravet.

Men fremfor alle andre mindesmærker var der for os en beskeden lille gravsten, som vi aldrig forsømte at give en blomst. Det var Marie Bechs. Bedstemor gik ofte derhen og stod lidt uden at sige noget. Rigtig klart stod det os aldrig, og står det mig den dag i dag heller ikke, *hvem* Marie Bech har været. Det var så lidt, der taltes om hende; men af, hvad vi kunne opsnappe, så havde hun ikke været helt, som hun skulle, men vist hjertensgod og temmelig ulykkelig. Sådan har jeg senere fået billedet af hende flikket sammen gennem de sparsomme oplysninger, man kunne lytte sig til. Men jeg

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

husker i hvert fald ganske tydeligt at have hørt betegnelsen »en falden kvinde« heftet på hende af en eller anden letsindig tunge, der ikke vidste, at der var børn med ørerne på stilke tilstede. Det havde vi ingen anelse om, hvad var, ud over at det var noget slemt. Men hun blev altid omtalt i forblommede vendinger, hvorfra hun kom, eller hvem hun var, og hvorfor hun åbenbart af nogen var overgivet i gode menneskers varetægt i Århus, har jeg aldrig fået opklaret. Men nu så mange år efter, vel over hundrede år, har jeg her blandt gamle papirer i en mappe, der har tilhørt mine bedsteforældre, et lille blegblåt brevark skrevet med en tynd og fin damehånd, dateret Frijsenborg slot og underskrevet af en grevinde Frijs. Dette brev er stilet til bemeldte Marie Bech, og uden på har velsagtens en af mine bedsteforældre skrevet. »Dette brev modtog Marie Bech den sidste dag, hun levede, men var ved fuld bevidsthed meget glad ved det«. Mon ikke der bag dette ligger en af dagliglivets mange tragedier? Særlig studser man over brevets slutlinier der lyder: »Mine børn sender Marie Bech en venlig hilsen, *som De nok vil modtage*«. Underskrevet Frijsenborg d. 19. maj (intet årstal) Ch. I. W. Frijs.

Nu er den gamle kirkegård forvandlet til den smukke rådhuspark, og det er godt det samme. Men hvem ved, om der måske et sted under grønsværet sådan omtrent midt i den store plæne, skulle ligge en guldskat – oberstindens systen.

Jul

Julen hos os begyndte, når de store trækasser med julekonfekt og sager ankom fra Galle og Jessen i København og Reese og Wickmann i Hamburg. Så var vi i een feber, til parolen lød fra far: »I aften pakker vi ud«. Det var nu ikke så lige at gå til. Far var ved en sådan lejlighed, hvor han blev rystet ud af sine sædvanlige folder, hvad han hadede, pirrelig og helst til at gå udenom, og når han så tilmed skulle have sine plagsomme døtre om benene, som vi stod der og trippede ved de tilspigrede kasser og var ved at gå til af utålmodighed, så var det mors opgave at gyde olie på bølgerne, mens far rasede rundt og rodede ved sin høje pult efter fakturaerne.

Han påberåbte sig disse vigtige papirer, som mistænkte han hver og én for med vilje at have fjernet dem og derved umuliggjort ethvert håb om at få de kasser åbnet, så man kunne skride til sagen. Selvfølgelig var fakturaerne altid, hvor de skulle være; men det

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

var, ligesom det hørte sig til, at fars autoritet voksede over for hans uregerlige familie ved dette lille intermezzo. Endelig kom så brækjernet, der længe havde været i beredskab, i brug, og lågene blev knagende løftet af de svære kasser, og nu kunne ingen magt på jorden længere holde os tilbage.

Oh, hvilken fryd! Trods matte formaninger om at være artige, tage det roligt og mere af den slags, styrtede vi os over de herligheder, der lidt efter lidt af vore rystende fingre bragtes frem af de tørrede risskaller, hvori marcipan, chokolade, nougat og sukkertøj var gemt og fragtet indsvøbt i blødt lysegult silkepapir, der efterhånden, som tingene blev viklet ud og stillet på de to store med blankt sølvpapir overtrukne træbakker, blev glattet ud og lagt i stabel til »andet brug«. I grunden var dette næsten det allerbedste, det mest spændende ved julen.

Dog spændende var også juletravlheden nede i butikken; men dèr havde vi at holde os fra. Vi kunne dog, hvis vi var stille som mus, gennem et kighul i skillerummet mellem vinlager og butik af og til se, hvad der foregik, når de store ordrer – dem fra herregårde, præstegårde og de store hjem i byen blev afviklet. Dengang kom man langvejs fra for at handle til jul i byen. Så kom damerne selv, og der blev sat stole frem foran disken, hvor damerne tog plads med de omfangsrige skørter spredt vidt om egne ben og stoleben, mens de ønskede varer blev præsenteret af far selv og den betroede førstemand. Ved disse lejligheder mobiliseredes så mor, der somme tider kom med den store kinesiske lakbakke med guldfuglene og bød portvin eller madeira i de bedste slebne glas. Der sad så bispinden eller den gamle enkebaronesse fra Sophiendal, oberstinde Zahlmann, eller hvem det nu ellers var, og læste op af en hel leporelloliste alt, hvad der skulle til for at fejre julen med de søde sager – mandler, rosiner, sukat, kardemomme, sirup, mel, sukker, abrikoser, svesker, pommeransskal, chokolade, konfekt, dadler og figen. Og de nippede til vinen i de pæne glas og tog med sirlige handskefingre et stykke konfekt af den æske, der bødes dem.

Selve juleaften, hvor man dengang holdt åbent til klokken 18, kom alle småkunderne, de, der altid skal være i sidste øjeblik, og som altid har glemt et eller andet, smuttende i deres futsko og uldvest – mest mændene, som en fortravlet kone sendte afsted – å hør – ta' lige og stik hen til Baden efter det eller det.

Ovenpå var alt forlængst i orden i stuerne, blanket, pudset og poleret. Nu var det i køkkenet, det foregik. Ovnen blev hedet og fyret

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

op med det sorteste kul til julekagen og franskbrødene, der havde stået til hævning natten over og til gåsen og den kæmpemæssige kalvekølle – kalv til dem, der ikke var så meget for den fede gås – og rødkål blev der snittet og kogt, så det vældede langt ud over grydens sorte rand, og risengrød skulle der selvfølgelig også til – *husk* nu mandelen og en mandelgave. Mandelgaven var altid en eller anden sød ting, som far kom op med efter lukketid. Det var altid spændende, *hvem* der fik den mandel. En gang skete der mig det skrækkelige, at det var mig, der, mens alle de andre snart færdige, men stadig pirkende rundt i deres grødtallerken undrende sig over, hvor dog den mandel var, højrød i hovedet og grædefærdig sad og gemte den ulyksalige mandel i kinden, til jeg endelig tvunget af omstændighederne flov og elendig over at være genstand for alles opmærksomhed måtte gå til bekendelse.

Der blev aldrig, så utålmodige vi yngste også var, tændt juletræ, før opvasken var til side, og karlen og pigen færdige til at komme ind. De havde spist med ved bordet, det gjorde folkene altid juleaften. Pigen var den samme kære og trofaste gennem alle årene, karlene skiftede oftere. Et år var det Kresten. Han blev senere en rask ung slagtersvend og rejste til Amerika. Når jeg er blevet millionær, sagde han, da han kom og tog afsked før den store rejse, så kommer jeg og henter frøken Ellen. Det var en af de store søstre. Men han kom aldrig. Derimod sendte han gennem flere år af og til en hilsen. Vi piger fik somme tider hver et kort. Det sidste, jeg fik, var et meget kulørt et – vue over Niagara – og derpå stod: »Well, Miss Lisbeth – her jeg er«, og så kunne vi forstå, at Kresten var ved at blive en rigtig amerikaner. Måske blev Kresten aldrig millionær, eller han er kommet på andre tanker, det fik vi aldrig at vide.

Dengang som nu var det alligevel rart at få julen overstået og komme ind i hverdagen igen. Vi boede så nær domkirken, at vi havde lyden af kirkeklokkerne meget nær på. Juleaften, når der kimedes med de mange klokker, store og små, var det festligt og dejligt. Julemorgen også, når der kaldtes til den store højmesse. Men anden juledags eftermiddag i skumringen, når der kaldtes sammen til en mere sparsom forsamling, lød det, som var klokkerne trætte og udmattede – og vi andre havde det på samme måde.

Men så var der det, at teateret åbnede med den store juleforestilling, og der var chance for, at vi, hvis det var et stykke for børn, hvad det vist oftest var, havde udsigt til, når det havde gået nogle

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gange, at få billet. 1. række i parterre, hvor vi altid, ledsaget af vor trofaste husfaktotum Stine, der var lige så teaterglad som vi børn, havde vore faste pladser. Vi tog det meget eksalteret, det at skulle i teater. Den dag, det skulle foregå, var vi i en feberagtig tilstand af forventning, vi spiste ikke, og ingen tvang os heller dertil. Når bedstemor måske sagde: »Skal de børn ingen mad have«, så var svaret noget i retning af dette: »Det må de selv om, de lider såmænd ingen nød – de kommer nok, når de bliver sultne«.

Ak, Gøngehøvdingen og Kong Erik og de Fredløse, Sven Dyrings Hus og Eventyr på Fodrejsen, Ridderen af Randers Bro, og hvad det nu altsammen var – Capriciosa, hvor Vilhelm Birch som en uimodståelig ung sømand med blank hat med flagrebånd syngende: »Jeg ud i den stormende nat vil vandre alene forladt«, tog afsked med sine kære for helt at forlade dem grundet på en eller anden misforståelse, der heldigvis i sidste øjeblik blev opklaret, så sorg vendtes til glæde. Eller Cornevilles Klokker, hvor gode og onde var så tydeligt at skelne fra hinanden, at der slet ikke var noget at tage fejl af – hvor var det ikke vidunderligt altsammen – så vidunderligt, at jeg efter at have gyst over biskop Grand, hentet op fra Søborgs underjordiske fængsel, rystende sine lænker om rødbedeblodige håndled – i nattens måneskin steg ud af min seng og med min hvide dyne som en bispekåbe kastet over skuldrene messende hult vandrede op og ned ad gulvet mellem bedstemors seng og vore barnesenge. Jo, dengang var der noget ved at komme i teateret. Og når man så tilmed havde den fjer i hatten, at man *kendte* nogle af skuespillerne – ja, at der endog i ens hjem kom nogle af disse tilbedte, kunne man så ønske sig mer? Gud ved, om De lever endnu, fru Agnes Seemann, født Nørlund, så skal De vide, at De endnu den dag i dag står for mig som noget af det yndigste, man kunne tænke sig. Agnes – Snølle Nørlund, som hun hed i daglig tale, var ganske purung og henrivende, kommet lige fra uddannelse på Det kongelige Teaters balletskole. Hun var ved introduktion af sin mor, der enten havde været en ungdomsveninde af min mor eller måske snarere på en eller anden måde beslægtet langt ude med hende, blevet mine forældre overgivet, da hun direkte fra balletten kom til Århus Teater. Moderen var kommunelærerinde i København, kras Brandesianer og kvindesagsforkæmper om en hals. Faderen, der også havde været lærer, var død.

Agnes Nørlund blev veninde med min ældste søster. Hun var lille, rund og buttet med store blå øjne, en stor mund med pragtfulde

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tænder, et gyldent lokkehoved med kortklippet pagehår og smukke hænder og fødder. Måske har hun været en ganske almindelig livsglad ung pige; men for os i vort borgerlige miljø var hun, tror jeg næsten, som det store dyr i åbenbaringen at regne. Hvad hun vidste og kunne fortælle, og hvad hun munter og glad satte til livs af hjemmebagt og hjemmelavet, mens vi små sad lyttende og tilbedende ved siden af og glemte at spise af beundring. Hun havde jo været ved balletten, så hun lærte – siddende ved klaveret – de to små at danse børnemenuetten af Elverhøj. Hun havde en lille hvid silkepuddel, der hed Ole. De to lignede hinanden – næsten ens friseret med krøllerne og somme tider lyseblå sløjfer ved ørerne. Mange år efter, eller vel rettere, så længe de eksisterede, bar de fleste bord- og stoleben mærker af Oles skarpe, små tænder, der, uden at jeg mindes, at der nogensinde blev gjort indsigelse derimod, lystigt gnavede løs på møblementet.

En ting rystede hun hele familien ganske overordentligt med. Hun erklærede kort og godt, at Ingemanns morgen- og aftensange var noget hø. At jorden ikke revnede, at loftet ikke faldt ned, at der overhovedet ikke skete det mindste i den anledning udadtil, var ikke til at begribe. Om hun for en kort tid måske faldt i unåde? Jeg tror det ikke. Hun blev ved, glad og spredende munterhed og skønhed omkring sig, at komme i vort hjem, til hun vist efter få års engagement i soubrettefaget forlod Århus og drog tilbage til København – til Casino, tror jeg.

Men hun var endnu i byen og var med til at kaste glans over den begivenhed, det var i det lille Århus, da den ældste søster blev gift meget ung og drog så langt bort som til Vladivostok i det yderste Sibirien.

Bryllup

Vi to små var lige godt og vel begyndt på skolen, men vi var selvfølgelig mægtigt optaget af, at Grete, der aldrig havde været så meget som otte dage fra hjemmet, skulle drage så langt – *hvor* langt havde vi ikke rigtig noget begreb om – med en vildfremmed mand. Mig fyldte det ikke med glæde. Jeg som den mindste var vist forkælet af den store søster og meget utilfreds med at skulle give afkald på hende til fordel for en fremmed mand med overskæg og fip. Men der var ikke noget at stille op, og efterhånden opslugtes man jo også af den opstemthed og alle de forberedelser, der satte hele huset og alle i bevægelse.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Det blev til stort bryllup i Domkirken med vielse af stiftsprovst Lindhardt og efterfølgende dyr middag på Royal. Vi to små var brudepiger i lyseblåt med hvidt klart overtræk og lange hvide handsker. Det må have været et storartet bryllup, eller måske det snarere var, at byen dengang endnu var så lille, at det var en begivenhed, at en pige blev gift og bragt så langt bort som til det yderste Sibirien. For os børn var det ikke så mærkeligt. Vi regnede ikke med afstande, selv om vi hørte, at man måtte køre fjorten dage i tog gennem Rusland og Sibirien for at nå Vladivostok. Selv om der blev taget landkort frem, hvorpå vi kunne følge ruten, hvad så? Afstande på den måde imponerede os ikke, og vi var vante til at nævne byer som Irkutsk og Blagoveschensk, fordi brudgommen der havde en bror – med samme selvfølgelighed som Brabrand og Horsens.

Det var i april, og alle de små flag – danske, svenske, norske og endog finske flagrede lystigt i hele gaden. Solen skinnede, og alt var feststemning fra alle de mennesker, der dagen lang gik ud og ind, tog imod gaver og pakkede ud. Strygejomfruen, der melankolsk i sort med hvidt forklæde gik til hånde i køkken og spisestue. Frisørinden, der skulle kreppe og bukle og frisere alle de voksne – med de to små var det lettere gjort – det var en splinterny lyseblå taftsløjfe i henholdsvis det lyse og det brune hår. Det er mærkeligt, hvad det egentlig er, der for livet fæstner sig i hukommelsen. Det synes ikke at være de store, de afgørende ting, langt snarere de små og betydningsløse – en henkastet bemærkning – lyset over en ting i en stue – en farve på en fremmed dames kjole, en fremmed stemmes tørre knirken, eller hvad det nu kan være.

Hvad husker man fra dette bryllup? Egentlig forbavsende meget, men som sagt de små ting: Agnes Nørlunds champagnefarvede, tyllsovertrukne kjole, de lyserøde nelliker i kjolens udskæring – en irettesættelse af bedstemor, fru sagfører Sørensens femørefarvede silkeslæb, som man trådte i, da selskabet gik fra bords, musik, der spillede en melodi, som man kendte, og som dengang var på mode, »Valse Bleu«. Først var der jo den endeløse vandring gennem Domkirken, mens domorganist Allin drønede bryllupsmarchen af Skærsommernatdrømmen, så det rungede under hvælvingerne (dette er noget, jeg *ved,* men som jeg åbenbart ikke har heftet mig ved i særlig grad). Det alt beherskende var flovhed over at defilere mellem to rækker af tilskuere – at der, som det sig hør og bør, blev mumlet i rækkerne, efterhånden som vi skred frem – næh, hvor *er* de søde,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

er heller ikke noget jeg hørte, men noget, jeg véd. Selve vielsen, stiftsprovst Lindhardts vistnok, sagde man, smukke, men noget lange tale, har overhovedet ikke gjort det mindste indtryk, jeg mindes overhovedet ikke at have overværet det. Men solen skinnede ind gennem de høje vinduer, der før og efter den tid har set så mangt et brudefølge skride op og ned gennem den gamle kirke. Jo, jo, det var et rigtigt bryllup.

Hverdagen derpå? Afskeden med de langt bortdragende? Tomheden efter den store søster? Hvordan var det? Jeg aner det ikke. Afskeden, der dog må have været både stor og tårevædet, mindes jeg intet om. Måske var det egentlig rart atter at kunne trække sig tilbage til sin egen selvoptagne verden. At være hovedpersonen, om end ikke for de andre, så dog for sig selv. At glide ind i dagliglivets trygge rytme i en verden af sikkerhed – i et hjem omgivet af mennesker, der altid skulle være der og aldrig måtte dø eller blive borte for én. Livet gik videre.

Alt det er nu så længe siden – og dog. Sidder jeg ikke her og har i min magt at lade de mennesker leve lidt endnu – lade dem spadsere gennem gaden, lade dem sidde ved deres gadespejle og leve deres liv. Lytter man efter, synes man at høre ekkoet af deres stemmer – vrede, glade, lattermilde eller sure stemmer. Føler man ikke *den* tids sommersol varme sit ansigt, hører *den* tids sommerløv suse over sit hoved, og er det ikke, som om alle de mennesker nikker venligt til én, som dengang man som barn kniksende løb dem forbi eller fulgtes med dem, som om de ville sige: »Tænk – er der virkelig nogen, der husker *os* endnu«.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Arkæologen Frode Kristensen 1867 – 1927

Af *Aksel M. Kristensen*

En Søndag sidste Sommer samledes en Flok Mennesker ved Tørring Kirke, gik op paa Kirkegaarden og dvælede ved to Gravsteder, inden Selskabet bilede videre for at fortsætte Samværet andetsteds. Det var o. 100 af Seminarieforstander Martin Kristensens Efterkommere, der flokkedes til Slægtsfest, som de plejer at holde hvert 5. Aar. Tørring valgtes til Samlingsplads denne Gang, fordi det var 100 Aar siden, Frode Kristensen fødtes, og hans og Gunnar Kristensens Grave findes i Tørring, hvor disse to Sønner af Martin Kristensen levede en Aarrække. – Her skal i Hundredaaret* gives en Omtale af Frode Kristensens Liv og Indsats.

Seminarielærer (senere Medforstander) Martin Kristensen og hans Kone Karen var begge født og opvokset i Bondehjem i Hvejsel Sogn Vest for Vejle, oplært i flittigt Arbejde og Gudsfrygt, ogsaa med Sans for Fædrelandets Tarv. En ulykkelig Krig og et Tronskifte, der syntes skæbnesvangert, kunde ængste deres Sind, ser man af deres Breve.

De to unge stiftede Bo i Gedved, hvor Peter Bojsen ledede Seminarium (og en Tid Højskole) og i Martin Kristensen fik en trofast Medarbejder og Ven. Efterhaanden blev der i Martin og Karen Kristensens Hjem en stor Børneflok: 7 Sønner og 2 Døtre. Ældst var Frode, som fødtes 12. Marts 1867. Begge Forældrene havde Hænderne fulde af Arbejde, ejede ikke ydre Rigdom, men skabte Hygge baade udenfor og inde som Ramme om et aandeligt rigt Hjemliv. Moderen opofrede sig for Børnene, sang og fortalte for dem ind imellem sine travle Sysler. Ogsaa til Faderen lyttede Flokken ivrigt, naar han fortalte Eventyr eller Oplevelser fra sin

*) Skrevet i 1967.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

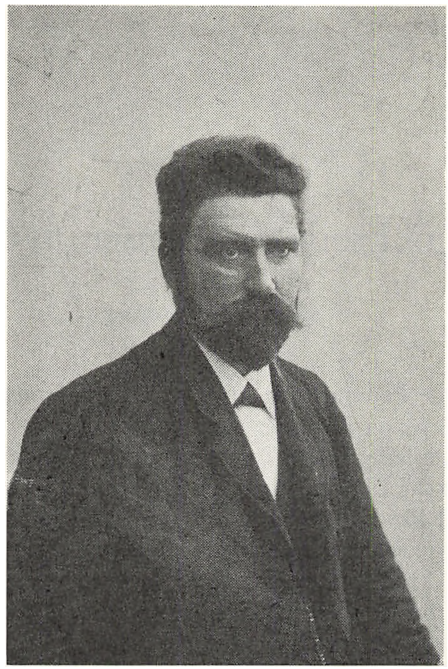

Frode Kristensen.

Hjemegn og Slægt. Han kunde more dem med gamle Remser, morsomme Lege og Paafund, tegne for dem o. s. v. Paa deres hyppige Færden i det fri fulgte han undertiden med, hjalp dem med at bygge af Sneen, fortalte dem om Planter og Dyr, som han viste dem og lærte dem at kende. Grundig Indsigt satte han højt og vilde, efter som Børnene blev større, gerne dele sin Viden med dem.

Danmarks Oldtid stod Martin Kristensens Hjerte særlig nær, og han har udført ret omfattende Opmaalings-, Kortlægnings- og Undersøgelsesarbejder for Nationalmuseet. Flere af hans Sønner tog her Arv efter ham, først og fremmest Frode, og dennes senere Opdagelser paa det Omraade fulgtes ivrigt af Faderen og glædede ham.

Frode Kristensen fik Læreruddannelse (ligesom 4 af sine Brødre og 1 af Søstrene). Som helt lille havde han ved en Tjenestepiges Uforsigtighed faaet sine Hænder frygteligt skoldede, saa de – især den højre – for altid blev misdannede, smaa og med krumme, delvis

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sammenvoksede Fingre. Dog lærte han sig at udrette forunderlig meget med disse Hænder. Han vandt ved Skyttestævner flere Sølvplader for sikker Skydning, drev Jagt og Lystfiskeri, travede rundt over Marker, i Skove, ved Søer og Aaer, med aabent Blik for alt i Omgivelserne. Under Følgeskab med Faderen havde han faaet Kærlighed til og Sans for Oldtidsminder, og under kyndig Vejledning blev han kendt med, hvordan Udgravninger og andre Undersøgelser skal udføres for at give størst muligt Udbytte. Han kunde gennemføre den Slags med stor Nøjagtighed, tage paa fine smaa jordfundne Ting med yderste Omhu, taalmodigt og forsigtigt sætte Skaarene til et Lerkar sammen og aftegne Oldtidens Flintredskaber med alle Enkeltheder.

Frode Kristensen kom 1891 til Tørring. Den unge Lærer var jævn og ligetil og blev vellidt af Skolebørnene og Egnens Folk, saa han fik Lov at færdes paa Jagt omkring paa deres Marker. I Havstrup Sø (nu udtørret) gik han og vadede med Fiskegrejer, søgte saa paa Turene ogsaa efter Oldsager, som han stadig ihærdigt syslede med. Han tænkte næppe meget paa sine Klæder, glemte vel ogsaa Helbredet, som han bød saa meget, at det muligvis medvirkede til hans senere Sygdom. Ikke helt ung blev han gift med Laura Nielsen, som var Lærerinde ved Skolen, og det var nok heldigt, at en kvindelig Haand kom til, saa Jægeren, Fiskeren, Samleren fik lidt mere Hygge om sig.

I Tørring dannede han fra 1892 sin Oldsagsamling, som øgedes i Aarenes Løb og blev usædvanlig righoldig og velordnet. Foruden egne Fund fik han ofte Ting, der var fundne af Folk paa Egnen eller af Skolebørnene, som han lærte at lægge Mærke til, hvad Jorden kunde gemme. Han var heller ikke ræd for at give en rundelig Skilling for det, de kom med. Ogsaa da Skolen blev større og havde en Del Lærere, skete det, at et af Børnene efter Morgensangen kom frem med et Dyr, en Plante eller et Oldtidsredskab, som det havde fundet, og det var Frode Kristensen, Barnet henvendte sig til med sit Fund. Hvis Børnene en Dag ikke rigtig kunde deres Ting, var de stundom saa snedige at spørge Frode Kristensen, om han havde faaet flere Oldsager, og han var da altid rede til at vise dem, hvad han havde, og Timen var glemt. Da han blev gift, var det næppe til hver en Tid velset, naar han med hele Klassen troppede op i Stuerne, hvor Skabene med hans Samling stod.

Hans Hjerte var ikke saadan knyttet til Fortidslevningerne, at han

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

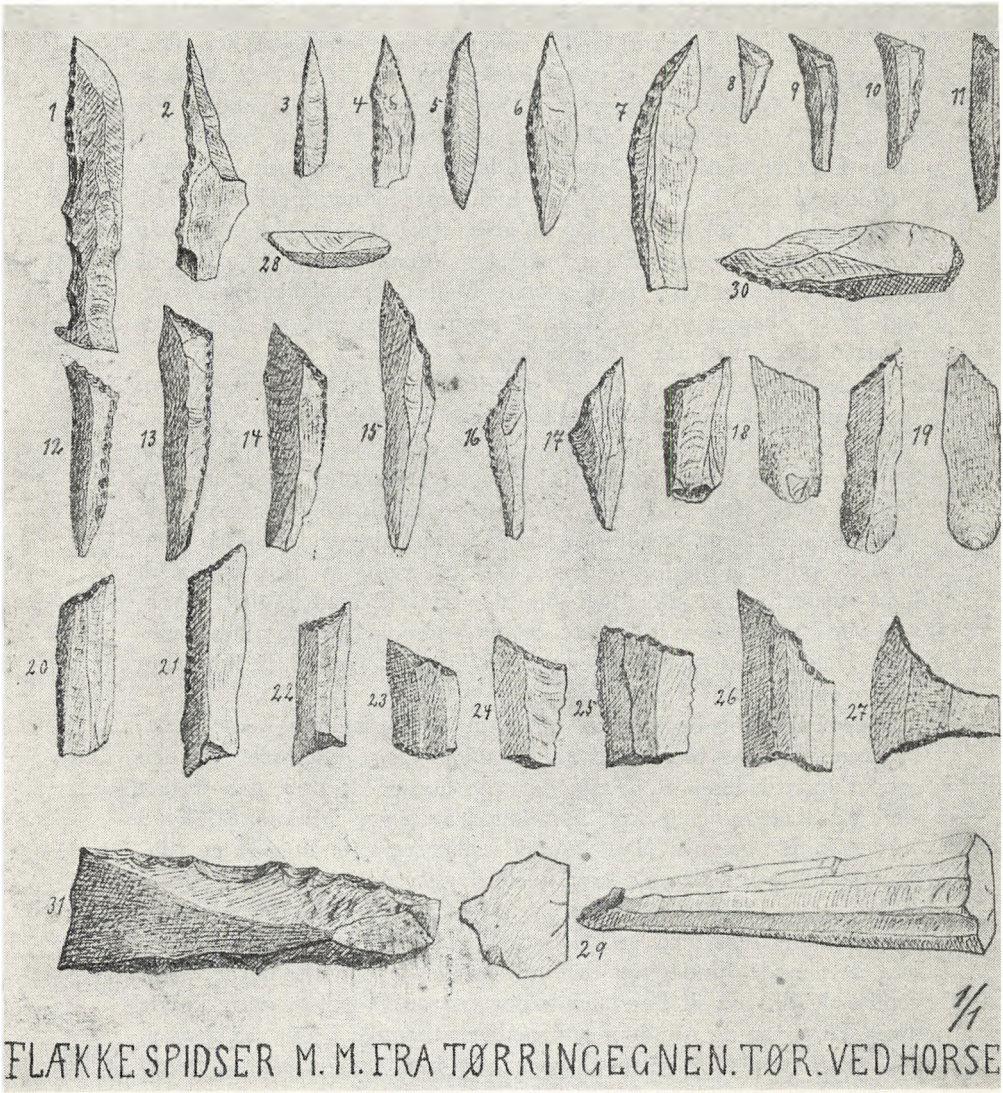

Formodentlig tegnet af Frode Kristensen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

glemte Menneskene. Kendte man ham ikke nøjere, kunde hans ydre Fremtræden godt give én den Opfattelse, at han var noget bøs og utilnærmelig; men Børnene saa nok rettere. En gammel Mand fortalte, at han som Dreng tjente i en Gaard ved Tørring. Han maatte staa tidligt op om Morgenen og kom sent i Seng, saa det kneb at holde Øjnene aabne i Skolen; men Frode Kristensen forstod Grunden og lod ham sove lidt. Samme Dreng skulde om Aftenen gaa ned til Engene ved Tørring for at flytte Kalve. Frode Kristensen kunde da kalde paa Fyren, give ham et Stykke Kage med lidt Kaffe eller Mælk samtidig med, at han fortalte ham mangt og meget, bl. a. lærte ham noget om Runerne, som de begge kunde lide at sysle med. Det var Frode Kristensen magtpaaliggende at føre de unge til Møde med Fortiden. Da jeg engang som ung Mand gæstede ham i Tørring, og han fik at vide, at jeg ikke havde været i Jelling, kørte han samme Dag med mig til Byen med Runesten og Kongehøje.

I 35 Aar boede Frode Kristensen i Tørring, og hans flittige og dygtige Samler- og Forskervirksomhed her gav Grundlag for ny Landvindinger inden for dansk Arkæologi.

Længe havde man ment, at de indre og vestlige Egne af Jylland i de mange Aarhundreder, den ældre Stenalder varede, havde været helt eller delvis uden Bopladser. Visse Fund af og til kunde dog drage denne Opfattelse i Tvivl. Æren for Opdagelsen af den ældre jyske Indlandsbosættelse tilfalder – ifl. den fremragende Oldforsker Therkel Mathiassen – mere end nogen anden Frode Kristensen. Efter sit Komme til Tørring kunde han ikke uden videre slaa sig til Taals med den almindelige Lære om det i den ældre Stenalder nærmest menneskетomme Midtjylland. Havde ingen søgt Livsophold ved de fiskerige Vandløb og Søer? Drevet af sin Forskertrang gik han snart selv i Gang med at undersøge Sagen, travede paa Markerne langs Gudenaa ved Tørring og ved Havstrup Sø. Hans skarpe Øje søgte – og fandt! Det blev med Tiden til Tusinder af Flintsager, bl. a. Mængder af smaa Redskaber, som Frode Kristensen kaldte Flækkespidser. Der har været Tvivl om deres Brug. Han prøvede enkelte som Fiskeredskaber, idet han forsøgte at fange Gedder med dem, men de knækkede. Senere kaldte man dem Mikrolitter. De fundne Ting viste et gammelt Præg og talte tydeligt om, at der *var* gamle Bopladser. Ny Blade kunde føjes ind i Oldforskningens Bog. I nogle Aar var Broderen Gunnar Kristensen ham en ypperlig Hjælper i disse Undersøgelser. Efterhaanden opdagede Fro-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Udgravning i Ertebølle køkkenmødding 1897.

Museumsassistent G. Sarauw (på feltstol og med sort lommebog i hånden) og Frode Kristensen (bagved og i hvid sommerjakke) følger opmærksomt hjælpernes forsigtige udgravning og skriver alt nævneværdigt op. De nedrammede pinde inddeler det undersøgte område. Iøjnefaldende er de vældige bunker af østersskaller.

de Kristensen den Slags Pladser ogsaa paa andre Steder: ved Rye og Salten, ved Sminge, ved Vester Mølle ved Rørbæk Sø, ved Faarup Sø og enkelte ved Varde Aa. Især paa sandede Steder ved Aaløb og Søer findes disse Stenalderbopladser, og der har mellem Aar 6000 og 3000 f. K. levet Jægere og Fiskere, som skabte det Levesæt, man nu kalder Gudenaa-Kulturen, fordi de rigeste Fund er gjort ved dette Vandløb.

Frode Kristensen ejede en skarp Iagttagelsesevne og tænkte selvstændigt over det, han iagttog, hvad der førte til en anden Opdagelse: I 1894 fandt han som den første Aftryk af Korn i nogle Oldtidskar. Sophus Müller nævner, at man endnu ved 1890 vidste grumme lidet om Agerdyrkning i Oldtiden; men denne sparsomme Viden udvidedes uventet, da Frode Kristensen 1894 sendte Nationalmuseet et forkullet Korn, der havde siddet i et Lerkar, og ligeledes nogle Skaar af Karret med Kornaftryk i. Therkel Mathiassen skriver om ham som den første, der opdagede Kornaftryk i Stenalderens

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Lerkar og derved viste, at der har været dyrket Hvede og Byg i Stenalderen.

Frode Kristensen maatte paa Grund af Gigt og Svagelighed tidligt tage Afsked med Skolearbejdet og døde 16. Marts 1927, lige fyldt 60 Aar. Efter hans Ønske blev hans Oldsagssamling da overdraget til Nationalmuseet. Alt det, han havde samlet, var med hans sædvanlige Omhu for den Slags ført til Bogs, saa der forelaa værdifulde Oplysninger til Samlingen. Jo bedre og nøjagtigere Underretning man har om hvert Fund og hver enkelt Tings Findested m. m., jo bedre Udbytte kan den kyndige Videnskabsmand faa af en saadan Samling.

I flere Aar havde G. Sarauw fra Nationalmuseet arbejdet sammen med Frode Kristensen, bl. a. ved Udgravning i den kendte Ertebølle Køkkenmødding 1897. Sarauw udtalte i 1914, at Frode Kristensen burde have Lejlighed til at redegøre for sine Fund i videre Kredse; men det skete ikke. En fyldig skriftlig Fremstilling laa ikke rigtig for ham.

Om han ikke i sin Levetid høstede saa megen Ære, som hans Arbejde egentlig burde have givet ham, tror jeg nærmest, at det passede ham helt godt, fordringsløs som han var. I den Retning lignede han nok ogsaa sin Fader. De regnede ikke Ros og Glans blandt Mennesker saa meget som det virkelig at faa noget udrettet.

En Mand, som med Kærlighed til en Opgave udførte aarelangt og udholdende Arbejde, og som derved aabnede Vej og satte andre paa Sporet og ved sin Flid og Evne vandt os nyt Indsyn i Danmarks Fortid, er dog værd at mindes.

KILDER

Frode Kristensens Optegnelser.
Therkel Mathiassen: Gudenaa-Kulturen, 1937.
Sophus Müller: Vor Oldtid, 1897. S. 411.
Dagspressen.
Mundtlige og skriftlige Oplysninger fra flere af Frode Kristensens Slægtskreds.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Charteuserordenen i Danmark

Af *Holger Nielsen Garner*

St. Bruno af Köln og hans Orden

I det ellevte århundrede gik der stærke åndelige strømninger gennem det vestlige Europa, strømninger, som havde deres udspring i det vesterlandske klostervæsen. I mere end et århundrede havde det burgundiske benedictinerkloster Cluny haft en dominerende plads blandt klostrene. Herfra var udgået en reformerende bevægelse blandt benedictinerne, og cluniacensernes klostre blev stærkt knyttet til hovedsædet Cluny. Reformeringens store materielle resultater fik imidlertid den åndelige side af udviklingen til at stagnere. Hvad Cluny havde skabt med mådehold og fornuft, med enkelhed og nidkær iver for at holde munkeidealerne i ære gik ganske vist ikke ligefrem tabt; men der blev lagt vægt på nogle få aspekter af klosterlivet, som for cluniacenserne efterhånden blev af altoverskyggende betydning. Kortjenesten blev mere og mere opfyldt af vidtløftige ceremonier, og den optog flere og flere af døgnets vågne timer, så det praktiske arbejde i og ved klostret i stigende grad måtte overlades til udenforstående. Dertil kom – og det er ikke det mindst betydningsfulde i denne sammenhæng – at cluniacenserklostrenes økonomi år for år kunne opvise stadigt stigende overskud. Der samledes rigdomme, som i stort omfang anvendtes til overdådig udsmykning i kirke og klosterbygninger og til anskaffelse af kostbart inventar. Reaktionen på denne pragtlyst udeblev dog ikke længe. Fromme klostermænd søgte at drage klostrene tilbage til munkeregelens nøgne, faste klippegrund. Sådanne nye reformstrømninger førte bl. a. til dannelse af nye klostersamfund eller ordener, og deres mest markante resultat blev dannelsen af de to strenge ordener af hvidklædte munke, cistercienserordenen og *charteuserordenen*[1]. Af disse to ordener er den første så absolut den kendteste,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

udadvendt og stærkt ekspanderende, som den fra sin begyndelse har været. Her i landet skulle cistercienserordenen blive den betydeligste af de tolv ordener, som dannede klostre i løbet af middelalderen. Og cistercienserne betød fornyelse og rig blomstring for hele den romerske kirke.

Også charteuserne bragte i høj grad fornyelse til kirken, men ordenens indadvendthed gjorde dens påvirkning mindre følelig. Til gengæld har charteuserordenen siden oprettelsen været én af den katolske kirkes mest stabile støttepiller, der bestandig har været dens gejstlighed et eksempel til efterfølgelse.

Ordenen er stiftet af den hellige Bruno, som fødtes i Köln i en adelig slægt o. 1030[2]. Bruno kom i ungdomsårene til Frankrig, hvor han fik sin uddannelse ved katedralskolen i Rheims. Efter at være blevet præsteviet blev han optaget som kannik i domkapitlet i Rheims. Han vandt hurtigt ry som skolastiker og blev en berømt lærer med stor indflydelse. Da ærkebispesædet i Rheims blev ledigt, opstod der strid blandt kannikerne om valget af den nye ærkebiskop. Striden mundede til slut ud i, at Bruno blev udset til biskopemne; men da den uværdige strid om embedet havde indgydt ham en voldsom afsky for den hele sag, afslog han at lade sig vælge. Han måtte formelig tage flugten for at undgå at blive det påtvunget, man før så bittert havde ført strid om. Under sin flugt opholdt han sig en tid i klostret Molesmes hos stifteren af cistercienserordenen, abbed Robert af Champagne.

Bruno oplevede en personlig vækkelse og opsøgte sammen med seks venner og ligesindede i året 1084 biskoppen af Grenoble. De bad biskoppen anvise sig et sted, hvor de kunne slå sig ned og leve som eremitter. Biskoppen skænkede dem da en øde dal i en vildsom bjergegn, hvor de opførte kloster og kirke, og hvor de levede et strengt munkeliv med korbøn, kontemplation[3] og askese.

Men var klosterlivet end strengt i Chartreuse, som klostret kom til at hedde (La Grande Chartreuse), blev det dog ledet med mild hånd af mesteren Bruno, hvis motto var »O bonitas«[4]. Bruno var forstander for Chartreuse i årene 1084–90. Han forlod klostret, da han kaldtes til pave Urban II som dennes rådgiver.

Efter en tid at have tjent pave Urban med sine rige evner og vise råd, afslog han endnu engang en bispestol. I stedet bad han om et enebo i Calabrien.

I 1095 var han da atter munk, men vendte ikke tilbage til Chartreuse. I stedet stiftede han endnu to charteuserklostre i Italien.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

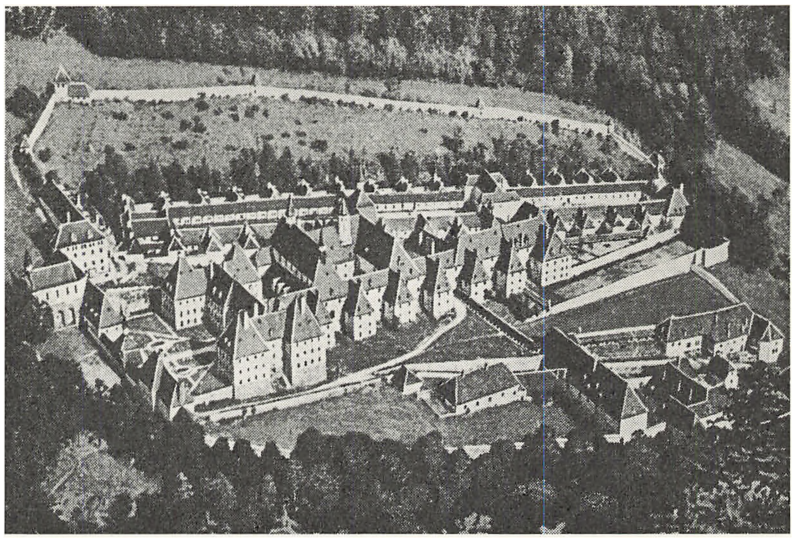

Charteuserordenens første kloster, *Grande Chartreuse,* er grundlagt af St. Bruno af Köln i 1084 og er stadig ordenens hovedkloster. Billedet viser klostret som det ser ud i dag.

Nogen egentlig ordensregel nåede Bruno af Köln aldrig at udforme; men ved sin død i 1101 efterlod han sig en samling optegnelser, der rummede tanker og idéer om livsformen i den nye klosterorden. På dette, St. Brunos åndelige testamente, bygger charteuserordenens konstitution, »Statuta«.

Statuta svarer i nogen grad til cisterciensernes berømte »Charta caritatis«. Charteuserordenen stadfæstedes i 1106 og atter i 1170, da den blev taget under pavestolens beskyttelse[5]. Ordenen blev udstyret med visse privilegier: Den stod direkte under pavestolen, den blev fritaget for tiende, og det var den tilladt at holde gudstjeneste for lukkede døre i områder, som i øvrigt var belagt med band og interdikt.

I charteuserordenen sammensmeltedes på genial vis det tilsyneladende uforenelige: Et kristent fællesskab og eremittens ensomme liv. Ordenens grundpræg er et absolut afsondret liv. Dens klostre ligger oftest borte fra alfarvej. Klostrets mure isolerer munken fra omverdenens tummel, og han må i almindelighed ikke fjerne sig

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fra klostrets eget område. Han har dog lov at modtage besøg af sine nærmeste. Charteuserordenen er frem for alt en orden for bodgørende, asketiske eremitter, og den må så absolut regnes for ét af de allerstrengeste klostersamfund inden for den katolske kirke.

Allerede ved sin arkitektur adskiller et charteuserkloster sig fra andre ordeners klostre, idet foreningen af en eremitisk og en coinobitisk munketilværelse kræver et ganske stort og vidtløftigt klosteranlæg. Klostrets midtpunkt er klosterkirken, hvorfra klostrets forskellige fløje udstrækker sig. Der er bygninger med de fælles rum, refektoriet eller spisesalen, en kapitelsal til møder og rådslagninger og økonomibygningerne med lægbrødrenes våningshus. Desuden består klosterkomplekset inden for ringmuren af det, som vel nok er charteuserarkitekturens mest særprægede træk, nemlig munkenes *celler*.

»Cellen« består i almindelighed af en pavillon eller ganske lille villa i to stokværk med en tilhørende lille havelod omgivet af høje mure. Alle cellerne har forbindelse til kirken ad lange, overdækkede gange langs gårdhavernes inderside. Selve pavillonen har i underste stokværk et oplagsrum og et værksted. En trappe fører op til et forværelse i andet stokværk. Dette lille rum er møbleret med en stol, en knæleskammel og et bord. På bordet står en Maria-statuette. Fra forværelset fører en dør ind til studerekammeret, der er møbleret med en korstol, et arbejdsbord, en boghylde og et simpelt trækors. Cellens sidste rum er et lille sovekammer. Hver af klostrets munke har en sådan celle, hvor han tilbringer de fleste af døgnets timer. Her beder og mediterer charteuseren; de fleste tidebønner bedes i cellen; her arbejder han, skriver, studerer, spiser[6] og sover, alt i dybeste ensomhed. Det manuelle arbejde, munken udfører, kan være brændesavning, billedskærerarbejde, maleri, pasning af cellen, den lille have etc.

Charteusermunken sover iført sin munkekutte på et stråleje med et enkelt tæppe. Gennem en dobbeltlem i væggen serveres det spartanske måltid, der er tilberedt af lægbrødrene i klostrets fælleskøkken. I måltidet må kun undtagelsesvis forekomme kød. Under den store faste fra fjortende september til påske serveres kun ét dagligt måltid, resten af året to. På denne vis tilgodeses charteuserens eremittilværelse. Fælleslivet i klostret består først og fremmest af de tre daglige gudstjenester i klosterkirken. Klokken 23 samles charteuserne i den uoplyste kirke til vigilien, som synges i mørket på en langsom, dvælende melodi, der giver tid til eftertanke på hvert ord. Denne

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

nattetjeneste kan vare indtil tre timer. Klokken 7 holdes den fælles messe, og vesperen kl. 15. På søn- og helligdage er der brug for refektoriet, den fælles spisesal, da munkene holder måltid sammen. Silentium, den »evige tavshed«, overholdes som ellers, også under dette måltid. Men én gang om ugen tager det hele munkelag en rask fodtur på ca. $3^1/_2$ time. Under denne vandring er silentium helt ophævet, og samtalen former sig muntert og utvungent, alt medens man giver sig tid til at nyde klostrets oftest meget naturskønne omgivelser[7].

Lægbrødrene, der varetager klostrets husholdning, lever sammen i et fælleshus i klosterkomplekset. For lægbrødrene er al faste langt mildere end for munkene, ligesom forplejningen i det hele taget er rigeligere. Vejen til munkecellen er lang og vanskelig og går for charteuseren via lægbrødrenes hus, hvor man gennemgår stadierne postulant, novice og lægbroder. Først efter 11 års »læretid« aflægger charteuseren de højtidelige og endelige klosterløfter.

Overhoved for charteuserordenen er ordensgeneralen eller generalprioren i Grande Chartreuse. Generalen er ansvarlig overfor generalkapitlet, ordenens øverste myndighed. Generalkapitlet træder sammen en gang om året, det består af samtlige ordenens klosterforstandere. Generalen bærer intet specielt værdighedstegn, som i så mange andre ordener (ring, stav, etc.). Generalkapitlet kontrollerer samtlige ordenens klostre ved hjælp af visitatorer: Visitatorernes distrikter kaldes provinser. De danske charteuserklostre har tilsyneladende tilhørt provinsen Saxonia.

Den enkelte klosterleder fører titel af prior. Charteuserne har beskedent afstået fra at anvende den fornemme abbedtitel, selvom en charteuserprior har ganske de samme beføjelser som abbeden hos andre ordener. Efter prioren følger vikaren eller underprioren. Lægbrødrenes leder kaldes skaffer eller procurator. Skafferen har på grund af sin særlige stilling som leder af husholdning og økonomi en langt større bevægelsesfrihed uden for klostermurene end de øvrige munke[8].

Blandt charteusernes vigtigste bidrag til kulturudviklingen i middelalderen må nævnes deres udprægede interesse for boglige sysler. I deres klostre frembragtes bogværker af meget høj kvalitet, udstyret med smukt kaligraferet skrift og smukke miniaturer. I det svenske Mariefred-kloster havde charteuserne tidligt et eget trykkeri, og ofte var charteusernes biblioteker ganske store efter tidens forhold, selv langs grænserne for ordenens udbredelsesområde. Således

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Charteusermunk i den hvide ordensdragt.

har biblioteket i klostret i Rügenwalde i Pommern omfattet 70 bind.

Som en kuriositet kan nævnes, at charteuserne endnu længe efter bogtrykkunstens gennembrud fortsætter med at afskrive bøger, og stadig fremstiller fremragende og smukke håndskrifter[9].

Charteuserordenens renhed, strenghed og puritanisme er legendarisk. Som vel nok den eneste af de gamle klosterordener har den aldrig reformeret sig, »thi«, som Peter Schindler udtrykker det, »den har aldrig haft reformering nødig, den var aldrig korrumperet«.

Meget tidligt, allerede o. 1147, har ordenen fået en kvindelig gren, men selv om charteuserklostrene i det hele taget aldrig blev talrige, har dens nonneklostre i særlig grad været få og sjældne. Endnu den dag i dag eksisterer charteuserordenen i bedste velgående, men den tæller nu i alt kun henved 600 medlemmer[10].

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

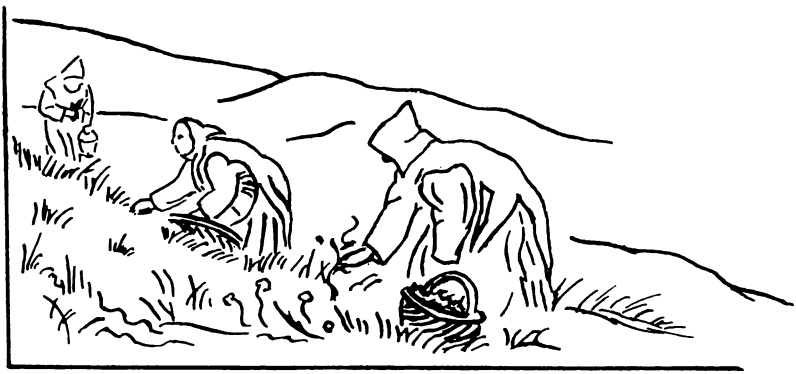

På grund af charteusernes afsondrede klostertilværelse og deres klostres dybe isolation er charteuserordenen i almindelighed ikke særlig kendt.

Ordet *chartreuse* giver ofte kun associationer i retning af nogle enkelte, pudsige »biprodukter« fra ordenens i øvrigt så seriøse virksomhed.

En *chartreuse-kat* f. eks. er en stor, grå huskat af en særlig race, som skal være fremelsket i Grande Chartreuse.

Endog i kogebøger (!) kan man støde på ordet *chartreuse*. I denne forbindelse er en »chartreuse« en art postej eller gratin bestående af kød og grøntsager. (Frk. Jensens Kogebog, 34. opl., 1949, s. 45–46). Men det kendteste charteuser-produkt turde vel være den berømte chartreuse-likør, som vitterlig produceres af Grande Chartreuse, hvor den efter en opskrift fra år 1603 bliver fremstillet på grundlag af 130 forskellige plantearter.

Illustrationen gengiver poststemplet for St. Pierre de Chartreuse med motivet: Charteusermunke samler urter til likørfabrikationen.

Charteuserordenen i vore nabolande

Medens charteuserordenens historie i Danmark i det store og hele, som det vil fremgå af de senere afsnit, er en beretning om en række mislykkede forsøg på at grundlægge nye klostre, er det dog i nogle af vore nabolande lykkedes den at få godt fodfæste, indtil reformationen lagde også charteuserklostrene (i Nordeuropa) øde. Kong Erik af Pommerns forsøg på i 1396 at få oprettet et charteuserkloster i Sverige er åbenbart slået fejl[11], men det lykkedes for rigsforstander Sten Sture næsten hundrede år senere at få oprettet klostret Pax Mariae, Mariefred, på et sted ikke langt fra bispesædet Strängnäs[12]. I året 1493 modtog rigsforstanderen fire charteusere

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fra huset i Rostock, nemlig to munke og to lægbrødre. Inspireret af ærkebiskoppen af Uppsala og Strängnäsbispen Cort Rogge skænkede han charteuserne gården Gripsholm, og på dette grundlag opbyggedes det nye kloster. Mariefred opnåede i sin korte levetid en vis betydning og berømmelse i senmiddelalderens Sverige. Sten Sture den ældre blev efter eget ønske, som én af de vigtigste grundlæggere af klostret, begravet i klosterkirken. En anden af grundlæggerne, tillige stifter af universitetet i Uppsala, ærkebisp Jacob Ulvsson, tilbragte sine sidste år hos charteuserne i Mariefred. De boglige sysler blev ikke forsømt i det svenske kloster. Eksempelvis kan nævnes, at Mariefred-munkene har oversat Johannes' åbenbaring til svensk, og at de indrettede deres eget trykkeri i klostret. Mariefred blev det sidste middelalderkloster, som oprettedes i Sverige; allerede i 1526 blev det opløst af Gustaf Vasa og sækulariseret. Ved Gripsholm Slot findes endnu synlige fundamenter og lave ruiner af Mariefred Kloster[13].

Vender man blikket mod syd, ser man straks charteuserordenen ganske rigt repræsenteret i vore nærmeste nabolande dèr, charteuserprovinsen Saxonia-Pommerania. Klostret Templum Mariae fandtes i Ahrensbäk ved Lübeck, Marienehe ved Rostock, Gottesgnade ved Stettin, Marienkrone i Rügenwalde, Gottesfriede ved Schivelbein og Marienparadies ved Danzig.

Asserbo Kloster

Kun få år efter, at cistercienserordenen vandt indpas i Danmark med grundlæggelsen af Herrevad Kloster i Skåne i 1144, blev det første forsøg gjort på også at indføre charteuserordenen i landet. Initiativtageren var i begge tilfælde den store ærkebiskop Eskil af Lund. I 1155 blev ærkebiskoppen, der var på vej hjem fra en rejse til Rom, på kejser Friedrich Barbarossas foranledning taget til fange i Thionville i Lothringen. Grunden til ærkebispens fængsling skal være, at han i den danske kongsemne-strid (»Svend, Knud og Valdemar«) havde slået hånden af den af kejseren anerkendte kong Svend. Ærkebiskop Eskils fængsling blev anledningen til det verdenshistoriske brud mellem pave Hadrian og kejser Friedrich. Det synes dog, som om ærkebiskop Eskil i løbet af sit henved treårige fangenskab har haft nogen bevægelsesfrihed, da han tilsyneladende i 1156 har aflagt besøg i det franske charteuserkloster Cartusiam montis Dei[14].

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

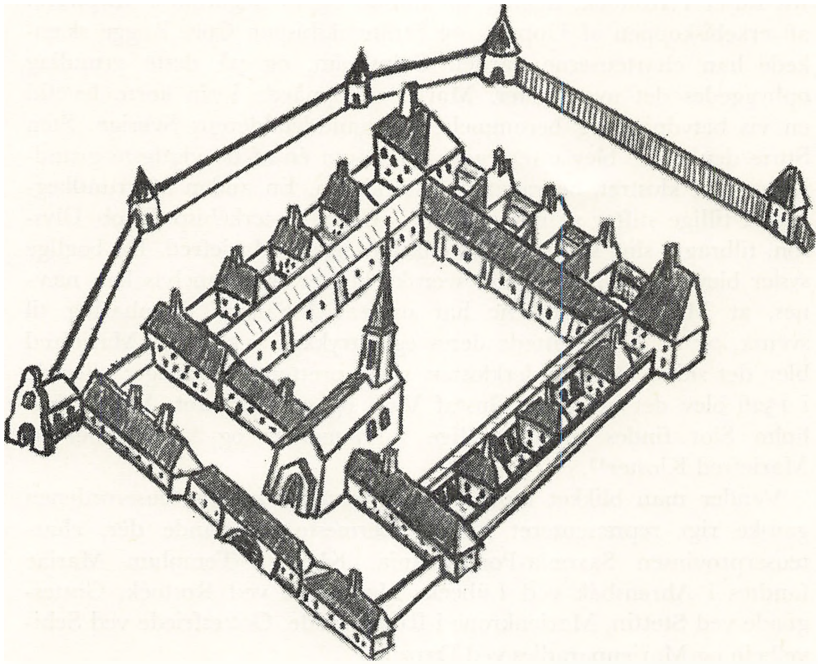

En chartreuse med kirke, fællesbygninger, celler og ringmur.
Efter A. Frossard.

Med vanlig energi og interesse for kirkens anliggender optog han, trods sin øjeblikkelige, vanskelige stilling, forhandlinger med klostrets ledende munke om oprettelsen af et charteuserkloster etsteds i hans ærkebispedømme. Det sted charteuserne fik overladt var *Asserbo* i Roskilde Stift. Jorderne ved Asserbo havde tilhørt Hvideslægten; men da Esrom Kloster blev oprettet, overgik en del af godset til dette.

Biskop Absalon mageskiftede sig Asserbo til for jord andetsteds og afgav siden det erhvervede gods til de af ærkebiskop Eskil indkaldte charteusere[15]. Omkring 1163 grundlagdes da Asserbo Kloster af franske charteusermunke[16]. Skønt jord og ejendom således var forhånden ved munkenes ankomst, fik det nye kloster ikke nogen lang levetid. Allerede o. 1169[17] brød charteuserne op og forlod Asserbo medbringende de unge mænd, som havde indledt deres postulanttid i klostret[18], og de drog tilbage til Frankrig.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Klostret synes altså at have været i god vækst, men det skal have været udsat for så mange trængsler og vanskeligheder[19], at charteuserne så sig nødsaget til at forlade det nye hus, »da stedet ikke passer sig for deres orden«[20]. Hvilke fortrædeligheder, munkene har været udsat for, vides ikke. Vanskelighederne kunne måske stå i forbindelse med striden mellem Valdemar den Store og ærkebiskop Eskil, klostrets beskytter; den strid, der førte til, at ærkebispen måtte gå i landflygtighed. Men dersom dette skulle være tilfældet, er det mærkeligt, at munkene valgte at drage af lande kort efter forsoningen mellem konge og ærkebiskop i 1168. Man kan vel tillige formode, at biskop Absalon har været charteuserne venligt stemt, da han, som det synes i 1163, under ærkebiskop Eskils landflygtighed overlod dennes protegéer godset i Asserbo.

Kun i henved seks år eksisterede Asserbo Kloster, og det eneste resultat af charteusernes virksomhed her synes at være optagelsen af en del unge, danske postulanter i ordenen. Asserbo faldt atter tilbage

Asserbo Klosters sted markeres i dag af ruinerne af herregården Asserbo. Ruinerne er i 1848 blevet udgravet ved kong Frederik VII.

Nationalmuseet 1900.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

til biskop Absalon og kom ved nyt mageskifte til at tilhøre Sorø Kloster.

Cistercienserne i Sorø drev til at begynde med godset som en ladegård (grangiæ). Senere synes ladegården at være udstykket i flere fæstegårde, da Asserbo i 1248 omtales som landsby[21].

Godset kom med tiden på private hænder, og Asserbo blev en herregård, der før 1500 tilhørte rigshovmester Poul Laxmand[22]. O. 1500 blev gården krongods, og ved 1700 blev den ødelagt af sandflugt. Udgravninger udført i 1848 ved kong Frederik VII har vist rester af en firefløjet gård med hjørnetårne og grave[23]. Hverken denne eller nyere undersøgelser har ført til fund, som kan henføres til charteusernes kloster. Klostrets sted, der i dag markeres af herregårdens ruin, findes i den sydlige udkant af Tisvilde Hegn.

Glenstrup Kloster

Halvtredje hundrede år efter, at charteuserne havde opgivet Asserbo, blev der påny gjort et alvorligt forsøg på at skaffe deres orden fodfæste i Danmark[24]. Det nye charteuserkloster blev dannet på grundlag af to forfaldne, uddøende benedictinerklostre. De to klostre var munkeklostret Glenstrup syd for Mariager Fjord og Vor Frue Nonnekloster i Randers.

Randers Vor Frue Kloster nævnes første gang o. midten af 1100-tallet. Da klostret blev ophævet, blev dets kirke almindelig sognekirke, men nedreves allerede i 1529, kirketårnet dog først i 1795.

Glenstrup Kloster alias Nørre Kloster, *Monasterium in Glenstrup ordinis St. Benedicti,* omtales første gang o. 1250, men er givetvis noget ældre. Ifølge traditionen skal klostret være grundlagt af et stormandspar, fru Inge Thytt eller Thott og Svend Bo. I Glenstrup indsattes efter abbed Pouls død én af munkene, Niels Ruff, som abbed af biskop Ulrik Stygge af Århus (1424–49). Udnævnelsen af den nye abbed blev, efter pavelig indgriben, formelt stadfæstet i 1426[25]. Men da Århusbispen siden på sin sædvanlige visitatsrejse besøgte Glenstrup Kloster og nonneklostret i Randers, fandt han begge klostre i en tilstand af stærkt forfald. Bygningerne var forsømte, og gudstjenesten blev ikke passet i fuldt omfang, da klosterbeboernes antal ikke slog til. Der skal i Glenstrup kun have været 3 munke, og i Randers-klostret kun 1 – én – nonne tilbage[26].

Benedictinerklostrene stod under stiftsbiskoppens myndighed og ansvar, og det er muligvis kommet biskop Ulrik meget tilpas, at

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Glenstrup Klosterkirke set fra sydøst.

kong Erik og dronning Philippa nu anmodede ham om, at overlade de to klostres ejendomme til charteuserne, da det var kongeparrets ønske at oprette et charteuserkloster i Tjærby i Gimming sogn lige øst for Randers by. Som prior for dette kloster blev udnævnt broder Gosvin. Denne er med nogle ledsagere før 1426 blevet sendt til Danmark.

I 1428 udsendte charteuserordenens generalkapitel et testimonium eller en erklæring af følgende indhold: »Det første hus' grundlæggelse efter Mariae regel ved Rostock er ikke lykkedes, og vi pålægger Dom Gosvin og de munke, som har været overført til det danske rige, at de vender tilbage til deres respektive huse – – –«[27]. Det kunne se ud til, at kongeparrets aktion for at sikre charteuserne økonomisk er kommet lige netop i rette tid til at sikre ordenens tilstedeværelse i Danmark, da munkenes »base«, det nyoprettede kloster ved Rostock, endnu ikke var stabiliseret. De udsendte munke vendte hjem, men prior Gosvin forblev i Danmark, og har øjensynligt, som det vil fremgå af det følgende, fået genoprettet sit konvent.

Den 5. august 1428 udstedte biskop Ulrik et dokument, der overgav godset under Glenstrup og Vor Frue klostre til charteuserne. Und-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

taget fra overdragelsen var de egentlige klosterbygninger, som forbeholdtes Århus-bispen og hans domkapitel til eget brug. Endvidere var Vor Frue Klosters kirke i Randers undtaget fra gaven[28], den tidligere klosterkirke blev nu sognekirke. Der var hermed skabt et, som det synes, ganske solidt økonomisk fundament for oprettelsen af et charteuserkloster i Nørrejylland. Især var klostret i Glenstrup, trods forfaldet, en temmelig velhavende institution, et i fordums tid anseligt og anset abbedi.

Glenstrup Klosters jordegods har i det mindste omfattet de seks sognekirker i Als, Handest, Hou, Mou, Svenstrup og Tørslev, en snes bøndergårde og mere end et dusin boelssteder samt Kongsvad Mølle, Nørrebro Mølle, Rolsted Mølle[29], og en gård med en »brygpande« i Ålborg. Denne sidste ejendom har ligget nær Ålborg Helligåndskloster, hvis kirkegård skal have været lejet jord tilhørende Glenstrup Kloster. Endelig har der til Glenstrup hørt en del skov, bl. a. et område ved Buddum[30]. En del af godset er skænket til Glenstrup af den navnkundige Thord Degn. De charteusermunke, som generalkapitlet i 1428 hjemkaldte, må givetvis have haft Tjærby som mål for deres udrejse, men om de nogensinde har nået at etablere sig og leve en klostertilværelse her, er uvist.

Landsbyen Tjærby, der ligger på randen af ådalen neden for Randers med et storslået udsyn over Gudenås yderste løb, har, omend den er »kirkeløs« i dag, været kirkeby. Kirken er sidste gang nævnt i 1524. På kirkens tomt er der i tidens løb oppløjet syldsten og murbrokker, og i en nærliggende gård skal der tidligere have været tilhugne vinduessten af granit[31]. – Efter at kong Erik havde opnået Århus-bispens tilsagn om de to forfaldne benedictinerklostre, henvendte han sig til pave Eugen IV (1431–47) og opnåede i 1431 pavelig godkendelse af overdragelsen af de to klostre til charteuserne, men nu blev resultatet, at det nye kloster skulle indrettes i Glenstrup[32].

Paven anmodede tre biskopper »i nærheden« om at tage sig af sagen, men det blev biskop Navne af Odense (1421–40) som alene kom til at forestå de to klostres overgang til den nye orden.

Glenstrup Charteuserkloster blev da en realitet i tiden o. 1430. Charteuserne flyttede ind i det gamle benedictinerhus, sikkert under prior Gosvins førerskab[33]. Desværre ved man ikke meget om klostrets forhold. Mellem 1427 og 1440 foreligger så vidt vides ingen nye dokumenter vedrørende Glenstrup Klosters jordegods. Et sognevidende af 1440, der fastslår, at Nørrebro Mølle og Mark altid

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

har ligget til Nørre Kloster, er muligvis det eneste brev af denne art, som foreligger fra den tid, charteuserne besad klostret, det næste, et tingsvidne, er fra 1443[34].

Prior Gosvin blev o. 1435 udnævnt til biskop af Skálholt i Island, navnet på hans efterfølger som prior kendes ikke. Imidlertid syntes charteuserne ikke at trives vel i Glenstrup. Klimaet har måske været dem for råt, og de skal have været utilfredse med boligforholdene[35]. Det har da heller ikke været nogen let opgave at omdanne et benedictinerkloster til en rigtig chartreuse. Måske har det oversteget munkenes kræfter at udbygge klostret med det charteusiske celleanlæg. Charteusernes antal kendes ikke, men ved det svenske Mariefredklosters grundlæggelse i 1493 bestod det fra Rostock indkaldte, første munkelag af kun fire personer. Konventet i Glenstrup har måske været af tilsvarende størrelse. Har Glenstrup-munkene da ikke fået kraftig støtte ved deres eventuelle byggeforetagender, skulle opgaven, at bygge et ægte charteuseranlæg, på forhånd synes dømt til at mislykkes. Måske kan kong Eriks politiske vanskeligheder i hans kongegernings sidste år og det derpå følgende kongeskifte have berøvet

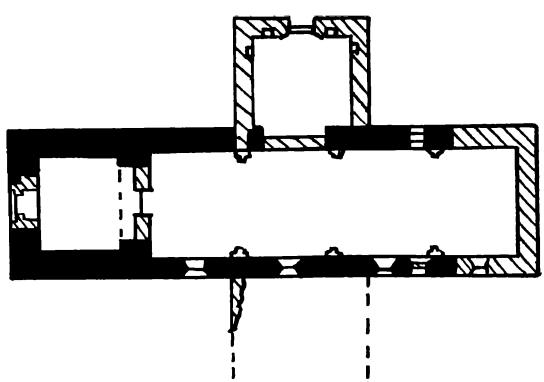

Glenstrup Klosterkirke, grundplan.

De sorte partier er de bestående mure fra den ældste benedictinerkirke, senere tilføjede bygningspartier er skraverede.

Man ser, at det kvadratiske kirketårn har samme bredde som skibet. Koret og korsarmene, hvoraf den søndre atter er forsvundet, er senere tilbygninger.

Efter Lorenzen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

charteuserne den støtte, de havde kunnet regne med ved klostrets første, lovende begyndelse.

Efter at klostret havde fungeret henved et tiår opgav charteuserne det og drog atter bort. Deres jordegods overlod de til birgittinerne i Maribo, der delvis på dette grundlag oprettede Mariager Kloster. Da charteuserne var draget bort fra Glenstrup udspilledes et noget pinligt intermezzo på stedet, idet *benedictinerne* vendte tilbage fra deres tabte kloster og gjorde forsøg på igen at tage det i besiddelse. Det holdt hårdt, men birgittinerne overtog til slut deres nye ejendom, og benedictinerne måtte atter rømme Glenstrup Kloster.

Klosterkirken blev nu sognekirke, og som sådan består den endnu i dag, omend i en noget ombygget tilstand. Størsteparten af murene i den nuværende kirke stammer dog fra den originale, ældste klosterkirke, opført af rå og kløvet kamp tilligemed frådsten lagt i kalkmørtel. Murværket hviler på en syld af granit, men uden sokkel.

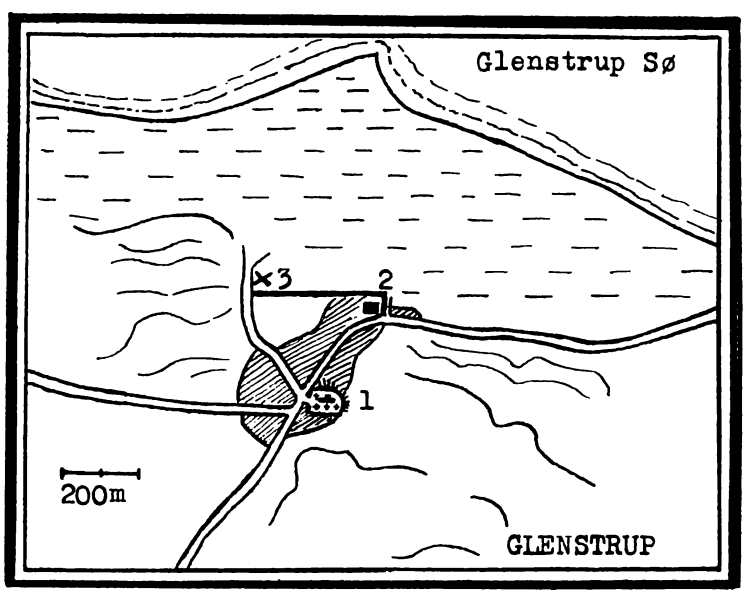

Situationsplan over Glenstrup.
1. Klosterkirken.
2. Den nuværende præstegård, der formentlig ligger på klostertomten.
3. Hellig kilde.

Efter Lorenzen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Som indfatning for åbninger er anvendt blegekridt. Kirkerummet er i senmiddelalderen forsynet med hvælvinger. Kirkens tårn har oprindelig været højere end de nuværende $10^{3}/_{4}$ meter, dets grundplan er kvadratisk. Tårnrummet har tidligere udgjort en forhal til kirkeskibet. Koret er ombygget, dets oprindelige længde er ukendt. Korsarmene, hvoraf den søndre atter er forsvundet, er tilbygninger. Det kan vel næppe nogensinde bevises, men sandsynligheden taler stærkt for, at de hvidkalkede vægge (og hvælvinger) i Glenstrup kirke har genlydt af den højtidelige, langsomme messesang, som er så særpræget for charteusernes liturgi.

De øvrige klosterbygninger er i tidens løb forsvundet. Vilh. Lorenzen angiver, at klostrets sted skal søges under den nuværende præstegårds grund i Glenstrup, ca. 250 m. nord for kirken, hvor der er fundet murrester[36]. En udgravning på stedet vil måske kunne give oplysning om, hvorvidt charteuserne her er begyndt at opføre en chartreuse med celler og gårdhaver. Det oprindelige Glenstrup Kloster bør ifølge almindelig benedictinerbyggeskik have ligget nær ved klosterkirken; men på kirkegården omkring denne er der ikke fundet noget spor af bygninger. Alle eventuelle rester kan dog meget vel være helt fjernet ved de mange begravelser, der i århundredernes løb har fundet sted her.

På nordsiden af Glenstrup by skråner brede engdrag, sumpede af mange væld, ned mod Glenstrup sø. Et af disse væld er den i fordums tid så stærkt besøgte helligkilde, Mariakilden, i hvis nærhed, der også skal være rester af bebyggelse, vistnok stammende fra en ældre landsby[37]. På den sumpede bund ved klosterstedet og langs strømme og grøfter nedover engene breder sig, som

Abbedsegl fra Glenstrup Benedictinerkloster.
Abbed Niels Ravn, 1421.
Efter T. H. Berg/H. Pedersen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

en endnu levende, mulig rest fra Glenstrup Kloster, store bevoksninger af den i middelalderen så yndede lægeplante *Rød hestehov* eller *Pestilenzurt* (Petasites hybridus).

Fåborg

Endnu engang, inden den sejrende Lutherdom gennem århundreder skulle forhindre eksistensen af ordenshuse på dansk område, spøgte tanken om at skaffe charteuserordenen indpas i landet. Ridder Frederik Barsebæk påtænkte i 1475 oprettelsen af et charteuserkloster, denne gang i Fåborg[38]. Frederik Barsebæk er muligvis blevet inspireret til sin plan af den pavelige afladshandler, Marius de Fregeno. Munkene til det nye kloster tænktes indført fra Schwerins eller Lübecks Stifter. Planen blev dog aldrig, uvist af hvilken grund, virkeliggjort, i stedet oprettes helligåndsklostret i Fåborg, hvis kirke endnu eksisterer.

Det mystiske Århus-kloster

Selvom den viden man har om Asserbo- og Glenstrup Klostre er sparsom, mangelfuld og efterlader mange åbne spørgsmål, er disse klostre dog en historisk virkelighed.

Anderledes forholder det sig med det sagnagtige, tredje charteuserkloster i Århus. En tæt dunkelhed omspænder Århus-klostret, og der har aldrig været ført noget fuldgyldigt bevis for, at det nogensinde har eksisteret. Hos en del ældre forfattere finder man klostret nævnt, oftest blot med en lakonisk bemærkning i anden forbindelse, som f. eks. hos A. Fabricius: »– – – dog bestod et Kartøjserkloster i Aarhus indtil Reformationen, –«[39]. Hos Fr. Münther: »– Nur in Aarhuus erhielt sich ein Kloster dieses Ordens bis zur Reformation, –«[40], og hos J. B. Daugaard: »– Eet Charteuserkloster var imidlertid i Aarhus lige til Reformationen, men det har uden tvivl også været det eneste –«[41].

Der findes dog også en mere udførlig omtale af charteuserklostret i Århus, nemlig i den beskrivelse af Århus Domkirke og dens omgivelser, Chr. Vest Hertel udgav i 1809[42], og det er i høj grad muligt, at de senere forfattere har benyttet netop Hertels værk som kilde for deres omtale af Århusklostret. Hertel oplyser, at charteuserklostret har ligget ved Skolegade op mod Skolebakken. Klostret blev i året 1528 forladt af beboerne. Charteusermunkene drog til Köln på flugt for reformationsrøret. Klostrets søndre fløj blev efter 1536

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Et lille udsnit af Resens prospekt over Århus fra før 1677. Gaden er Skolegade, hus nr. 3 latinskolen og nr. 4 det »gamle skolehus«. Sct. Clemens Domkirke ligger umiddelbart til højre for hus nr. 3. Syd vender opad. Dersom Chr. Vest Hertels teori er rigtig, kan hus nr. 4 have været en fløj af charteuserklostret.

anvendt som latinskole, »– dens Direction laae den Tid i Øster og Vester –«. De øvrige bygninger blev nedbrudt. Hertel har som discipel i første klasse læst i denne skole indtil 1760, da den blev nedbrudt, for i 1763 at blive afløst af en nybygget skolebygning. Denne nye bygning er orienteret i retningen syd-nord. Terrænet omkring skolen, der hidtil har tjent som klokkestøberi og oplagsplads for tømmer, blev nu udlagt til skolegård, »– beplantet med lindetræer, og til en på fire sider indplantet have«.

Hertel erindrer tilmurede døråbninger i den ældre skolebygning, som en tradition vil vide, har åbnet adgang til munkeceller.

Såvidt Hertel. Der kan næppe være tvivl om, at denne selv har været overbevist om troværdigheden af traditionen om charteusernes kloster. Men hans påstand kommer ikke til at stå uimodsagt. Chr. Kjer betragter beretningen om charteuserklostret som pure fantasi, ingen kendte, skriftlige kilder beretter om dette kloster: »Hertels *Munkeceller* kunne lige saagodt eksistere i en katholsk Skole, som i et Kloster«[43]. Også J. Hoffmeyer benægter eksistensen af et charteuserkloster i Århus[44]. Han påviser, at der på latinskolens sted længe før reformationen har eksisteret to bygninger, som anvendtes til skole. De er omtalt allerede i 1415, da Simon Gideon skøder en gård, bygget på St. Peders Alters grund, »juxta scholas« *ved siden af skolerne*, til dette alter for messer. Og da rektor Morten Børup dør i 1526, blev han begravet øst for St. Clemens Kirke, midtvejs mellem kirken og skolen.

Den ene af bygningerne har ligget i øst-vestlig retning langs det lille stræde, der nu hedder Skolegyde, men som tidligere har heddet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bl. a. St. Peders Stræde. Den anden bygning, der synes at have ligget langs gaden, har da formodentlig ligget lidt nordligere[45].

Hoffmeyer fastslår, at der på latinskolens grund har været skole i o. 500 år. Hertels teori synes herefter at være hårdt trængt. På den anden side, traditioner *er* sejglivede, og de bærer ofte en kærne af sandhed i sig. Det mærkeligste ved denne specielle tradition er, at Hertel udtrykkeligt nævner, at her er tale om et charteuserkloster. Besynderligt nok drejer det sig om netop denne, i Norden temmelig ukendte orden[46].

For at få større klarhed i det spegede problem omkring Århusklostret, har jeg rettet en forespørgsel til charteuserordenens hovedsæde, Grande Chartreuse, hvis arkivar, pater Bruno Richermoz meddeler, at påstanden om Århusklostrets eksistens »*vækker nogen forundring hos charteuserne*«! Mystikken omkring charteuserklostret i Århus kan vel ikke siges hermed at være fuldstændig hævet; men selv den forsigtigste konklusion af de sparsomme oplysninger, må pege i retning af, at Århus-klostret blot er en myte, og at traditionen om det må bero på en fejltagelse. I øvrigt er man i 1956 i grunden under Århus Katedralskole stødt på bygningsdele fra én af de gamle skolebygninger. Fundet er bestemt som en rest af rektor Morten Børups (ca. 1446–1526) skole[47]. En ganske lille fundamentstump i rå kamp er nu synlig i kælderen ved pedelboligen. Ruindelen er, trods sit beskedne omfang, med prisværdig veneration blevet beskyttet med et rækværk.

Dersom den Hertel'ske tradition, imod al sandsynlighed, skulle have ret, står man her overfor en sidste rest af det mystiske charteuserkloster i Århus.

Gosvin Comhaer

Omend de danske charteuserklostre aldrig kom til at spille nogen fremtrædende rolle, skulle en enlig charteuser dog få stor betydning gennem sit virke i Erik af Pommerns lande. Denne enlige svale er nederlænderen prior Gosvin, som blev udset til at lede den af kong Erik indkaldte gruppe charteusere, der skulle forsøge at danne kloster i Tjærby[48].

Gozewijn (Gosvin) *Gerritson Comhaer* stammede fra en anset, borgerlig familie. Hans far Gerrit Gozewijnson Comhaer fra Zalsbommel i Nederlandene havde i slutningen af det fjortende århundrede nedsat sig i Deventer som købmand og guldsmed. Den ældre Comhaer fik af sin samtid skudsmålet: »Een alten gueden man ende

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

en vrent alre gueder mensen«. (En meget god mand og ven af alle gode mennesker). Hans driftighed og velstand førte i 1394 til hans udnævnelse til rentemester i området Salland for biskoppen af Utrecht, Frederik van Blankenheim. I 1397 falder Gerrit Comhaer i unåde hos sin herre biskoppen. Denne havde på grund af en bekostelig fejde mod Reinaud IV af Koevoerden måttet låne en større sum af sin rentemesters private midler. Da krigen var forbi, og Gerrit Comhaer stillede med en regning på sit tilgodehavende, blev biskop Frederik rasende, og fremfor at trodse bispens vrede, foretrak rentemesteren af fly af lande, til stormen havde lagt sig. Gerrit Comhaer nåede under sin landflygtighed også til Danmark, hvor han mellem 1402 og 1412[49] fik embede som møntmester, først i Næstved, siden i Lund. Også i Danmark kom Gerrit Comhaer til at sidde i gode kår, og det ser ud til, at flere medlemmer af familien Comhaer har fulgt Gerrit i landflygtigheden, og ligesom han slået sig ned i Østersølandene. I 1415 døde Gerrit Comhaer i charteuserklostret i Rügenwalde[50]. Sønnen Gosvin er født o. 1375[51]. Efter endt skolegang på én af Nederlandenes bedste skoler, blev han optaget i charteuserordenen. Han blev munk i 1400 i det ansete kloster i Zeelhem, som o. 1320 var stiftet af grevinden af Loz, Johanna af Flandern og hendes gemal, Jan van Diest. Gosvin blev prior for sit kloster i 1407 og visitator i ordensprovinsen Saxonia, som ikke blot omfattede det gamle hertugdømme Sachsen, men tillige andre tyske områder og en stor del af Pommern[52]. Som prior for St. Jans Kloster i Zeelhem havde Gosvin Comhaer ry for at være gudfrygtig, vis og forstandig, og af den strengeste sædelige vandel. O. 1417–18 aflagde Gosvin besøg i Danmark, måske som led i sin embedspligter som visitator. Gosvin skal indenfor sin charteusiske provins have medvirket ved grundlæggelsen af klostret Marienkrone i Rügenwalde, ligesom andre medlemmer af familien Comhaer har ydet støtte til charteuserklostrene i Lübeck, Stettin, Danzig, Rostock og Schivelbein[53].

Gosvin nedlagde sit priorembede i Zeelhem og begav sig til Grande Chartreuse, hvor han, efter at have aflagt evige løfter, blev prokurator eller skaffer. Denne høje post i ordenens hovedkloster beklædte Gosvin i årene 1420–26. Indenfor dette tidsrum blev han med flere ledsagere af sine overordnede sendt nordpå for at undersøge mulighederne for at grundlægge et charteuserkloster i Danmark[54]. Der er her sikkert tale om det allerede nævnte forsøg på at stifte kloster i Tjærby.

Da Gosvins ledsagere af generalkapitlet blev beordret hjem allerede

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

i 1428, forblev han selv i Danmark, hvor det åbenbart endelig er lykkedes for ham at oprette charteuserklostret i Glenstrup o. 1430. I Danmark har prior Gosvin været en i høj grad anset og værdsat prælat med en vis tilknytning til kongehuset. I året 1440 bar han titel af skriftefader for kong Erik af Pommern[55], men forinden var han blevet udnævnt til biskop af Skálholt i Island, som den i 1433 dræbte biskop Jon Gerriksens efterfølger.

Det bispekald, Gosvin skulle overtage, var uhyggeligt misrøgtet, og bispedømmet var hårdt ramt af prøvelser og store ulykker. I 1402 udbrød der pest i landet (»Den sorte død«), og sygdommen hærgede frygteligt blandt islændingene i de følgende år. Vulkanudbrud og andre naturkatastrofter ramte samtidig Island. Befolkningstallet dalede og mange mennesker forarmedes. Oveni alle de ulykker, som ramte det islandske folk, kom da det despoti og misregimente, den o. 1430 udnævnte biskop Jon Gerriksen udøvede. Hans hårdhed og hensynsløse fremfærd fik til sidst folket til at gøre oprør. En skare vrede mænd indfandt sig den 18. juli 1433 på Skálholt bispesæde. De hentede biskop Jon ud af domkirken, stoppede ham uden videre i en sæk og druknede ham ynkeligt i elven Bruar, der bruser forbi vesten om Skálholt. Det var til et sådant bispedømme, hjemsøgt af ulykker og tilmed i oprør, Gosvin Comhaer, prior og munk i den stilfærdigste og mest indadvendte klosterorden af alle, nu blev sendt. Et udateret afladsbrev, udsendt af Gosvin, »med Guds nåde biskop i Skálholt i Island«, til fordel for medlemmer af Guds Legems Laug i Randers, og i relation til Randers' Helligåndshus, er antagelig blevet udstedt af den nyudnævnte biskop *før* hans afrejse til Island[56]. Trods charteusernes normale afsondrethed, synes den virksomme Gosvin Comhaer altså dog under sit ophold på Randersegnen at have knyttet forbindelser til den stedlige befolkning[57].

Erik af Pommerns tro på priorens evner og personlige autoritet har sikkert i nogen grad overgået Gosvins egen, men han drog dog afsted på den lange rejse og tiltrådte sit embede o. 1435. Foruden sit eget bispedømme, Skálholt, måtte han tillige administrere det mindre, nordlige bispedømme, hvis bispesæde i Holar ikke var besat. Gosvin Comhaers faktiske bispedømme kom med andre ord til at omfatte hele Island, hvilket indebar meget lange og strenge visitatsrejser i det vejløse land. Man bør her erindre, at Islands areal andrager det dobbelte af Danmarks, og at landet er bjergrigt med ufremkommelige ødemarker og et ganske barskt klima. På trods

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

af, at landet i middelalderen, såvel som i dag, var tyndt befolket, var der dog langt over hundrede sognekirker og hele ni klostre, som var underlagt den nye biskops styre.

Det ser ud til, at biskop Gosvin efterhånden fik bragt orden i de forsømte bispedømmer, og der høres intet om oprør mod hans styrelse. Også her har han haft en egen evne til at komme godt ud af det med sine omgivelser. Alligevel må det have været et stort og stundom brydsomt arbejde for biskoppen at få den islandske kirke på fode.

Højdepunktet i denne proces var antagelig den nationalsynode for begge de islandske stifter, han i 1439 lod sammenkalde til[58].

På det store kirkemøde vedtoges en række regler for den islandske gejstlighed, som skulle råde bod på forskellige misligheder og megen gammel slendrian.

Også på det timelige område synes han at have anstrengt sig for at sørge for sine bispedømmer. I 1436 sejlede biskop Gosvin til England, hvor han knyttede handelsforbindelser med engelske købmænd, som da skulle besejle Island, som det fremgår af breve udstedt af den engelske konge Henry VI i 1436, 1438 og 1440[59]. Biskop Gosvin kan meget vel have været udstyret med vidtgående beføjelser og fuldmagter, også på det handelsmæssige område. Efter i en halv snes år med flid og pligttroskab at have båret embedsbyrden af de to bispedømmer forlod Gosvin Comhaer Island, og var i slutningen af året 1445 pany i England. Kong Henry VI udstedte et diplom, der tilsagde biskop Gosvin kongelig gunst og beskærmelse i hele det engelske rige[60]. Gosvin forlod England, og i foråret 1446 er han atter hjemme i Nederlandene efter de mange års rejser og ophold i det fremmede. Han tog i nogle måneder ophold i sin hjemstavn, i Deventer. Under dette ophold betænkte han flere klostre og stiftelser i Overijssel med gaver og afladsbreve af samme type som afladsbrevet til Guds Legems Laug i Randers. –

Endnu engang brød Gosvin Comhaer op fra sin fødeegn og rejste sydpå gennem Frankrig til Grande Chartreuse, hvor han tilbragte sit sidste leveår i den dybt fredfyldte atmosfære i St. Brunos gamle Kloster. Her udåndede han – »i helligheds ry« – den 19. juli 1447[61].

En enkelt minderune kan passende stå tilbage over den på én gang mærkeligt stærke og samtidig selvudslettende personlighed, man synes at kunne skimte gennem de sparsomme oplysninger om ham, som når ned til vor tid: »Hy eynde zijn leven in overvloedigen gueden werken – – –«[62].

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

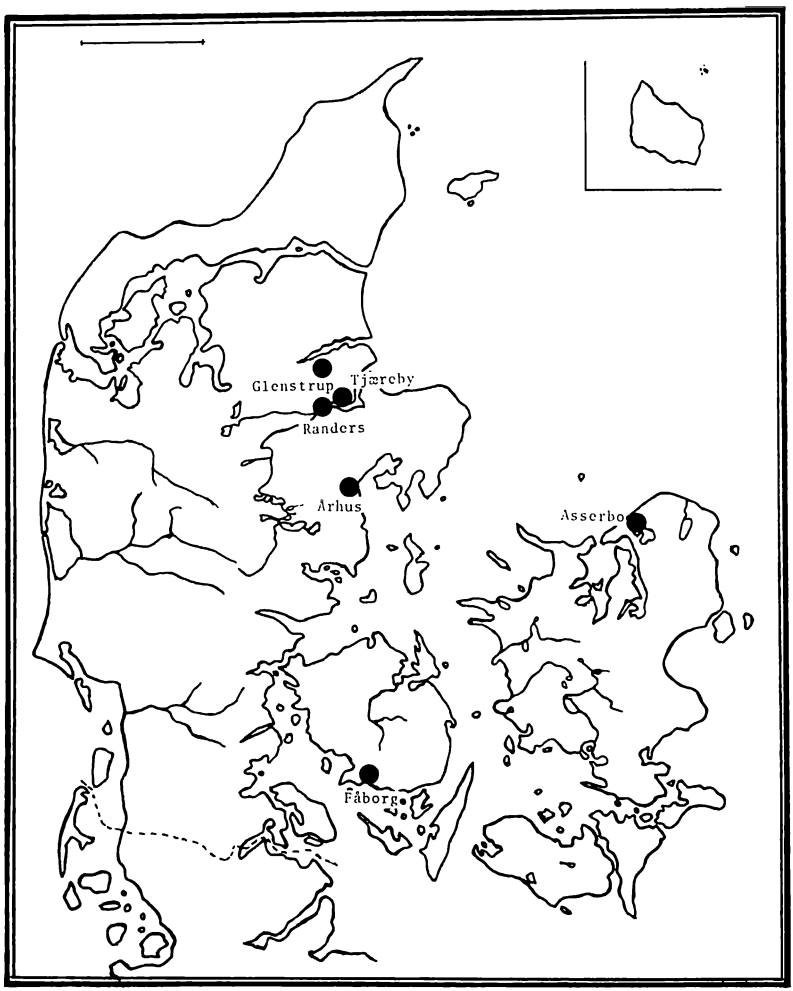

Kort over de i teksten nævnte danske lokaliteter med relation til charteuserordenen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Erik af Pommern og Charteuserne

Når man tænker på Erik af Pommern, er det vel først og fremmest unionskongen og hans kamp for Sønderjylland, man mindes, eller måske hans mærkelige abdikation, hvor han uden videre forlod sine riger, for i en årrække at leve som fribytter på Gotland[63]. En side af hans kongegerning synes i almindelighed ret upåagtet, nemlig hans arbejde for kirker og klostre og hans store interesse for kirkelige spørgsmål i det hele taget.

Han indførte karmeliterordenen og birgittinerordenen i Danmark, og han virkede ivrigt for grundlæggelsen af nye klostre. Selv har han stiftet karmeliterklostrene i Landskrona, Helsingør og Skelskør, samt fransiscanerklostrene i Helsingør, Nykøbing F. og Malmø. Bemærkelsesværdig i forbindelse med kongens religiøse engagement er den pilgrimsrejse til Kristi Grav i Jerusalem, han foretog i 1424–25. Som allerede tidligere nævnt har kong Erik også været dybt interesseret i charteuserordenen[64].

Kong Erik og dronning Philippa stod bag forsøget på i 1426 at oprette et charteuserkloster i Tjærby, og da dette ikke lykkedes var det kongeparret, der formåede biskop Ulrik af Århus til at overlade charteuserne gammelt klostergods, som gjorde det muligt for dem at stifte klostret i Glenstrup. Charteusergruppens leder, prior Gosvin Comhaer stod åbenbart kongen nær, han bar i 1440 titel af skriftefader for kong Erik.

I sin pure ungdom gjorde Erik af Pommern et forsøg på at stifte et charteuserkloster i Sverige. Charteuserordenens generalkapitel bemyndigede straks prior Johannes af Klostret Gottesgnade ved Stettin og prioren af Marienparadies ved Danzig til at optage forbindelse med kongen. Forsøget mislykkedes imidlertid, klosterstiftelsen blev ikke til noget[65]. Da Erik som ekskonge tilbragte sit sidste tiår i Pommern trådte han i forbindelse med charteuserklostret Marienkrone ved Rügenwalde. Han holdt ofte andagt i klostret og betænkte det med gaver. Fra ekskongens hof blev der i årenes løb leveret mangen en god gedde til charteusernes køkken[66].

I 1459 endte da den velnok mærkeligste kongeskæbne i Danmarkshistorien. Erik af Pommern, ekskonge, hertug, fribytter, Femerns bøddel, from pilgrim og klosterstifter døde ca. 77 år gammel og blev begravet i Rügenwalde.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kronologi

1084 Bruno af Köln stifter Charteuserordenen med klostret Grande Chartreuse nær Grenoble i Frankrig.

1101 Bruno dør efter at have grundlagt endnu to klostre i Italien.

1156 Ærkebiskop Eskil af Lund søger under sit treårige, ufrivillige ophold i Tyskland og Frankrig kontakt med det franske charteuserkloster Cartusiam montis Dei for at få oprettet et charteuserkloster i Danmark.

1163 Asserbo Kloster oprettes.

1169 Asserbo Kloster nedlægges. Charteuserne drager tilbage til Frankrig.

1396 Erik af Pommern gør et mislykket forsøg på at oprette et charteuserkloster i Sverige.

1417 Nederlænderen, prior Gosvin Comhaer, visitator for charteuserprovinsen Saxoniae, aflægger besøg i Danmark.

1426 Gosvin Comhaer sendes fra Grande Chartreuse med flere ledsagere til Danmark for at undersøge mulighederne for at oprette et charteuserkloster ant. i Tjærby v. Randers.

1428 På generalkapitlets ordre vender de udsendte charteusere tilbage til deres respektive klostre, medens prior Gosvin forbliver i Danmark.

Biskop Ulrik af Århus overlader efter Erik af Pommerns og dronning Philippas ønske de to forfaldne benedictinerklostre Glenstrup og Vor Frue i Randers til charteuserordenen.

1430 Charteuserne etablerer sig i Glenstrup, antagelig med Gosvin som prior.

1431 Erik af Pommern får pave Eugen IV's godkendelse af de to benedictinerklostres overgang til charteuserordenen. Biskop Navne af Odense ordner alt fornødent i sagen.

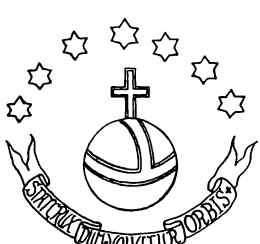

Charteuserordenens våben:
Under himmelbuen jordkuglen med Kristi kors.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1435 Prior Gosvin overtager kaldet som biskop af Skálholt i Island. Han må tillige administrere bispedømmet Holar.

1439 Biskop Gosvin lader afholde en nationalsynode for den islandske kirke.

1440 Biskop Gosvin nævnes som skriftefader for Erik af Pommern. I begyndelsen af 1440-erne opgiver charteuserne Glenstrup Kloster og drager bort. Forinden afgiver de deres jordegods til birgittinerne i Maribo, som er i færd med at oprette Mariager Kloster. Klosterkirken i Glenstrup bliver sognekirke.

1445 Biskop Gosvin nedlægger sit embede i Island og rejser til England.

1446 Gosvin Comhaer tager midlertidigt ophold i sin hjemstavn, i byen Deventer i Nederlandene. Herfra begiver han sig siden til Grande Chartreuse.

1447 Gosvin Comhaer dør over halvfjerds år gammel den 19. juli.

1449–59 Erik af Pommern lever sine sidste ti år i nær kontakt med charteuserklostret Marienkrone ved Rügenwalde i Pommern.

1475 Frederik Barsebæk påtænker oprettelsen af et charteuserkloster ved Fåborg. Planen lykkes ikke, i stedet stiftes et helligåndskloster.

1528 Iflg. Chr. Vest Hertel (1809) nedlægges et charteuserkloster dette år i Århus. Munkene drager til Köln på flugt for reformationsrøret. Det er dog usikkert, om dette kloster virkelig har eksisteret.

SUMMARY

A chronology of the history of the Carthusian Order in Denmark. *1084*. The Carthusian Order is founded by establishing the monastery Grande Chartreuse in France. The founder of the order is St. Bruno of Cologne. *1156*. The Danish archbishop of Lund, Eskil, is during his involuntary stay in Germany and France contacting the monastery Cartusiam montis Dei, trying to have the carthusians introduced in Denmark. *About 1163*. The carthusian monastery of Asserbo in Sealand is founded. *About 1169*. The Asserbo monastery is closed down, the monks return to France. *1396*. King Erik VII is trying—in vain—to establish a carthusian house in Sweden. *About 1417*. The Netherlander, prior Gosvin Comhaer, inspector

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

of the carthusian province of Saxonia is visiting Denmark. *About 1426.* Gosvin Comhaer and some attendants are sent from Grande Chartreuse to Denmark to investigate, if it should be possible to found a carthusian house there, probably in Tjærby by Randers. *1428.* The general chapter of the order is recalling the carthusian group from Denmark, but the prior Gosvin is remaining.—The bishop Ulrik of Århus is overhanding the two declined benedictine monasteries Glenstrup and Our Lady of Randers to the carthusians, as demanded by king Erik VII and his queen Phillippa. *About 1430.* The abbey of Glenstrup is now established as a carthusian monastery. *1431.* The pope Eugenius IV is affirming, that the two old benedictine houses are handed over to the carthusians. *1435.* The prior Gosvin is appointed as a bishop of Skálholt in Iceland. *1439.* Bishop Gosvin is arranging a national synod of the Icelandic church. *1440.* Bishop Gosvin is mentioned as a confessor of king Erik VII. – In the beginning of the fourties the carthusians close down the monastery of Glenstrup. They are leaving Denmark, handing over their properties to the Birgittine Order. The cloister church of Glenstrup now becomes a common parish church, which still exists. *1445–46.* Bishop Gosvin is resigning, leaving Iceland. Over England he returns to his native land, where he for some months is dwelling in Deventer. From here he goes to France, to Grande Chartreuse. *1447.* Gosvin Camhaer expires, more than 70 years old, in the peaceful atmosphere of Grande Chartreuse on St. Margareths evening, 19. july. – *1449–59.* King Erik VII is living his last ten years in a close contact to the carthusian monastery in Rügenwalde in Pommern. – *1475.* A nobleman, Frederik Barsebæk, is planning—in vain—to found a carthusian monastery in Fåborg (Funen). In stead of this a monastery of the Order of the Holy Spirit is established. *1528.* According to the author Chr. Vest Hertel a carthusian monastery this year is closed down in Århus (Jutland), but the existence of this monastery is most questionable.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

NOTER OG HENVISNINGER

Litteraturliste

Boëthius, Sv.: Sverige. Kirkebygninger og deres Udstyr, Nordisk Kultur, XXIII. Kbhvn. 1934.

Bromé, Sr. Catharina, O. P.: Carthusianerna. Katolska Ordnar och Kloster. Stockholm 1963.

Dahl, Sv.: Bogens Historie, (2. udg.), 1. udg. Kbhvn. 1927.

Danske Magazin, 1. r. II. Kjbhvn. 1746.

Daugård, J. B.: Om de danske Klostre i Middelalderen. Kbhvn. 1830.

Fabricius, A.: Ill. Kirkehistorie. Kbhvn. 1901.

Frossard, A.: Le sel de la terre. Paris 1954.

Garner, H. N.: Atlas over danske klostre. Kbhvn. 1968.

Hertel, Chr. Vest.: Forsøg til antiquarisk- historisk Beskrivelse over Aarhuus Dom- og Cathedral-Kirke. Haderslev 1809.

Hoffmeyer, J.: Blade af Aarhus Bys Historie. Kbhvn. 1904.

Hoogeweg, H.: Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern. I–II. Stettin 1924–25.

Kjer, Chr.: Aarhus' Kirker og Klostre i den Katholske Tid. Kirkehist. Saml. III. 5. Kbhvn. 1884–86.

Lindbæk, J. og Stemann, G.: De danske Helligåndsklostre. Kbhvn. 1906.

Lorenzen, Vilh.: De danske Benedictinerklostres Bygningshistorie. Kbhvn. 1933.

Moll, W.: Gozewijn Comhaer, een nederlander aan het hoofd de kerk van Ijsland. – Verslagen en Mededelingen de Koninklijke Akademie van Wetenschappen. II.r. 6. deel. Amsterdam 1877.

Münther, Fr.: Kirchengeschichte von Dänemark und Norwegen. Leipzig 1831.

Pedersen, N.: Bidrag til dansk Klosterhistorie. Kirkehist. Saml. III. (s. 170–185). Kbhvn. 1881–82.

Schindler, Peter: Vesterledens Munkevæsen. III. Kbhvn. 1939.

Stemann, G.: Randers Helligåndshus. Kirkehist. Saml. IV. 6. Kbhvn. 1899–1901.

Trap.: Danmark. Fr. borg Amt. Randers Amt. Århus Amt. 5. udg. Kbhvn.

Vore Fortidsminder, Arkæol. Kort. Geodætisk Institut og Nationalmuseet.

Post scriptum

Charteuserordenen i Danmark er udarbejdet på grundlag af de i litteraturliste og noter anførte, trykte kilder, samt oplysninger fra Grande Chartreuses arkiv, indhentet gennem en korrespondance med klostrets arkivar.

For venlig og uundværlig hjælp med oplysninger, billedmateriale og ved ekscursioner m. m. skal jeg hermed bringe følgende min bedste tak: Arkivar, pater Bruno Richermoz, Grande Chartreuse, Frankrig, redaktør Gunner Martin Nielsen, Århus, E. Bavngaard Nielsen, Øm Kloster Museum, borgmester Bernhardt Jensen, Århus, bibliotekar Thea Olsen, Randers, Nationalmuseets 2. afdeling – samt personalet ved Silkeborg Centralbibliotek.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Noter

1. Som kilder til afsnittet om Charteuserordenen i almindelighed er hovedsagelig anvendt: Sr. Catharina Bromé O. P.: Cartusianerna. Katolska Ordnar och Kloster. Stockholm 1963. Herefter citeret som *C. Bromé,* og Peter Schindler: Vesterledens Munkevæsen. III. Kbhvn. 1939. Herefter citeret som *Peter Schindler.*
2. Iflg. C. Bromé. Peter Schindler opgiver årstallet 1035.
3. Tavs tilbedelse.
4. Godhed.
5. J. B. Daugaard: Om de danske Klostre i Middelalderen, 1830, s. 32. Herefter citeret som *Daugaard.*
6. Generalkapitlets bestemmelse af 1494. Hoogeweg: Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern II, 1924–25, s. 600. Herefter citeret som *Hoogeweg.*
7. En yderligere strenghed synes at have forekommet, således at munkene bl. a. har måttet nøjes med at spadsere indenfor klostrets yderste ringmur eller i det omliggende haveanlæg. Hoogeweg s. 600.
8. Hoogeweg s. 600.
9. Dahl, Sv.: Bogens Historie (2. udg.) 1. udg., 1927, s. 76–77.
10. C. Bromé s. 194.
11. Hoogeweg s. 605. Kong Erik er på dette tidspunkt en meget ung klostergrundlægger, o. 14 år gammel.
12. C. Bromé s. 90, 192.
13. Kirkebygninger og deres Udstyr. Nordisk Kultur. XXIII. Boetius: Sverige, 1934, s. 71.
14. Efter venlig oplysning fra Grande Chartreuses arkiv ved arkivar, pater Bruno Richermoz. Herefter citeret som *Ark. Gr. Chartreuse.*
15. Trap: Danmark, 5. udg., Fr. borg Amt, s. 178–179.
16. Iflg. C. Rise Hansen. Trap: Frb. Amt. 5. udg., s. 178–179 og Daugaard s. 236, medens Ark. Gr. Chartreuse nævner *kort tid efter 1156.*
17. Daugaard s. 236.
18. Ark. Gr. Chartreuse.
19. Ibid.
20. Daugaard s. 32.
21. C. Rise Hansen. Trap. 5. udg., Frb. Amt, s. 178–179.
22. Daugaard s. 236.
23. Vore Fortidsminder. Arkæol. Kort. v/ Geodæt. Inst. og Nationalmuseet.
24. Hovedkilderne til afsnittet om Glenstrup Kloster er: Vilh. Lorenzen: De danske Benedictinerklostres Bygningshistorie, 1933. Herefter citeret som *V. Lorenzen.* Og N. Pedersen: Bidrag til dansk Klosterhistorie. Kirkehist. Samlinger. III. 3, 1881–82, s. 170–185. Herefter citeret som *N. Pedersen.* Navnet *Nørrekloster* om Glenstrup Kl. skal formodentlig være i modsætning til det sønden for Randers Fjord liggende benedictinerabbedi Essenbæk.
25. V. Lorenzen s. 60.
26. Klostrets sted er nordøst for Rådhus-torvet et stykke indenfor Randers' gamle Nørreport. Alle klostrets bygninger er nu forsvundet.
27. Ark. Gr. Chartreuse.
28. Iflg. N. Pedersen s. 178. V. Lorenzen mener (s. 60), at den Vor Frue Kirke, der nævnes som undtaget fra overdragelsen må være klosterkirken i Glenstrup. Denne kirke kaldes imidlertid (1396) »De Tre Mariers Kirke«.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I sin argumentation fremfører N. Pedersen så vægtige indicier, at man deraf må slutte, at den kirke, charteuserne *ikke* fik overdraget, må være klosterkirken i Randers, medens de overtog og mul. benyttede Glenstrup-kirken som egen klosterkirke.

29. Daugaard s. 404.
30. Danske Magazin. I. 2., 1746, s. 142.
31. Therkel Mathiassen. Trap. 5. udg., Randers Amt, s. 774.
32. V. Lorenzen s. 60.
33. Ibid. s. 60.
34. Danske Magazin 1746, s. 136.
35. V. Lorenzen s. 60.
36. Ibid. s. 68.
37. Ibid. s. 68.
38. Lindbæk og Stemann: De danske Helligåndsklostre, 1906, s. 141.
39. A. Fabricius: Ill. Kirkehistorie, 1901, s. 163.
40. Fr. Münther: Kirchengeschichte von Dänemark u. Norwegen. II. 2., s. 663–664.
41. Daugaard s. 32.
42. Chr. Vest Hertel: Forsøg til antiquarisk-historisk beskrivelse over Aarhuus Dom- og Cathedral-Kirke, 1809, I. afd. 1, s. 57. II. afd. 1. Indl. XIII. Herefter citeret som *C. V. Hertel.*
43. Chr. Kjer: Aarhus' Kirker og Klostre i den Katholske Tid. Kirkehist. Saml. III. 5, 1884–86, s. 673–678.
44. J. Hoffmeyer: Blade af Aarhus Bys Historie, 1904, s. 100–102.
45. På et prospekt fra første halvdel af 1600-tallet (E. Haugsted: Udgr. nord for Domkirkegården i Århus. Årb. Århus St. 1927, s. 243) kan man mul. med lidt god vilje iagttage den af Hoffmeyer nævnte placering af større bygninger på skolens sted, men Resens prospekt fra før 1677 viser to parallelt liggende skolebygninger med gavlen vendt mod Skolegade, ell. m. a. o. øst-vest orienteret. Herved bliver mystikken, eller om man vil, – forvirringen i problemet omkring charteuserklostret ikke netop mindre.
46. Af middelalderklostre har der i øvrigt i Århus kun været to, nemlig det nu forsvundne karmeliterkloster og dominicanerklostret, som for størstedelen af bygningernes vedkommende endnu består.
47. Em. Sejr: Århus Katedralskole. Trap. 5. udg, Århus Amt, s. 81.
48. Hvor intet andet er anført, stammer oplysninger til afsnittet om Gosvin Comhaer fra W. Moll: Gozewijn Comhaer, een nederlander aan het hoofd de kerk van Ijsland. – Verslagen en Mededelingen de Koninklijke Akademie van Wetenschappen. II. 6. deel, 1877, s. 48–110. Herefter citeret som W. Moll.
49. Ark. Gr. Chartreuse.
50. Ark. Gr. Chartreuse. Her finder en divergens mellem kilderne sted, idet W. Moll formoder at Gerrit Comhaer er død i 1417 eller 1418.
51. Ark. Gr. Chartreuse.
52. Ibid.
53. Ibid.
54. Ibid.
55. Kong Erik af Pommern har i 1438 forladt Danmark for stedse, han slår sig ned på Gotland, og i 1440 hyldes Christoffer af Bayern som konge i Danmark. Når Gosvin alligevel 1440 kan føre titel af skriftefader for Kong Erik kan dette evt. skyldes: 1. Den temmelig usikre forbindelse mellem Island og Danmark, eller 2. Det forhold, at Erik af

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Pommern faktisk er konge af Norge helt til 1442. Island hører i kirkelig henseende til det norske ærkebispedømme.

56. Et afladsbrev er på Gosvins tid ofte et dokument, som kan fritage for visse kirkeretlige bodsstraffe, således også dette specielle brev, som yder aflad for 11 dages bod.
57. G. Stemann: Randers Helligåndshus. Kirkehist. Saml. IV. 6, 1899–1901, s. 9. 31.
58. Münther udtrykker sin undren over ikke at finde Holarbispen repræsenteret på synoden, hvilket altså må have sin forklaring i, at Gosvin beklæder begge de islandske bispeembeder. Kirchengeschichte von Dän. u. Norw. 1831, I. 2., s. 216.
59. De bergensiske købmænds monopol på Islands-handelen var allerede brudt af engelske handelsskibe i 1413. I 1429 påbød en engelsk lov de købmænd, som ville handle på Island, at søge tilladelse hertil hos den danske konge. Loven kan mul. være en følge af relationerne mellem det danske og det engelske kongehus. Dronning Philippa af Danmark var engelsk prinsesse. Siden blev de engelske købmænds optræden i Island nok så selvstændig. I Christoffer af Bayerns regeringstid, i 1447, klages der over deres voldsomme fremfærd.
60. Diplomet er nærmest en slags pas, som bl. a. tillader Gosvin Comhaer at passere Englands grænser med følge og al bagage.
61. W. Moll antager, at når der hos hans hovedkilde står, at Gosvin er indsovet »suos inter carthusianos«, må det betyde, at Gosvin er død i sit gamle kloster St. Jan i Zeelhem. Iflg. Ark. Gr. Chartreuse må han derimod være død på selve Grande Chartreuse, som anført i teksten. (Molls hovedkilde er: Aldus Petrejus: Bibliotheca carthusiana, Colon. 1608.)
62. Lidt frit oversat: » –Han endte da sit liv, som havde været opfyldt med en overflødighed af gode gerninger«.
63. Erik af Pommern er »myndig« konge i 27 år, hersker over Gotland i 10 år, og endelig opholder han sig i Rügenwalde i sine 10 sidste år.
64. Her følger visse uundgåelige gentagelser fra foregående afsnit.
65. Hoogeweg s. 605.
66. Ibid. s. 376.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Immigranter

Af *Fritz V. Bloch*

Som »respekt for penge« er den vindskibeliges motto, er »despekt for penge« ødelandens.

På grund af Danmarks særlige beliggenhed har landet gennem tiderne været udsat for indvandring fra forskelligt hold, og hyppigt viste indvandreren sig at være en aktiv og positiv person, der bibragte den kreds, som han slog sig ned i, en inspiration, som slægten fremover høstede fordel af.

I bind 55 af Århus Stifts Årbøger (1962) har jeg på siderne 86–101 omtalt min tipoldefar Ludvig Frederik Bloch, jøde og derfor selv af immigrantslægt, der havde giftet sig med Århuspigen Kierstine Jahnsen, hvis farfar netop også selv var indvandrer.

Den 5. februar 1759 under nr. 7 i Århus Borgerskabsprotokol[1] meldte denne farfar Johan Friederich Jan sig, 40 år gammel og barnefødt i Preussisk Pommern. Han vandt borgerskab på at farve alle slags linned og aflagde herpå sin borgerlige ed. Senere kaldte han sig Jahn for tilsidst at kalde sig Jahnsen, hvilket navn videreførtes i slægten. Han var altså født omkring 1718/1719 og døde i Århus i april 1789[2].

Hvorvidt han havde været gift, før han dukkede op i Århus, melder historien intet om; men i 1759 blev han i hvert fald gift med Kiersten Nielsdatter Dallerup. Hun var datter af Niels Rasmussøn i Dallerup i dennes andet ægteskab med Helle Sørensdatter[3], der var enke efter annexbonden Povel Lauridssøn, Dallerup, under Skanderborg Rytterdistrikt. Med Helle Sørensdatter overtog Niels Rasmussøn forpagtningen af Povel Lauridssøns fæste under rytterdistriktet. I sit fæstebrev af 13. oktober 1723 med Skanderborg Ryttergods (Det fjerde jyske Regiments Ryttergods)[4] opgiver Niels Rasmussøn selv at have været dragon ved kaptajn Neubergs kompagni. Lauridssøn døde den 26. december 1721[5]; men hans enke Helle Sørensdatter giftede sig først igen den 27. juni 1723 med

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Niels Rasmussøn, der døde den 12. juli 1733. Helle Sørensdatter giftede sig ikke senere igen, men døde selv først den 21. marts 1764[6].

Kiersten Nielsdatter blev døbt i Dallerup kirke den 19. januar 1727[7], giftede sig som anført i 1759 med farver og trykker Johan Friderich Jahnsen i Århus, og hun blev begravet fra Brobjerg i Århus den 19. oktober 1785[8]. I Århus domsogns kirkebog står anført, at hun da var 59 år 2 mdr. gammel. Begravelsen fandt sted kl. 1 1/2 »med skolens (kor) og klokkerens opvartning«. Hendes her opgivne alder synes ikke korrekt efter de for os foreliggende data; men den oplysning ved hendes død, som Jyske Efterretninger af 21. oktober 1785[9] anfører, at hun var født den 2. februar 1725, stemmer ikke. Hun var i øvrigt kun gift denne ene gang, idet hendes mand kun overlevede hende nogle få år.

Farver og trykker Johan Friderich Jahnsen havde i ægteskabet med Kiersten Nielsdatter Dallerup flere børn; men ved skifteforretningen efter farverens død i april 1789[10] opgives kun to sønner som arvinger, nemlig:

Michael Friderich, født i Århus den 3. juli 1760, døbt i Århus domsogn den 9. juli 1760, og død i Århus den 29. april 1845.

Niels Friderich, født på Brobjerg antagelig i september 1768, døbt i Vor Frue kirke i Århus den 11. september 1768, og død i Århus den 29. marts 1828.

Desuden var der i hvert fald to døtre, den ældste: Dorthe født i Århus ca. 1759, og begravet fra Vor Frue kirke den 27. august 1763[11], 4 år gammel, og den anden datter: Dorthe Elisabeth, ligeledes født på Brobjerg i 1764, døbt 10. august 1764 i Vor Frue kirke[12], og begravet dér den 28. september 1768, også kun 4 år gammel[13].

På det nederste stykke af Frederiksgade, der dengang kaldtes »Brobierg Huule«, lå en stor gård, der 1724 blev farvergård, og her rykkede Johan Friderich Jahnsen ind. Gården var i det 17de århundrede blevet betragtet som en af de pragtfuldeste privatejendomme i Århus[14]. Det lykkedes Jahnsen efter flere forsøg endelig at få privilegium som farver og trykker i Århus den 20. april 1781[15], hvilket dog ikke havde hindret ham i at klage over at blive generet i sin profession af en konkurrent, farver Asmussen, ved en tidligere lejlighed[16]. I øvrigt kom den gamle farver Jahnsens sønnesøn, farver Anders Rasmussen Jahnsen, til i en årrække op til 1825 at bestyre det Asmussenske farveri på Vestergade.

Johan Friderich Jahnsen ofrede noget på at give sine to sønner

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

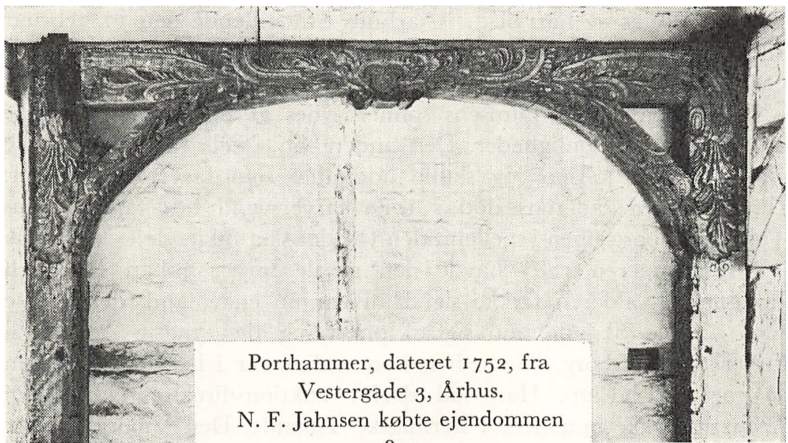

Porthammer, dateret 1752, fra Vestergade 3, Århus. N. F. Jahnsen købte ejendommen 1822.

Foto: Poul Petersen.

en god uddannelse. Den ældste, Michael Friderich[17], blev student fra Aarhuus Skole (Katedralskolen) under rektor Thure Krarup, blev cand. theol. i 1786, var »informator« for geheimeråd Ove Høegh Guldbergs sønner indtil 1791, da han blev kaldet til residerende kapellan i Skanderborg-Stilling. Samme år blev han gift med Else Cathrine Aabye, født i Odense den 7. april 1759 som datter af regimentskvartermester og rådmand i Odense (senere justitsråd og amtsforvalter i Nyborg) Laurids Aabye og hustru Anne Margrethe Langsted. Else Cathrine Aabye havde i København været selskabsdame hos Høegh-Guldbergs.

I 1794 blev Michael Friderich kapellan og hospitalspræst ved Vor Frue kirke og hospital i Århus. Han søgte aldrig om forflyttelse fra dette embede, som han uden medhjælp vedblev at passe, indtil han døde 84 år gammel den 29. april 1845. Sin hustru mistede han i Århus allerede den 3. august 1832[18]; hun var da godt 72 år gammel. Han blev betegnet som »en ualmindelig legemskraftig personlighed«, der dog har lidt af øjensvaghed og af og til af glemsomhed. De havde to sønner og en datter, bl. a. den senere kendte Århuskøbmand og lotterikollektør Laurits Aabye Jahnsen, der i sommeren 1828 oprettede en badeanstalt i Skolegade[19]. Michael Friderich nåede at fejre sit 50 års præstejubilæum (jubellærer) i 1841, der blev omtalt både i Aarhuus Stiftstidende og Jyllands-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Posten. Selv skrev han bl. a. i Aarhuus Stiftstidende den 17. februar 1808 nogle »Tanker ved Budskabet om Hs.Ex.Hr. Geheimeraad O. Høegh Guldbergs Død«.

Begge den gamle Jahnsens sønner synes at have været levende og farverige personligheder. Den anden søn, Niels Friderich, skulle gå i faderens fodspor og skulle uddannes som farver og trykker. Han var ved faderens død i 1789 farversvend hos farver Hans Teisen i Nyborg; men i mellemtiden var der sket følgende:

I forsommeren 1787 havde den gamle farver Johan Friderich Jahnsen følt alderen trykke sig. Han var nu enkemand, den ældste søn var ved at uddanne sig til præst, og den yngste søn var i farverlære i Nyborg. Så medens han endnu var i live, ønskede han at gøre sit bo op. Han lod derfor auktionsdirektør N. Hviid i Århus indrykke annoncer i Berlingske Tidende, Den Viborg Samler og i Jyske Efterretninger[20], hvor farvergården med linnedtrykkeri og inventar sattes til auktion inclusive privilegiet. Af annoncen fremgik det med al ønsket tydelighed, hvilken betydelig ejendom det drejede sig om.

Af en bekendtgørelse i Den Viborg Samler af 15. oktober 1787 ses, at kommerceråd Bøggild i Århus havde overtaget farvergården med trykkeri og privilegium og igen udbød det hele til salg. Halvandet år senere, den 16. april 1789, blev Johan Friderich Jahnsen ligesom hustruen begravet fra Århus domkirke[21].

Af hans børn har vi kort omtalt den ældste søn Michael Friderich Jahnsen foran. Hans yngste søn, Niels Friderich Jahnsen, der var under uddannelse i faderens erhverv som farver og trykker, arbejdede ved faderens død som omtalt som farversvend hos farver Hans Teisen i Nyborg. Han købte i august 1793 farvergården ved Basballebro i Århus af kommerceråd Bøggild[22] og rykkede dermed ind i faderens gamle ejendom, ligesom han den 1. november s. å. ansøgte om privilegium som farver og trykker[23], hvilket bevilgedes ham den 22. november 1793[24].

Den 19. februar 1794 indgik han sit første ægteskab med Ide Cathrine Lassen fra Brendstrup (Tilst sogn)[25]. Hun, døbt 29. april 1770[26], var datter af husmand (selvejer) Anders Jensen Lassen og dennes første hustru Cathrine Rasmusdatter, en kusine til Lassen, og Jahnsen kom ved dette ægteskab ind i en stor, indflydelsesrig slægt med forbindelser både til Århus og byens opland.

Niels Friderich Jahnsen og Ide Cathrine Lassen fik følgende børn sammen:

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Johan Friderich, født 6. december 1794 i Århus, døbt i domkirken 14. januar 1795[27], død i Grenå 1. december 1851[28].

Cathrine, født 19. maj 1796 i Århus, døbt i domkirken 29. juni 1796[29], død i Århus 31. marts 1867[30].

Kierstine, født 1. september 1797 i Århus, døbt i domkirken 4. oktober 1797[31], død i København i september 1865, men begravet på den gl. kirkegård i Århus den 6. september 1865[32].

Michael Friderich, født 21. juni 1799 i Århus, døbt i domkirken 9. august 1799[33], død i Grenå 6. november 1852[34].

Anders Rasmussen, født 26. januar 1801 i Århus, døbt i domkirken 18. marts 1801[35], død i København 12. januar 1860[36].

Rasmus, født 19. februar 1802 i Århus, døbt på moderens begravelsesdag i Århus domkirke den 12. marts 1802[37], og antagelig død som particulier i København 7. maj 1860[38].

Som anført døde Ide Cathrine Jahnsen i barselseng efter den yngste søns fødsel[39]. Hun var da kun 31 år gammel[40]. Deres ovennævnte børn gik det alle godt.

Johan Friderich Jahnsen nedsatte sig i Grenå som farver i Farvergården dér, som faderen i 1804 havde købt til ham, men først i 1817 gav ham skøde på[41]. Han blev også chef for borgervæbningen, ligesom han blev anset for en meget velhavende mand. Han var gift med Elisabeth Cathrine Boisen, der var født i 1788, og som døde i Grenå den 21. april 1864[42].

Cathrine Jahnsen giftede sig ca. 1821[43] med købmand i Århus Jens Sørensen Simmelkier (1785–1848) i dennes andet ægteskab. Han var bl. a. overformynder i Århus indtil 1826, senere eligeret borger, og døde i Århus den 6. november 1848[44]. Hun overlevede ham i næsten 20 år, idet hun først døde den 31. marts 1867[45].

Kierstine Jahnsen giftede sig den 26. april 1818 med købmand Ludvig Frederik Bloch, Århus. Om deres levned kan man læse nærmere i Århus Stifts Årbøger 55. bind (1962) pag. 86–101.

Michael Friderich Jahnsen[46] nedsatte sig også i Grenå i 1825, men som købmand, og han efterfulgte svigerfaderen som norsk-svensk vicekonsul. Han blev gift den 28. december 1824 i Grenå med Anne Bolette Kruse, der var født dér i 1799, og hvor hun døde den 22. november 1863. Hun var yngste datter af købmand og vicekonsul Amdi Kruse. Begge de unge ægtefæller var meget musikalske og førte megen selskabelighed med deres store omgangskreds. I deres private liv havde de megen modgang. Deres eneste søn kom som 20-årig på Jyske Asyl som sindssyg, hvor han døde efter

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Farver Anders Rasmussen Jahnsen.
Efter Th. Thrue: Århus borgerlige skydeselskabs historie, 1916.

mange års forløb, ligesom to ugifte døtre døde sammesteds efter henved 40 års ophold. Der var otte børn i ægteskabet. En datterdatter Cathrine Asmussen var gift med professor i klassisk filologi, dr. phil. J. L. Heiberg, Københavns universitet.

Anders Rasmussen Jahnsen (undertiden kun kaldet Anders Rasmus Jahnsen) giftede sig i oktober 1826 med jomfru Ane Carlsen[47], efter at han i oktober 1825 havde overtaget faderens farveri. Selv havde han i en del år forestået det Asmussenske farveri på Vestergade[48]. I 1833 tog han borgerskab som farver, ligesom han i 1841 var overformynder i Århus. Endvidere var han løjtnant ved Borgervæbningen[49]. Man kan af folketællingen i 1845[50] få et indtryk af, hvor velhavende denne familie egentlig har været. Foruden forældrene opgives 9 børn i alderen fra 17 til 7 år, men også en huslærerinde på 22 år, fire tjenestepiger, tre farversvende samt fem tjenestekarle, og selvom lønninger og andre forhold har været tarvelige, set med nutidens øjne, må de dog have været meget velsituerede. I juni 1846 meddeles i avisen, at gården med farveriet er solgt til farver A. B. Holm fra Odense for 30.000 rbdl[51]. Det er den senere klædefabrikant Holm, der den 10. oktober s. å.[52] gifter sig med Jahnsens næstældste datter Eline Marie. Få dage efter rejste

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Jahnsen med kone og syv børn til København[53], hvor han som particulier levede indtil sin død den 12. januar 1860[54].

Rasmus Jahnsen blev også uddannet som farver, blev gift i Århus domkirke den 12. maj 1825 med enken Kirstine Kross, født Agerup[55], der døde i Århus den 25. marts 1837[56]. Der var to døtre i dette ægteskab. I Aarhuus Stiftidende annoncerer en Johanne Jahnsen, født Møllendorff, at en particulier R. Jahnsen er død i København den 7. maj 1860[57], og efter dette skulle han så have giftet sig igen. Dette er, hvad der i store træk kan berettes om børnene af første ægteskab.

Faderen, Niels Friderich Jahnsen, havde nok at gøre med arbejdet i farveriet og linnedtrykkeriet. Dels ved arven efter sin far, men især ved sin egen dygtighed blev han efterhånden en meget velstående mand. Nemt har det ikke været for denne driftige mand at blive efterladt så ung som enkemand med 6 små børn, så den 25. januar 1805 giftede han sig i Tved med Else Hillerup Nissen, som var født i 1764 som datter af Peder Nissen i Hillerup og døbt 18. november s. å. i Vilslev[58] og bl. a. var søster til den bekendte proprietær Nis Nissen, Spøttrup i Salling.

I dette andet ægteskab var der kun en pige: Petrea Bolette Marie, født den 19. november 1806, men død dagen efter[59]. Nedkomsten annonceredes i en annonce dateret 19. november 1806, men optaget i Aarhuus Stiftstidende for onsdag den 18. november 1806.

Else Hillerup Jahnsen døde selv i Århus den 11. februar 1835. Det blev bekendtgjort i Aarhuus Stiftstidende den 12te af hendes søster, fru Ane Cathrine Rugaard, født Nissen, der bl.a. arvede efter hende. Der er det ikke ukendte kvindelige træk hos Else Hillerup Jahnsen, at hun gerne har gjort sig yngre, end hun var. I folketællingsskemaet for Århus for 18. februar 1834 opgiver hun selv sin alder til 63 år, i dødsannoncen året efter opgiver søsteren hendes alder til 68 år, hvilken alder også står anført i Vor Frue kirkebog under 11. februar 1835. Men født i 1764 må hun i hvert fald have været 70 år gammel, da hun døde.

Hendes broder proprietær Nis Nissen, Spøttrup, og prokurator Ingerslev, Århus blev hendes executores testamenti[60], og disse pålægges at anskaffe et monument til hendes grav lig det, der var sat over hendes afdøde mand. Der fortælles endnu, at det spøgede ved graven. Farver N. F. Jahnsen havde sit familiegravsted liggende på den sydvestlige side af diagonalalléen på den søndre kirkegård i Århus. På graven var anbragt et kors på nogle jerntrin, som fulgte

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

med, hvis korset blev vippet. Når regnvand løb ad alléen, samlede der sig vand i graven under monumentet. Og når vandet trak bort, kunne kisterne være drejet i graven[61].

Vedrørende Nis Nissen var han som bekendt en besynderlig mand med store evner, men af en kværulantisk natur. Han kæmpede bravt med de lokale skolemyndigheder i Salling. Fra søsteren arvede han også pengemidler, og da Nissen selv døde i 1848, skænkede han bl. a. to lodder à 6582 rbd. til hver af latinskolerne i Ribe, Viborg, Ålborg, Randers og Århus til hjælp for trængende elever[62]. Da arven efter søsteren vel nok især bestod af hendes egen arv (obligationer og pantebreve f. ex.) efter farver Jahnsen foreligger den mulighed, at det kan være Århusmidler, der igen er kommet tilbage til Århus Katedralskole.

Niels Friderich Jahnsen og familien boede til at begynde med på farvergården ved »Brobierg Huule«, som var rummelig nok til også at huse en beboelse[63]. I 1822 købte Jahnsen imidlertid på en

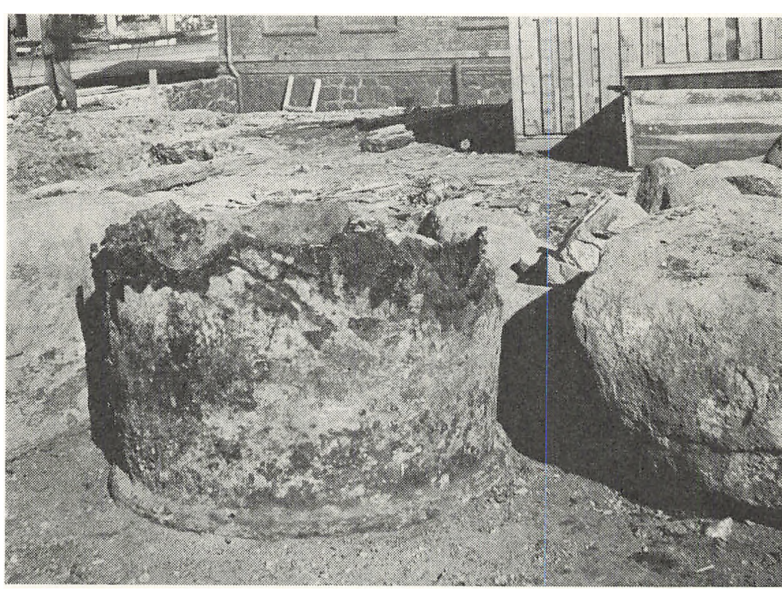

Farvekar fra farveriet ved Brobjerg Hule. Karret blev fundet i 1938 ved udgravningen til »Centrum«.

Foto i »Den gamle By«.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

auktion ejendommen Vestergade nr. 646 (nu Vestergade nr. 3), hvortil familien flyttede. Denne ejendom blev på auktion 3. april 1835 købt af sønnen, farver Anders Rasmussen Jahnsen for 7.200 rbd. sølv. Det ser ud til, at mosteren, fru Ane Cathrine Rugaard, derefter har boet i huset[64].

Udover farveriet og ejendommen på Vestergade ejede N. F. Jahnsen også Egå kirke[65], en ca. 40 tdr. stor skovparcel med skovfogedhus i Laasby Østerskov[66], samt nogle smågrunde i Århus og på Århus mark.

Det synes, som om N. F. Jahnsen har været en velmenende og godgørende mand. Han takkes efter tidens skik i meddelelser i avisen om donationer til de fattige i Århus, samt til brandlidte i Hobro, og ofte for meget betragtelige beløb[67].

Med sin anden kone synes Niels Friderich Jahnsen ligesom at deltage mere i det offentlige liv. Han blev kæmner i 1810[68], ligesom han blev medlem af »Kronprinsens Klub«, hvor også hans konkurrent farver Wulf Friderich Asmussen var medlem[69]. Fra 1819 var han overformynder, senere sammen med svigersønnen købmand J. Simmelkier[70]. Han ses ikke at have taget borgerskab i Århus, men har alligevel haft privilegium som farver og trykker, og kronen på sine officielle hverv satte han som »eligeret borger« i perioden 1823–26[71]. Som tidligere anført døde han i 1828, godt 60 år gammel. Man kan tænke sig, at hans familiemæssige og økonomiske interesser, både i Grenå og Århus, har lagt så stærkt beslag på hans tid og kræfter, at han nok har slidt sig op.

Med Niels Friderich Jahnsen og hans svigersøn Jens Sørensen Simmelkier synes interessen for de offentlige ombud i familien stort set at være forbi. I juni 1821 forsøgte N. F. Jahnsen at udbyde sit farveri og trykkeri til salg[72]; men først i oktober 1825[73] blev farveriet overdraget til sønnen farver Anders Rasmussen Jahnsen. Denne videresolgte virksomheden den 5. september 1846 til sin svigersøn August Bartholin Holm, der i 1856 øgede virksomheden med en klædefabrik. Fabrikant Holm havde i en lang årrække sæde i byrådet[74].

Den gamle farvergård ved Brobjerg Hule lå dér, hvor nu »Centrum« i Frederiksgade 1 ligger[75]. Efter at have været farvergård blev den i fabrikant A. B. Holms periode, som nævnt, øget med en klædefabrik. Ved udgravningen til »Centrum« blev der i december 1938 endnu fundet rester fra farveriet: farvekar, farvepumpe, brønd etc. Og i denne store ejendom var der samtidig beboelse for

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

farveren og hans familie helt op til 1822, hvor farver N. F. Jahnsen på auktion efter gæstgiver Juncker købte ejendommen Vestergade 646[76], der endnu ligger som Vestergade 3, hvor urmager Knud Pedersen nu har en af sine virksomheder. N. F. Jahnsens enke boede fortsat her til sin død i februar 1835, hvorefter hendes stedsøn farver A. R. Jahnsen købte ejendommen på en auktion af dødsboet.

Med ovenstående rids gennem et par hundrede år tilbage i tiden har vi set, hvilken indflydelse indvandrere af den rette støbning har haft for byens erhvervsliv og offentlige ombud, og selvom man ikke må forsømme de levende – familien – for at pleje de døde – slægten, kan et tilbageblik virke forløsende.

NOTER OG HENVISNINGER

A.St. = Aarhuus Stiftstidende.

1. Århus borgerskabs protokol, LA Vib.
2. Skifteprotokol for Århus by 1777–1789 pg. 879 ff. LA Vib.
3. Dallerup sogns kirkebog 1683–1814. LA Vib.
4. Fæsteprotokol 1716–1728. Skanderborg Ryttergods. LA Vib.
5., 6. og 7. Dallerup sogns kirkebog 1683–1814. LA Vib.
8. Århus domsogns kirkebog 1729–1800. LA Vib.
9. Jyske Efterretninger 1785. Universitetsbibl., København.
10. Skifteprotokol for Århus By 1777–1789 pg. 879 ff. LA Vib.
11., 12. og 13. Århus Vor Frue kirkebog 1749–1813. LA Vib.
14. Viggo J. von Holstein Rathlou: Aarhus. Århus 1920.
15. C. Nyrop: Danske Farvere. København 1900.
16. Århus Stiftsamts kopibog 18. 1. 1780. LA Vib.
17. De følgende oplysninger om Michael Friderich Jahnsen bl. a. fra Christian Vest Hertel: Forsøg til en antiqvarisk-historisk Beskrivelse over Aarhuus Dom- og Cathedral-Kirke. Ålborg 1810.
    S. V. Wiberg: Almindelig dansk Præstehistorie. Odense 1870. Frederik Barfod: Danmarks Gejstelighed. København 1848.
18. A.St. 4-8-1832.
19. Århus Stifts årbøger 1929. H. Sejerholdt: For 100 Aar siden. pg. 72.
20. Berlingske Tidende 25-6-1787, Den Viborg Samler 25-6-1787, Jydske Efterretninger 13-7-1787.
21. Århus domsogns kirkebog 1729–1800. LA Vib.
22. A.St. 4-9-1896, pg. 1.
23. Århus Stiftsamts kopibog. 1-11-1793. LA Vib.
24. C. Nyrop: Danske Farvere. København 1900.
25. og 26. Aarslev og Tilst kirkebog 1757–1813. LA Vib.
27. Århus domsogns kirkebog 1729–1800. LA Vib.
28. Carl Svenstrup: Grenaas Bys Historie. Grenå 1938.
29. Århus domsogns kirkebog 1729–1800. LA Vib.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

30. A.St. nr. 82, 1867.
31. Århus domsogns kirkebog 1729–1800. LA Vib.
32. A.St. nr. 210, 4-9-1865.
33. Århus domsogns kirkebog 1729–1800. LA Vib.
34. Adresseavisen nr. 203, 1852.
35. Århus domsogns kirkebog 1801–1813. LA Vib.
36. A.St. 17-1-1860.
37. Århus domsogns kirkebog 1801–1813. LA Vib.
38. A.St. 11-5-1860.
39. A.St. 6-3-1802.
40. Århus domsogns kirkebog 1801–1813. LA Vib.
41. og 42. Carl Svenstrup: Grenaas Bys Historie. Grenå 1938.
43. Anna Thestrup: Eligerede borgere i Århus 1740–1837. Århus 1964.
44. Anna Thestrup samt A.St. 10-11-1848.
45. A.St. nr. 82, 1867.
46. Man henvises til Carl Svenstrup: Grenaas Bys Historie, bind B, pg. 413 ff.
47. A.St. 10-11-1826 (tillæg).
48. A.St. 18-10-1825.
49. Friis-Petersen: Embeds- og bestillingsmænd i Århus. Århus 1941 ms.
50. Folketælling i Århus 1845 (Frederiksgade nr. 532). Fotokopi i Århus lokalhist. samling.
51. A.St. 17-6-1846.
52. Overbibliotekar E. Sejr's private register.
53. A.St. 19-10-1846.
54. A.St. 17-1-1860.
55. A.St. 14-5-1825.
56. A.St. 28-3-1837.
57. A.St. 11-5-1860.
58. Arkivar Nygård's registre. Rigsarkivet.
59. Århus domsogns kirkebog 1801–1813. LA Vib.
60. Skifteprotokol (nr. 69) efter enke Else Hillerup Johansen (Jahnsen) 1835–1836. LA Vib.
61. Århus begravelsesvæsen. Overassistent Roger Jørgensen og fhv. gartner Vilh. Pedersen.
62. Skivebogen 53. bind, 1962, pg. 98–111.
63. Folketælling 1801 i Århus (Broberg nr. 271). Fotokopi i Århus lokalhist. samling.
64. Skifteprotokol (nr. 69) efter enke Else Hillerup Jahnsen 1835–1836. LA Vib.
65. A.St. 8-10-1824.
66. Skifteprotokol (nr. 69) LA Vib, samt Alfred Kaae: Laasby Sogn. 1948.
67. A.St. 4-3-1797 og A.St. 1-9-1812.
68. Århus Stifts årbøger 1913, pg. 175.
69. A.St. 13-8-1819 og A.St. 8-7-1820.
70. Anna Thestrup: Eligerede borgere i Århus 1740–1837. Århus 1964.
71. A.St. 5-6-1821.
72. A.St. 18-10-1825.
73. A.St. 4-9-1896, pg. 1.
74. Brandtaxationsprotokol 1817–1827, pg. 279–81. Erhvervsarkivet.
    Brandforsikringsprotokol 1817–1827, pg. 357 (original) Erhvervsarkivet.
75. Brandtaxationsprotokol 1817–1827, pg. 374–76. Erhvervsarkivet.
    Brandforsikringsprotokol 1817–1827, pg. 458–60 (original) Erhvervsarkivet.
76. Brandtaxationsforretning 1827 for Vestergade. Håndskrift nr. 712, Statsbiblioteket.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Horsens Hospitals historie

Af *Aage Dyrkjøb*

I. Indledning

Det kan synes prætentiøst at kalde dette arbejde Horsens Hospitals historie, eftersom det omfattende kildemateriale meget vel kunne strække til et betydelig større værk. Men af udgivelseshensyn har en begrænsning været nødvendig, og forhåbentlig giver efterfølgende blade dog et nogenlunde udførligt billede af den gamle stiftelse.

Jeg bringer en tak til Sygehusinspektørforeningen, der ved at lade mig komme i betragtning ved uddelingen af de årlige rejsestipendier har givet den første tilskyndelse til mine studier. En hjertelig tak skylder jeg også hr. hospitalsforstander, cand. jur. Poul Nørding, der har interesseret sig levende for sagen, og uden hvis hjælp jeg naturligvis ikke havde kunnet gennemføre mit arbejde. Ligeledes takker jeg lokalhistorikeren, hr. lektor Sv. Aa. Bay for råd og vejledning. Endelig en oprigtig tak til arkivpersonalet, navnlig i Viborg, hvis hjælpsomhed jeg også ved mangfoldige tidligere lejligheder har nydt godt af.

Med hensyn til kildeangivelser vil det sikkert uden vanskelighed fremgå af teksten, hvilke utrykte kilder der er benyttet i de enkelte tilfælde. Til litteraturlisten er der henvist i teksten, idet det første tal angiver bogens nr., det næste sidetallet.

II. Forhistorien

Så langt tilbage, menneskeslægten går, har der eksisteret sygdomme, og der må ganske naturligt have fundet en eller anden form for sygepleje sted. Men ligesom der socialt er sket umådelige fremskridt, har også behandlingen af de syge gennem tiderne udviklet sig fra yderst primitive foranstaltninger til nutidens komplicerede sundhedsvæsen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ved knoglefund har man kunnet konstatere sygdomsspor helt tilbage i forhistorisk tid, endog fra så fjerne perioder, at det i hvert fald må dreje sig om mennesker på et helt andet udviklingstrin end vort. Det ældste fund anslås til at være mindst et eller to hundrede tusinde år gammelt, måske endnu ældre (10,1). Og rykker man betydelig længere frem mod den tid, vi lever i, er der gjort talrige fund, som viser sygdomstegn hos mennesker i sten-, bronze- og jernalderen. Optegnelser fra Mesopotamien og Ægypten fortæller om lægelig virksomhed for næsten fem tusinde år siden (19,176).

Man har også underretning om hospitaler langt tilbage i tiden. I kejser Justinians lovsamling nævnes sygehuse, stiftelser for gamle, opfostringshuse og andre sociale institutioner. Den græske kirkefader Basileios byggede i det 4. århundrede et hospital og gæstehjem udenfor Kæsarea i Kappadokien. Den hellige Chrysostosmos oprettede en lignende institution i Konstantinopel. I Bagdad fandtes et hospital i det 9. århundrede (10,111).

I Europa stiftede den spanske biskop Masonas et hospital i Merida i det 6. århundrede, og fra samme tid er Hôtel Dieu i Lyon. Det endnu fungerende Hôtel Dieu i Paris blev oprettet i det 7. århundrede og Maria delle Scala i Siena i det 9. århundrede (10,111).

Et kapitel for sig – et tungt afsnit i menneskeslægtens historie – er spedalskheden og det umådelige antal spedalskhedshospitaler, som opstod til bekæmpelse af den frygtelige sygdom. Den ældste optegnelse, som man mener må vedrøre spedalskhed, findes i det såkaldte »Papyrus Ebers«, et lægeskrift fra år 1550 f. Kr., men det bygger på tidligere beskrivelser, og i det hele er spedalskhed – lepra – måske lige så gammel som menneskeheden (19,179–20,35). Den omtales i Talmud, i gamle kinesiske, indiske og persiske lægeskrifter, og i Det gamle Testamente er beskrevet en sygdom, som i hvert fald af nogle opfattes som lepra (19,179).

Spedalskheden har været en sygdom på vandring. Den er antagelig kommet til Grækenland og Lilleasien efter Alexander den Stores erobringstogter 334–323 f. Kr., og den var almindelig i Palæstina på Kristi tid (20,36).

Lepraen er derefter blevet bragt til Italien, da Pompejus' soldater år 62 f. Kr. vendte hjem fra felttogene i Østen, og i de følgende århundrede spredtes smitten ud over Europa. I Frankrig hører man om et spedalskhedshospital i Saint-Oyan år 460, i en forstad til Chalons-sur-Saône 570 og i Verdun 634 (8,246). I 1226 fandtes ca. 2.000 spedalskhedshospitaler i Frankrig, og på Ludvig den 14.s tid

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

anslog man antallet af leproserier i hele kristenheden til 19.000 (7,985).

Også i Norden er spedalskhed en sygdom, som er kommet udefra, antagelig gennem handelssamkvem eller ved vikingetogterne. Den nævnes første gang i en jærtegnsberetning om Knud den Hellige ca. 1095 (17,173).

De første danske spedalskhedshospitaler menes oprettet af biskop Absalon i Spejlsby (Spitalsby) på Møen i slutningen af det 12. århundrede og i Lund. Ærkebiskop Andreas Sunesøn i Lund blev selv angrebet af spedalskhed og måtte opgive sit embede 1222 og tog bolig på Ivø i Villands herred i Skåne, hvor han døde 1228 (7,989).

I 1300-tallet bruger man her i landet navnene spitæls sot og spitæls (20,45), og leprahospitalerne kaldtes indtil midten af dette århundrede hospitale (eller domus) leprosarum. I København omtales således 1261 hospitale in Hafn (20,45). I Kalundborg var hospitalet indviet til St. Nicolaj, og det nævnes i et beskyttelsesbrev fra kong Valdemar den 1. 1171. Fra omkring 1350 antog spedalskhedshospitalerne i Norden St. Jørgen som skytshelgen, og de blev almindeligt kaldt St. Jørgensgårde (20,46). Man kender i hvert fald navn på 31 sådanne hospitaler i Danmark. Hospitalet i Horsens nævnes 1492 som Hospitale S. Georgii.

St. Jørgensgårdene var organiseret som et broderskab, nærmest efter klosterligt forbillede. Patienternes antal var gerne fra 10–20, og de kaldtes de syge søskende i modsætning til plejerne, der betegnedes »de karske søskende« (ofte 4–8). Plejerne var frivillige, som regel slægtninge, der havde ladet sig optage i hospitalet, altså i høj grad af caritashensyn. Der var naturligvis også ansat en præst, som undertiden selv havde lepra. Desuden en forstander, der boede udenfor hospitalet og sædvanligt var en af byens ansete mænd.

Forøvrigt ser det ud til, at man her i landet ikke i begyndelsen foretog tvangsindlæggelse af de syge, blot de holdt sig afsondret fra andre (13,13–18,278 f). Senere gik man mere radikalt til værks, og der blev tale om en egentlig internering i St. Jørgensgårdene.

De, som blev angrebet af lepra, betragtedes som levende døde. Man afholdt da også på sine steder (dette fortælles i hvert fald fra Frankrig) ligefrem en begravelsesceremoni over den syge, inden han blev optaget i spedalskhedshospitalet. Han betragtedes fra nu af som død for denne verden.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Det frygtelige ved spedalskheden var den snigende måde, den optrådte på, med en ofte årelang inkubationstid, de spedalskes frastødende udseende og i de senere stadier udprægede invaliditet, og dens smitsomhed, der ikke lod sig nærmere udforske.

Først langt senere, henimod slutningen af 1800-tallet, opdagede den norske læge Armauer-Hansen leprabacillen, og i vort århundrede har man fundet virksomme midler til sygdommens behandling.

I middelalderen var kirken et naturligt led i såvel samfundslivet som i det enkelte menneskes tilværelse, og det var da også i høj grad den, som tog sig af de sygeplejemæssige og andre sociale opgaver. Allerede i Det nye Testamentes beretning om Jesu helbredelse af de ti spedalske mænd kan man læse, at han sagde til dem, at de skulle gå hen og fremstille sig for præsterne, så de kunne blive erklæret raske.

Egentlige læger fandtes ikke i middelalderen og forøvrigt ikke langt op i tiden (6,131). Sygeplejen blev varetaget af ordensstanden ligesom anden omsorg for nødlidende. At der også ofte var tale om virkelig behandling af syge, kan man bl. a. se af knoglefund på klosterkirkegårde, og indirekte ved de gentagne forbud, som blev udstedt mod, at munke skulle give sig af med lægevirksomhed (10,112). Dette skyldtes naturligvis ikke, at kirken havde noget mod sygdomsbekæmpelse, men man var bange for, at det krævende arbejde på forskellig vis skulle gå ud over det åndelige kald, som munkene havde viet sig til. Forbudet mod at beskæftige sig med medicinen var forøvrigt ofte kædet sammen med, at gejstlige heller ikke måtte give sig af med jura, idet de ikke måtte optræde som verdslig domsmyndighed.

Et særligt forhold gjorde sig gældende mod udøvelsen af kirurgisk virksomhed, og dette havde naturligvis forbindelse med, at kirurgien i almindelighed ikke regnedes for lægelig praksis, men langt op i tiden henhørte under bartskærernes – barberernes – område, eller under skarpretternes (1,93–4,37–5,58–10,112–14,166–23,40–25,479).

Under kirkens indflydelse så man anderledes på betydningen af askese og opofrelse, end det i senere tider blev tilfældet. Morsomt er det at høre det skudsmål, som Martin Luther, der dog ikke var for venlig stemt overfor katolicismen, netop gav de katolske kristne:

> »Im Papstthum war jedermann barmherzig und mild, da gab man mit beiden Händen fröhlich und mit grosser Andacht.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Zuvor konnte eine jede Stadt, danach sie gros war, etliche Klöster reichlich ernähren, will geschweigen der Messepfaffen und reichen Stift.

Da schneite es mit Almosen, Stiften und Testamenten. Unter dem Papstthum waren die Leute milde und gaben sie gern (8,243).«

1443 påbød Christoffer af Bayern i sin stadsret for København tvangsisolering af de spedalske. 100 år efter var sygdommen på det nærmeste overvundet, som det fremgår af Christian den 3.s reces, dateret Ribe 1542:

»Efterdi (den almægtige Gud være lovet og benedidet) at den spitalske Syge ikke her i Landet er saa almindelig, som hun var i gammel Tid, da ville Vi, at alle St. Jørgens Gaarde og andre smaae Hospitaler, som ere funderede til spitalske Folk, skulde lægges til de store og almindelige Hospitaler ec., og dersom nogle af de forskrevne St. Jørgens Hospitaler er nogle forlehnte i deres Livs Tid, da skulle de sættes og taxeres paa den aarlige Afgift at svare til de almindelige Hospitaler, og om nogensteds endnu findes spitalske Folk, da for dem at bygge et Huus ved de almindelige Hospitaler, enten i Abildgaard eller paa anden beqvem Sted, at alle kand have Underholdning af een Gryde.« (12,100).

Forbilledet for den kristne caritasvirksomhed er hospitalet i Jerusalem, oprindelig et beskedent gæstehjem, men fra omkring år 1100 et virkeligt sygehus, usædvanligt efter den tids forhold. Mens man ellers sjældent hører tale om egentlige læger i middelalderens hospitaler, skulle der her efter reglerne være fire uddannede læger, det vil sige folk, som havde grundigt kendskab til sygdomme og lægemidler. Hygiejnen blev nøje overvåget. Mod almindelig sædvane skulle de syge være iført linned, og sengene var adskilte og havde et bestemt mål. Før de syge blev indlagt, måtte de skrifte og modtage nadverens sakramente. (16,1).

Man gjorde også godt mod de fattige udenfor hospitalet. Daglig bespiste man 30, og brødrenes aflagte klæder blev uddelt til trængende. Efterhånden tog man sig også af hittebørn.

Hospitalet i Jerusalem var i sin senere skikkelse Johanniterordenens værk, og som andre ordener bredte dens virksomhed sig ud over landene. I Danmark var dens hovedsæde Antvorskov.

I det hele opstod der på korstogstiden flere ordener, som tog sig af sygepleje. (10,115).

En fransk adelsmand, Gaston fra Dauphine, stiftede i slutnin-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gen af det 11. århundrede Antoniusordenen i taknemmelighed over hans søns helbredelse. (10, 115).

Omkring 1170 oprettede Guido fra Montpellier et helligåndshus i sin fødeby og et broderskab, der efter Johanniternes eksempel skulle pleje de syge og nødlidende (10,116). Helligåndshospitaler opstod rundt omkring, også i Danmark, men det er dog ikke givet, at de alle var oprettet af Helligåndsordenen (17,92–21,73). Måske var det i en bestemt periode betegnelsen for hospitaler i almindelighed, og de var nærmere plejeanstalter end sygehuse i nutidens betydning.

Noget særligt for Helligåndsordenen var dens omsorg for hittebørn. Således var moderklosteret i Rom bekendt på dette område. Drengene blev oplært i et håndværk, pigerne til husmødre, og man finder endnu i San Spiritos arkiv en mængde ægteskabskontrakter. I 1600-tallet indførte man den skik at anbringe en kasse udenfor hospitalets port, hvor mødrene kunne lægge deres »uønskede« børn. Man må gå ud fra, at den samme omsorg for hittebørn har været praktiseret af danske helligåndsklostre. I hvert fald véd man det om klostrene i København og Ålborg. (16,45).

Sjællands biskop, Peder Palladius, giver forøvrigt i sin visitatsbog 1543 en malerisk og makaber skildring af et dansk helligåndshospital. Han formaner menigheden til at betænke de fattige og fortsætter:

> »Men vil Du se, hvem Du giver Din Almisse, da, naar Du kommer til København og haver dèr noget at gøre, gak ind i Helliggæstes Hus midt i Byen! Der skal du finde en aaben Dør for dig, gak dèr op ad den ene Side, og ned ad den anden, og se hvilke mange arme Almissehoveder, dèr ligger paa de Senge, indført af ganske Sjællands Land, dèr Næse, Øjne og Mund er afædet af Pokker og Værk og Kræft, dèr Arme og Ben er afrunden og endnu ligger og rynde af Orme og Maddiker, og staa ikke til at læge udi deres Livs Tid.« (10,116–22,71).

Ligesom de sociale forhold i det hele var ganske anderledes, er der naturligvis en væsentlig forskel på nutidens vidt udbyggede hospitalsbehandling og de primitive institutioner, som fandtes i middelalderen. Og dog har vi beviser for, at der i en del tilfælde må have fundet egentlig sygebehandling sted. Men som oftest var hospitalerne plejeanstalter for kronisk syge, invalider, gamle og fattige, hvilket naturligvis på ingen måde indebærer, at de ikke havde deres store betydning. Tværtimod er det jo også netop nutidens

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

problem at skaffe plejemuligheder for flere og flere hjælpeløse mennesker. Denne opgave vil sikkert i høj grad blive et led i fremtidens hospitalsvæsen.

III. Horsens Hospitals oprindelse og økonomiske grundlag

Horsens Hospital regner 1560 som sit grundlæggelsesår. Der har dog også før den tid eksisteret et hospitalsvæsen i Horsens. St. Jørgensgården (S. Georgii) nævnes i et dokument fra 1492 (12,220 f –8,644) og omtales endnu 1540, men den er rimeligvis blevet opretttet i 1200- eller 1300-tallet. Helligåndshuset nævnes 1468 (3,155), men er sikkert stiftet nogle år før. Det havde sin egen kirke og har antagelig ligget, omtrent hvor rådhuset nu er.

Frederik den 1. skænkede 1532 i et brev til borgmester og råd i Horsens Gråbrødreklosteret til byen, således at kirken skulle være sognekirke, medens klostergården dels skulle benyttes til præstebolig, dels til et hospital »for fattige, syge og vanføre mennesker«. Dette synes dog ikke at være bragt til udførelse, måske fordi Helligåndshuset endnu eksisterede.

Få år efter så det ud til, at Horsens helt skulle miste sit hospital, idet Christian den 3. i et brev, »givet udi Vor Kiøbsted Odense Løverdagen næst efter Martini Aar 1552« forordnede, at Sortebrødreklosteret i Århus skulle indrettes til et hospital, og al gods, rente og rettighed, som hidtil »haver hørt og ligget til de Hellig Giestes Huuse og Hospitaler udi Vore Kiøbsteder Randers og Horsens, skulde indføres i forbemelte almindelige Hospital i Aarhuus og der opholdes«. – Denne centraliseringstanke nogle århundreder før nutidens centraliseringsbestræbelser blev heldigvis ikke ført ud i livet.

Frederik den 2. udstedte nemlig følgende »Pergaments-brev, dateret Aarhuus Gaard den 8. May 1560. Anlangendes at Hospitalet udi Horsens, som i nogle Aar havde været øde, skulle strax igien opbygges«: (12,221).

»Vi FRIDERICH den Anden, ec. giøre alle vitterligt, at efterdi Vi ere komne udi Forfaring, hvorledes at der haver været et Hospital udi vor Kiøbsted Horsens, og det paa nogen Aar haver været øde; Da paa det at fattige, syge og saare Mennesker, som for deres Sygdoms og Skrøbeligheds Skyld, ikke kunde gaae og bede deres Brød, maa der have et Sted og Værelse som de kunde blive; og dertil have nødtørftig Underholdning; Have Vi befalet, at fornævnte Hospital i Horsens, skal nu strax igien opbygges og altid ved Magt holdes, og have Vi til de Fattiges Ophold tillagt fornevnte Ho-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

spital denne efterskrevne Rente og aarlige Indkomme, som er sex Gaarde og en Boel, som nu ligger til Hospitalet udi vor Kiøbsted Aarhuus, og tilforn have været til fornevnte Hospital udi Horsens:

Først udi Bierge Herred i Skiolde, en Gaard Willum Simonsen iboer, giver 1 Ørte Rug, 1½ Ørte Byg, 1 Fier. Smør, 1 Mk. Gesteri, 1½ Ørte Haure, 1 Svin. Udi Brønd, en Gaard Peder Bunde iboer, giver 2 Ørte Byg, 1 Ørte Haure, 8 Sk. Gesteri, 1 Svin. Udi Gram, en Gaard Hans Pedersen iboer, giver 1 Ørte Byg, 1 Ørte Haure, 1 Fier. Smør, 8 Sk. Gesteri, 1 Svin. Udi Mols Herred i Kielstrup tvende Gaarde, paa den første boer Christen Michelsen, 1 Ørte Rug, 1 Ørte Byg, 1 Ørte Haure, 1 Fier. Smør, 1 Stob Honning, 8 Sk. Giesteri, 1 Brendsvin. Paa den anden boer Niels Jensen, giver lige saa meget; Et Boel der sammesteds N. N. boer, giver 9 Sk. Danske. Og i Ning Herred i Aske, en Gaard Thomas Jensen iboer, giver 1 Pund Rug, 1 Pund Byg, 1 Pund Haure, 1 Fier. Smør, Gesteri og et Brændsvin. Sammesteds skulde de Fattige i samme Hospital aarligen endnu lade opbære 4 Læster Korn af Vores Kronens Tiende-Korn udi Bierge Herred, og dertil vore og Kronens Tiende-Lam af alle Sogne-Kirkerne i samme Herred, og siden al fornevnte Rente have, nyde, bruge og beholde til ævindelig Eyendom. Og skulde Forstanderen, som til samme Hospital bliver forordnet, aarligen oppebærge al fornevnte Hospitalets Rente det som nu tillagt er, og hvis herefter der tillægges, og det altsammen forundt til Fattige til Beste; Og skulle samme Forstander være pligtig, aarligen at giøre gode Rede og Regnskab for alt hvis de paa de Fattiges Vegne indtagendes og igien udgivendes vorder. Givet paa Vor Gaard udi Aarhuus den 8. May 1560.

Under Vort Zignet.

FRIDERICH.«

Man regner med, at Horsens Hospital blev bygget på den gamle St. Jørgensgårds fundamenter. Spedalskhedshospitalerne var altid anbragt udenfor den egentlige by, og for Horsens bys vedkommende var vestgrænsen sikkert den nuværende gade »Graven«, hvor der da også ved udgravninger er fundet spor af et vandløb. Hospitalsgade, hvori Horsens Hospital ligger, kaldtes desuden indtil det 17. århundrede St. Jørgensgade. (2,10–9,129–15,14). Et fingerpeg synes også at ligge i nedennævnte kongebrev, der bestemmer, at Torsted kirke,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

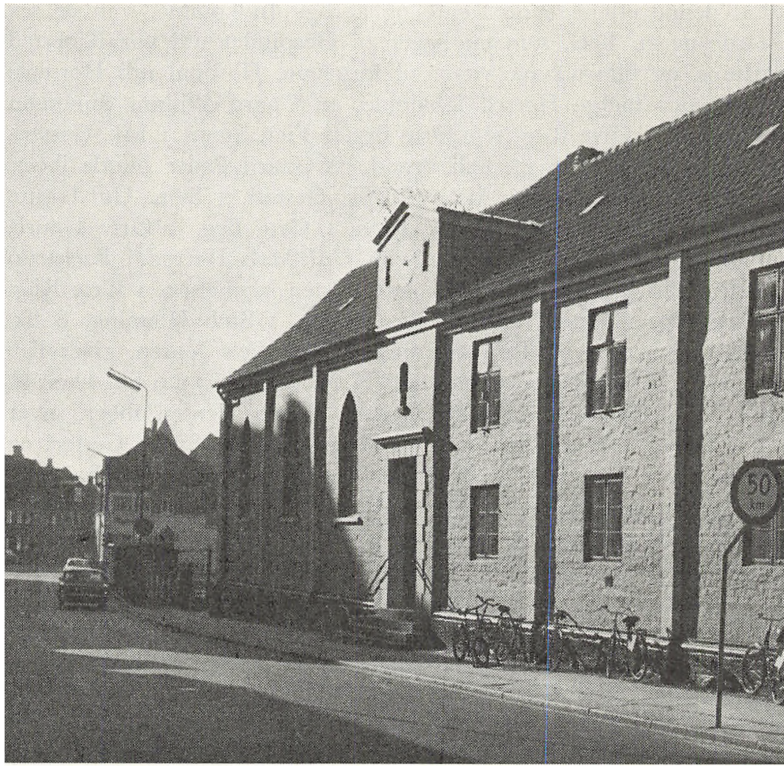

Horsens Hospitals facade mod Hospitalsgade. Denne fløj stammer sandsynligvis fra hospitalets oprettelse 1560 og er antagelig bygget på den tidligere St. Jørgensgårds fundamenter.

Foto: Inger Pauelsen, Horsens.

som tidligere har tilhørt St. Jørgensgården, nu skal høre under Horsens Hospital: (12,222).

»Vi FRIDERICH den Anden, ec. giøre alle vitterligt: At Os Elskelige Holger Rosenkrantz til Boller, Vor Mand, Raad, Statholder udi Vort Land Nørre-Jylland, og Embedsmand paa Vort Slot Skanderborg, haver nu havt for os et Konning HANSES lovlige Ihukommelses aabne beseglede Brev, udgiven paa Kiøbenhavn, Aar 1492. Lydendes blandt andet, at høymelte Konning Hans, haver undt og tilladt, at Torsted Kirke skal blive til St. Jørgens Gaard uden for

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Horsens, med al Kongelig Rettighed af samme Kirke, eftersom den dertil været haver, sammeledes at Konning FRIDERICH, Vor kiære Herre Farfaders Stadfæstelse paa høybemelte Konning HANSES Brev udgivet i Horsens Aar 1514; Thi have Vi af Vor synderlig Gunst og Naade, undt og tilladt og nu med dette Vort aabne Brev unde og tillade, at fornevnte Torsted Kirke maa og skal altid herefter være og blive til Hospitalet i Horsens, og de Fattige derudi at have til samme Kirke Jus Patronatus, og aarligen at maa lade opbærge, al Vor og Kronens Part af Tienden af fornevnte Torsted Sogn, med al anden vor og Kronens Rettighed af fornevnte Torsted Kirke, og det have, nyde, bruge og beholde, qvit og fri til ævig Eyendom; og skulle de Fattige forskaffe til samme Kirke, en god lærd Person, som skikkelig er udi Levned og Lærdom, og Superintendenten kiender duelig og god til en Sognepræst i samme Sogn, hvilken skal giøre Sogne-Folket den tilbørlige Tieneste, som Sognepræst sine Sogne-Folk pligtig er, og han skal og prædike og giøre Tieneste for de Fattige udi fornevnte Hospital; Sammeledes have Vi af samme Gunst og Naade, undt og givet og nu med dette Vort aabne Brev unde og give, fornevnte de Fattige udi Hospitalet i Horsnes, aarligen fri Olden til halvtredsindstive Svin, naar Olden er paa Vore og Kronens Skove til Vort Slot Skanderborg udi Woor Herred beliggende, bedendes og bydendes Vor Lehnsmand, paa fornevnte Skanderborg, som nu er, og herefter kommendes vorder, at de paa Vore Vegne, aarligen naar Olden er, forskaffe fornevnte Fattige, fri Olden til 50 Svin paa Skanderborg Skove i Woor Herred, dersom de kunde fange god Olden til samme Svin; Forbydendes alle, hvo de helst ere eller kunde være, særdeles vore Fogder, Embedsmænd og alle andre, fornevnte de Fattige i Hospitalet i Horsens, her imod paa Forsvaret til fornevnte Torsted Kirke, Vor og Kronens Part af Tienden, eller anden Vor og Kronens Rente og Rettighed deraf, saa og paa Olden til fornevnte Svin, efter som fornevnte staaer, at hindre eller i nogen Maade Forfang at giøre under Vor Hyldest og Naade; Givet paa Vort Slot Kiøbenhavn den 21. April 1569.

Under Vort Zignet.

FRIDERICH.«

Ved et andet brev af samme dato skænkede kongen hospitalet en del jordegods i Nørvang, Torrild, Nim, Bjerre m. fl. herreder.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Dette gods havde tidligere været tillagt St. Catherine Alter i Kolding, men var nu givet »den berømte Medicus og Historicus Dr. Cornelius Hamsfort« i forlening. Kongen bestemte, at det efter Dr. Hamsforts død (der indtraf 1583) skulle tilhøre Horsens Hospital (12,224 f).

1665 stadfæstede kong Frederik den 3. følgende fundats for hospitalet (12,226 f):

»Vi FRIDERICH den Tredie, ec. giøre alle vitterligt, at, eftersom Vi naadigst komme udi Forfaring, adskilligt Jordegods, Rente og Indkomst til Hospitalet udi Vor Kiøbsted Horsens at være hengiven og tillagt til endeel fattige og forarmede Mennesker deres Underholdning, da paa det at hvis i saa Maade Gud til Ære, fattige og nødtørftige Mennesker til Hielp og Undsætning til fornevnte Hospital hengiven og tillagt er, tilbørligen maa blive administreret, de Fattige til Gavn og Beste anvendt, og ikke unytteligen til anden Brug forvendes, haver Vi naadigst for godt anseet, efterskrevne Fundatz og Anordning at giøre, hvor efter Forstanderen udi fornevnte Hospital, den, som nu er, eller herefter kommendes vorder, saa vel de Fattige og Syge udi bemelte Hospital, saa og alle og enhver, bemelte Hospitals-Betienter og Folk, sig skulle have under tilbørlig Straf at rette og forholde:

1. At al Hospitalets Indkomst, Landgilde, Tiender, Ploug-Haure, og alle andre Afgifter, ved hvad Navn de tilforn nevnte ere, eller nevnes kunde, bemelte Hospital u-igienkaldet til ævig Tid skal følge og blive til fattige og skrøbelige Menneskers Underholdning der sammesteds, og at samme Afgifter enhver eftersom med dem beskaffet er, Jordskyld og Landgilde efter Recessen, Tienderne ec. endeligt og i det seneste aarligen inden Fastelavns Søndag forsvarligen erlegges og ydes, hvor som helst, Hospitalets forordnede Forstandere dem udi Horsens Bye forvisendes vorder, under deres Stedes Forbrydelse.

2. Naar nogen ved Døden afgaaer, som med nogen af forskrevne Indkomster haver været forlehnet, eller havt i Fæste, det være sig Tiender, Plog-Haure eller hvad andre Hospitalets Gaarde og Tillæg, at da Forstanderen som dertil forordnet vorder, skal være tilladt med første Leylighed udi Lehnsmandens og Bispens Overværelse og med deres Bevilling og Samtykke, samme Tiender og Ploug-Haure, Gaarde og hvad Navn det have kand at bortfæste, til dem, som deraf meest give vil, og bemelte Steds-Maal flittigen indfordre og sig til Regnskab føre, saa det allene til de Fattiges Beste henvendes, og ingenlunde til nogen anden Brug forvendes.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

3. Og paa det forskrevne Horsens Hospital tillagde Rente, kunde udi alle Maader til de Fattiges Nytte anvendes, saa dennem intet deraf skulle forkortes eller fragaae udi mindste Maader, da skal Lehnsmanden paa Vort Slot Stiernholm, den som nu er, eller herefter kommendes vorde, en gudfrygtig, from, forstandig og troefast Mand, som i Horsens er boesiddendes, at være Forstander udi fornevnte Hospital, tilforordne og beskikke, som kand have god grandgivelig Indseende med at Hospitalets Indkomst retteligen anlegges og despenceres, saa at al Ting kand gaae ligelig og vel til, og de Fattige til rette Tid bekomme, hvis Penge dennem til deres Underholdning forordnet er, efter som nu forefindes og af Vores Elskelig kiere Hr. Fader, Salig og Høylovlig Ihukommelse nytteligst eragtet er, adskillige Undersleb at forekomme. Og paa det at med Hospitalets Bygning, som ved god Hævd og Lige bør holdes, kundes desbedre tilgaae, da skal Forstanderen sig ikke understaae noget paa samme Bygning at anvende, førend hand Vores Lehnsmand der ved Stedet, des Brøstfældighed haver tilkiendegivet, og saa fremt at han nogen Reparation eragter at behøves, da at anordne hvis Fornødenhed udkræver og Hospitalets Gavn kand være.

4. Skal Forstanderen være forpligt, at affordre og indkræve, al hvis Rente Hospitalet befindes tillagt at være, hvad Navn det og have kand, samt og forsvare Hospitalets Bønder og Tienere til Herreds-Ting, Lands-Ting og anden Steds hvor Behov giøres, som retmæssig er, og lade sig al Ting være angelegen med fornevnte Indkomst og Rente, at den de Fattige alene til Gavn og Beste anvendes, og ingenlunde til nogen anden Brug forvendes, ham selv til Profit eller Baade i nogen Maade.

5. Skal Hospitals-Forstanderen, aarligen sælge Hospitalets Korn og Indkomst efter det Kiøb, som Lehnsmanden paa Aarhuus Gaard med Capitelet sammesteds efter Recessen Kirkens Korn taxere for, og siden aarlig til Philippi Jacobi Dag giøre rigtig og klar Reede og Regnskab, for al Ugift og Indtægt, saa vel den uvisse Steds-Maal, Sagefald, Olden-Gield, Skovskade, item, Brødepenge af dem uvidendes ligge deres Børn ihiel, og deslige mere, saasom den visse Indkomst efter Jordebogen, og det udi Lehnsmanden paa fornevnte Vort Slot Stiernholm og Superintendentens udi Aarhuus Stift deres Nærværelse, som ham derimod med nøyagtig Qvitering haver at forsikre, efter at Regnskabet med saadan Fliid og alvorlig Vindskibelighed er overhørt, som de ville for Gud den Allermægtigste ansvare, og for Os være bekiendt.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

6. For hvilken hans flittig Tilsyn, troe Administration Vi naadigst have bevilget, at han foruden hvis fri Huus-Værelse han udi Hospitalet kand nyde, maa med nogen aarlig Løn betænkes, efter som Lehnsmanden og Bispen med ham, best og beqvemmeligst derom accordere kunde.

7. Naar nogen ved Døden afgaaer, af dem, som saadan Almisse udi Hospitalet nydt haver, da skal Forstanderen ikke tilstede, nogen at indtage i fornevnte Hospital, med mindre den samme befindes i Sandhed at være et Hospitals Lem, og den ham af Lehnsmanden og Bispen forestilles, og af dem kiendes at være Almisse værd, saa at han derudinden sig intet uden deres Sigelse, Bevilling og Samtykke foretager. Dersom og nogen af de, som i saa Maader for deres Skrøbelighed udi Hospitalet indtages, enten selv kunde have nogen Midler, eller ved Arv eller i andre Maader forhverve kunde, da skal Hospitalet til sig annamme, og sig til Regnskab føre, saa vel Arv og hvis forhverves kand, saasom hvis Formue de kunde have, naar som de indtages.

8. De, som udi fornevnte Hospital ved Døden afgaae, maa for hvis de have efterlat, tarveligen bestediges til Jorden, og hvis Gods og Formue tilovers efter dem kunde være, skal Forstanderen paa Hospitalets Vegne til sig annamme, efter at det af Hospitals-Præsten og ham rigtigen er bleven registreret, og siden til Regnskab føre og Rigtighed giøre; Men de, som ey efterlade sig det de kunde begraves for, da skal Forstanderen dennem med nødtørftig Liig-Kiste og Lagn forsyne, og med Liig-Prædiken og nogen ringe Sang til Jorden befordre, hvilket ham og skal gotgiøres.

9. Fremdeles, paa det de Fattige selv kunde have deres egen Prædicant udi Hospitalet, som kunde tvende Gange om Ugen og ellers hver Søndag og Hellig-Dag prædike for dem, og dem med det høyværdige Christi Nadveres Sacramente betiene, samt og de Syge udi deres Svaghed ofte besøge, trøste og underviise, da ville Vi naadigst at samme Hospitals-Præst maa nyde Torsted Kald som Hospitals-Præsten er tillagt og forundt, med hvis anden Rente hans Formand og han hidindtil efter deres Kalds-Brev derforuden Hospitalet nydt haver.

10. Tallet anlangende, da, eftersom Lehnsmanden og Bispen ere tilforordnede dermed at have Indseende, at af forskrevne Rente som ey er til anden Brug forordnet, end at de Fattige deraf skulle underholdes, som de fleest kunde, og mueligt være kand, eftersom Hospitalets Indkomst kand tilstrække, saa skulle de billigen deres Fliid

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

anvende, at Hospitalets Indkomst kand forøges at de Fattiges Tall derover kand tiltage, og når nogen ved Døden afgaaer, da med god Betænkende, andre, som ere Hospitals-Lemmer, til fornevnte Almisse uden al Forhaling befordre.

11. Og paa det al Ting kand gaae des skikkeligere til, da ville Vi naadigst at Biskoppen i Aarhuus Stift engang om Aaret Hospitalet besøger, at erfare, hvorledes al Ting ved Magt holdes. Og saa fremt han kunde fornemme nogen Forsømmelse eller Uskikkelighed, da Lehnsmanden paa Vort Slot Stiernholm, sligt lade forstendige, at derpaa betimelig kand raades Boed, og at sligt des frugtbarligere kunde skee, da haver de denne Anordning at giøre, ved hvilken de Fattige kunde blive holdet til Gudsfrygt og Skikkelighed, saa og udi tilbørlig Tvang. Saa skal og Hospitals-Præsten og Forstanderen være forpligt, dagligen at have Indseende, at saadant tilbørligen af Hospitals-Lemmerne bliver efterkommet, med hvis andet mere, som udi gudelig Betænkende kand eragtes, til Guds Æres Forfremmelse og de Fattiges Husvalelse, at kunde være nyttig og nødvendig, og hvis Hospitals-Forstanderen udi noget som hans Bestilling kunde angaae, findes forsømmelig, eller og han ikke udi rette Tide aarligen giør Reede for hvis Administration ham paa Hospitalets Vegne er betroet, eller sig mod nogen af ovenbemelte Puncter ham angaaende, forsætlig viis forseer, eller og han Lehnsmanden og Bispen ulydig befindes i hvis de ham kunde have at befale, som Hospitalets Gavn kunde være da skal det stande Lehnsmanden frit for, en anden gudfrygtig, dygtig, skikkelig og vederheftig Mand udi hans Sted at forordne, som Hospitalet med bedre Fliid kunde forestaae. Efter foreskrevne Fundatz og Anordning, ville Vi at alle og enhver som det Vedkommer skulle vide dem at rette, dog ville Vi Os forbeholden have, herudinden efter Tidernes Leylighed at forandre og forordne, efter Os kand synes best og gavnligst at være. Givet ec. Hafniæ den 7. Junii Anno 1665.«

Foruden ovennævnte Besiddelser blev ogsaa følgende legater m. v. efterhånden tillagt hospitalet, således at det efter tidens forhold måtte siges at være vel funderet:

1. Det Rosenkrantzske legat, som antagelig stammer fra gods, som Erik Ottesen Rosenkrantz og hustru Sophie Gyldenstjerne 1457 tillagde et alter i Mariager som messestipendium. Efter reformationen opnåede stifternes efterkommer Holger Rosenkrantz til Boller den 19. marts 1564 kongens tilladelse til, at godset måtte tillægges Horsens Hospital, mod at han og fremtidige ejere af Boller fik ret

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

til at belægge 5 senge i hospitalet. Samtidig opnåedes tilladelse til, at godset, der lå vidt adspredt, måtte mageskiftes med andet mere nærliggende. Senere reduceredes de såkaldte »Boller senge« til 2.

2. Et legat på 650 rdl., muligvis stiftet af oberstløjtnant Kai de la Mare på Aggersbøl.

3. Horsens bys donation. Af byens købstadjorder blev årlig ydet 25 tdr. rug og 25 tdr. byg til kapiteltakst, hvorfor byen havde ret til at belægge 4 senge (tidligere 5). Hospitalet ejede også 2 marker syd og nord for byen, som formentlig henhørte under denne gave.

4. Hospitalet oppebar tillige den årlige afgift af nogle jorder, som var udlagt fra Bygholm, eller »Hospitals-Forstanderen er for Bestillingens ringe Indkomsters Skyld bevilget at have samme Jorder i Brug for den sædvanlige Afgift«.

5. Fiske-stade-penge, idet der af hver fiskervogn, som årlig ankom til St. Hans marked, efter gammel sædvane skulle svares en afgift af 4 sk. til hospitalet. Denne ret var nævnt i et tingsvidne, »udgiven Tiirsdagen næst efter St. Martini Dag 1514«, altså måske helt tilbage i en tid, da Horsens Hospital var St. Jørgensgård.

6. Maren Pedersdatter Stauning (som først var gift med Niels Lauridsen Lindvig og senere med Mads Jørgensen Kølholdt) skænkede ved fundats af 18. novbr. 1739 hospitalet: a) Konge-korn-tienden af Hornum sogn, som på den tid var bortfæstet til Otto Jørgensen i Belle, b) Udbyttet af tre gårde, på den betingelse, at der i hospitalet »maa underholdes tvende fattige, nødtrængende, ærlige og aldrende Enker her af Byen, der kand have opnaaet deres tredsindstive Aar og ført et skikkeligt Levnet«. I fundatsen bestemmes, at »disse tvende Enker nyder til Høytids-Aftenerne deres Portion Smaa-Brød og godt Øl, ligesom de andre i Hospitalet værende Lemmer hidtil bekommet haver«.

7. Hospitalsforstander Simon Braad skænkede ved fundats af 30. august 1742 400 rdl. til »et fattigt og nødlidende Menneskes Underholdning i Horsens Hospital«.

8. Anna Margrethe Helms, enke efter apoteker Jacob Schmidt, skænkede 8. juni 1750 1.000 rdl. »til tvende fattige og nødlidende Menneskers ... Underholdning udi Horsens Hospital«, dog således at når kapitalen kunne anbringes til højere rente, skulle »endnu en nødlidende Lem lige ved de andre tvende underholdes«.

Hospitalets jordegods udgjorde derefter i midten af 1700-tallet 44 huse og gårde (incl. 1 ødegård, hvis areal ikke er medregnet i jordebogen). Det samlede hartkorn var: ager og eng 185 tdr., 3 skp.,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

3 fdk., 2 alb., skovskyld 2 skp. Hertil kom Torsted sogns konge- og kirketiende, kongens part af kvægtienden i Bjerre herred samt de omtalte jorder på Horsens mark. Jordegodset lå spredt i hvert af de daværende jyske stifter.

IV. Optagelse i hospitalet

Ifølge Frederik den 3.s fundats skulle lensmanden og biskoppen godkende optagelsen af hospitalslemmerne, dog således at forskellige institutioner eller personer i henhold til hospitalets legater havde indlæggelsesret til bestemte sengepladser.

I hospitalets arkiv findes et stort materiale vedrørende optagelse af lemmer og ydelse af understøttelse, og man får et levende indtryk af det behov, der i fortiden var for en institution af denne art. Det er ofte ynkværdige forhold, som beskrives. Sygdom, nød og elendighed slår læseren imøde gennem disse gamle papirer og understreges ofte af tidens barokke stil.

Til indledning skal netop anføres en sådan skrivelse, affattet i de mest overbroderede og svulstige vendinger, som næsten skjuler den menneskelige tragedie, det er hensigten at fremhæve. Ansøgningerne var ofte attesteret af sognepræsten og er vel i det hele i mange tilfælde udfærdiget af denne:

»Deris Exellence Høyst-bydende Stifts-Befalings og Ambt-Mand Høy-Velbaarne Hr. Baron von Holch og Welædle, høyærværdige og meget høylærde Hr. Biscop Doctor Johan Oksen. Min høye Alderdom, store Skrøbelighed, Trang og Nødtørftighed foraarsager, jeg i allerdybeste underdanighed indfalder til de naadige Herrer, der altiid udviiser fromhed og Mildhed imod de fattige og Elendige, og icke afviiser de arme og bedrøfvede hielpe- og trøste-løse, samme Deris Naadis Draaber maatte dryppe paa mig fattige Krøbling, og ælændige Menniske, der er nu 70 Aar gammel, jeg med det vacante Hospitals Brød i Horsens maatte benaadis, hvor ved ey alleene det arme Legeme, ieg slæber omkring med mig her i Verden, som en ringe Leerhytte, kunde underholdis, men med og min arme Siæl af Guds Ords idelig og Daglig Øvelse og Hørelse ledskis og vederkvægis. Gud self derfor bøye og bevæge de Naadige Herrers Hierter til et naadigt Svar, og med tusindfold Velsignelser baade aandelige og legemlige saadan Deris Naade igien belønne, hvor om ieg icke skal aflade at sucke, som lefver til min død.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Deris Excellence

Høystbydende Hr. Stifts-Befalings og Ambtmand Høyvelbaarne Hr. Baron von Holch Velædle, høyærværdige og meget høylærde Hr. Biscop Doctor Oksen,

Naadige Herrer

Deris ydmygste og underdanigste Tiener Samt uafladelig forbedere for Gud

Hans Pedersen Banch.

Ølsted Sogn, d. 16 Septembris Anno 1733.«

Anbefalet af sognepræst Høstmark, der betegner ansøgeren som »en elendig Krøbling«.

For samme findes tidligere andragender fra sognepræst Høstmark af 2/11 1732 (»en vandfør Krøbling«) og af 8/9 1733 (»dend fattige Krøbling Hans Banch«).

Andre eksempler fra hospitalets arkiv:

1) »1680 Den 19 April døde Niels Mogensen, en arm vandvittig Stachell. Efterlod sig slet Intet af nogen Werdie.

Horsens ut supra.

Anders Los.«

2) »Eftersom En af Hospitalets Lemmer i Horsens ved Navn Niels Mogensen ved Døden er Afgangen, saa bevilges i samme Afdødes Sted, en fattig krogrøgget Persohn ved Nafn Søren Jørgensen, huilcken forstanderen hafuer at lade Nyde den forriges Kost og Seng, Horsens den 20 Aprilis 1680.

Erick Rosenkrantz.«

3) 1/3 1713 optaget i hospitalet Elisabeth Rasmusdatter »formedelst hendes Vanførsels Svagheds og store Elendigheds Skyld, at hafve Sin Livs Ophold her i Horsens Hospital«.

4) 4/3 1713 optaget Jørgen Søfrensen af Rohden »een fattig Vanfør Karl«.

5) 2/11 1716 indkom Lars Andersen af Hatting, »een elendig, værkbruden Krøbling«.

6) 27/2 1717 indkom Kirsten Jørgensdatter, vanfør.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

7) »Hospitalsforstanderen udi Horsens, Sgr. Simon Braad, haver i dend afgangne Lars Anderssens Sted, i Hospitalet at annamme, et stakkels vanvittigt Menniske, nafl. Maarten Pilegaard af Stouby Sogn, till at nyde fuld Portion med andre Lemmer, fra dend tiid, hand sig i Hospitalet indfinder, hvilket Hospitals Præsten herpaa tegner.

Aarhuus, d. 28 Jan. 1717.

Ocksen.«

8) 13/5 1721 Brev fra Horsens rådstue om, at Maren Lasdatter skal modtages i hospitalet »formedelst hendes paakommende Vanførsels Svaghed og store Armods Skyld«.

9) 30/3 1724 indkommet Jens Jørgensen, »en fattig vanfør Mand og Krøbling«.

10) 9/9 1725 optaget Jens Pederssøn af Sdr. Vissing, »et vanvittig og vanfør Menniske«.

11) 17/3 1728 optaget den blinde Anna Pedersdatter af Gedved.

12) 13/5 1733 optaget en vanfør pige Anna Knudsdatter.

13) Ansøgning, dateret Rosenvold den 12/8 1734, underskrevet Poul Frausing, attesteret af sognepræst Niels Rømer, om at en fattig bonde, Niels Nielsen i Gammelby, under Rosenvold gods, må få understøttelse til datteren, den vanvittige Kiersten Nielsdatter, 22 år gl., ... at hun »om Mueligt er, kunde Destineres til Horsens Hospital, som er nærmest beliggende, saa og om det var giørligt at hun kunde Nyde Hendes Portion udj Penge af Hospitals Forstanderen, og dog blive hiemme hos Hendes Forældre, som da best kunde besørge hendes tilsiun og opvartning saa lenge De levede.«

13/6 1735 ansøgning fra C. Rantzau, Rosenvold, angående Niels Nielsens vanvittige datter af Gammelby, med henvisning til ridefoged Poul Frausings ovennævnte ansøgning.

Gammelby præstegård, d. 19. juli 1735. Attest fra sognepræst Niels Søren Rømer vedrørende Niels Nielsøns datter i Gammelby, Kiersten Nielsdatter, 23 år gl., som »ald sin lifstid har været et ussel og vanvittigt Menneske«.

14) 9/9 1734 ansøgning fra nogle Horsens borgere om at indtage et afsindigt menneske i hospitalet.

15) Hårbye d. 8. januar 1738. Ansøgning fra Kiersten Jensdatter om almisse til hendes datter Cathrine Andersdatter, »der baade Er dum og Døf«.

16) Hatting præstegård, den 30. august 1753. Ansøgning om en

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ledigbleven legatportion (legatseng) til den 28-årige Niels Brahe, »som er saa vanvittig og ælendig, at hand aldrig kand klæde sig selv paa, mindre udrette enten Sig, eller noget andet Menneske, noget til Nytte«.

17) Åstrup, den 14. oktober 1753. Ansøgning fra Peder Henrichsen, 18 år gl., som »fra fødselstiid ... hverken (har) dend sunde fornuft, Legemets Kræfter«.

18) Horsens, den 27. januar 1755. Ansøgning for Anders Jensen, »som er meget skrøbelig og vanvittig«.

19) Ballebo, den 28. juni 1756. Ansøgning fra Karen Andersen om hjælp til sin søn, Hans Jensen, 28 år gl., syg på 7.–8. år (svaghed i det ene knæ).

20) Horsens, den 4. april 1757. Ansøgning fra Anna Pedersdatter, Jørgen Jensens efterleverske, om hjælp til hendes datter Elsebeth Jørgensdatter, 17 år gl., »som er gebrækklig paa Legemet, og har Skade paa sit Øyesyn, detsuden er gandske taabelig og vanvittig«.

21) Lundum, den 7. april 1757. Ansøgning fra Hans Pedersen for sin stedsøn Knud Andersen, 20 år gl., om den portion, som Margarethe Donners hidtil har oppebåret. Knud Andersen angives at være »gandske vanfør paa det ene Laar og Ben«.

22) Ansøgning for Mads Jørgensens søn, 14 år gl., »baade Dum og Ramt paa Forstanden, og slaaer sig selv med knytte Næve og med Træ, Kiæp og Steen i Ansigtet og paa Hovedet, at Blodet rinder need paa Jorden«.

23) Ansøgning for Michel Sørensen, 5 år, for 3 år siden fik børnekopper og blev helt blind.

24) Ansøgning for Maria Anna Bruun, 21 år gl., »vanfør og stærkt bruden i alle hindes Lemmer«.

25) Gammelby præstegård, den 22. marts 1799. Anbefaling fra sognepræst L. Momme om understøttelse til Winter Rasmussen, Stouby sogn, ca. 30 år gl., »fra Barndommen næsten daglig været underkastet et Slag«.

26) Stouby Skov, den 28. oktbr. 1803. Ansøgning fra Jens Nielsen, som har et fæstehus på Rosenvold gods, om understøttelse af Horsens Hospital til sønnen, 33 år gl., har fra »Barns Been af været saa sygelig og skrøbelig på Lemmerne at han ej allene intet til Nytte kan udrette enten for sig selv eller andre men endog Daglig behøver Hielp og Oppassen«.

27) Hyrup, den 11. juni 1807. Ansøgning fra Jens Jensen om hjælp af et eller andet hospital til stedsønnen Laurits Jørgensen,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

15 år gl., syg siden sit 6. år. Pastor Momme skriver i sin attestation, at »Fattigvæsenet har saa mange arme at forsørge«.

Af et noget andet klientel er nedennævnte ansøger:

28) »Underdanig Pro Memoria.

Deres Høyærværdigheds ædle Omsorg for at lindre elendige Kaar, bevæger mig til at ansøge om en Portion af Horsens Hospital til min svage Søster Karen Momme. Hun er nu 41 Aar gammel, har været i mit Huus 17 Aar, siden jeg blev Embedsmand, da hun i vort Fødeland Norge var fremmed og forladt; Hun er plaget af Slag, som hun undertiden flere Gange om Dagen anfaldes af, dette svækker gandske hendes Siæls og Legems Kræfter, saa hun bliver Tid efter anden mere elendig, behager det Gud, at hun skal overleve mig (som også føler min svage Legems Bygning) da skal det blive tungt for min Kone med 8te uopfødte Børn at underholde tillige min svage Søster uden nogen Understøttelse; Paa disse Grunde er det, jeg underdanigst anholder for hende om Hielp af Horsens Hospital, for at hun kunde have den liden Understøttelse, om hun skulde overleve mig. Bortkalder Gud hende før mig, da troer jeg, at alt hvad hun har oppebaaret af Hospitalet skal igien ved hendes dødelige Afgang før mig komme Stiftelsen til Gode. Herpaa forventer jeg Deres Høyærværdigheds gunstige Bønhørelse.

Gammelbye Præstegaard d. 12te Junii 1807.

L. Momme.

Høyærværdige og Høylærde
Hr. Dr. A. Birch,
Biskop over Aarhuus Stift.«

24. maj 1819 ansøger pastor Momme igen om understøttelse til søsteren, nu 54 år gl., så hun har åbenbart ikke fået noget tidligere. Han skriver ellers i ansøgningen til biskoppen bl. a., at »i Aaret 1817 opfordrede De mig at indgaa med en Ansøgning til den høye Direction. Jeg gjorde det og min Sal. Svoger den ædle Amtsprovst Brøchner anbefalede Ansøgningen.« Pastor Momme døde 1824. En opgørelse over kaldets indtægter viser, at der til præstegården hørte 11 huse og mindre steder foruden en anneksgård.

V. Hospitalslemmernes forhold

Hvordan har nu dagliglivet formet sig i Horsens Hospital fra de ældste tider, gennem skiftende sociale forhold og i gode og dårlige

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

økonomiske perioder? Først og fremmest ville det have været af betydelig interesse, hvis der kunne udarbejdes en nøjagtig statistik over beboernes – »lemmernes« – forhold, indlæggelsesårsag, alder, sygdomme osv., men dette lader sig desværre kun gøre i begrænset omfang, selvom hospitalets arkiv iøvrigt er særdeles omfattende.

I skrivelse af 28. maj 1733 skriver hospitalsforstander Simon Braad jun. til »velædle Sig^{r}. Foss: Udj det Mig allernaadigst betroede Hospital findes 25 Lemmer, Som nyder deris tillagde Portion, til dennem ogsaa er indrettet af gamel tid 25 Senger, huoraf Kongen underholder 19 Lemmer, Horsens 4re og Boller 2de Lemmer.«

8. december 1783 opgør forstander Benzen antallet til 23. Heraf er 1 benævnt »taabelig og en ussel Krøbling«, 1 er »afsindig og i Daare Kisten«, 1 er »næsten blind«, 5 er »gamle og vanføre«. Det bemærkes, at de 10 er så gamle og usle, at de slet intet kan fortjene, de øvrige 13 kan engang imellem tjene lidt.

Fra et senere tidspunkt findes:

»Fortegnelse over Lemmerne under Hospitalet i Horsens, saaledes som de nød Understøttelse til Maij 1823.

1. Paa Horsens Bys Senge:
   4 Personer, indkommet 1823–1820–1821–1823, à 1 Portion. – Ophold i Hospitalet.
2. Paa Madame Kølholds Legat:
   2 Personer à 1 Portion, indkommet i Hospitalet 1822–1817.
   2 Personer à 1 Portion, boende i Horsens.
3. Paa Madame Schmidts Legat:
   1 Person à 1 Portion fra 1819.
   1 Person à 1 Portion, indkommet i Hospitalet 1777.
4. Paa Forstander Braads Legat:
   1 Person à 1 Portion, boende i Horsens.
5. Boller Legat:
   2 Personer (den ene »taabelig«, indkommet 1802, den anden indkommet 1819) à 1 Portion.
6. Paa Krigsraad Leths Legat:
   1 Person à 1/2 Portion, Krøbling Else Rasmusdatter, indkommet i Hospitalet 1815.
   5 Personer à 1/2 Portion, boende udenfor Hospitalet.
   1 Person à 1 Portion, boende udenfor Hospitalet.
7. Hospitalets almindelige Portioner:
   10 Personer à 1 Portion, indkommet i Hospitalet 1823–1805–1818–

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1818–1807–1800–1810 (har Kræftflod)–1808–1798–1810 (vanfør).
3 Personer à 1/2 Portion, indkommet i Hospitalet 1815 (tillige 1/2 Portion under Leths Legat)–1819–1820 (vanfør).
7 Personer à 1 Portion, boende i Horsens.
4 Personer à 1/2 Portion, boende i Horsens.
14 Personer à 1 Portion, boende paa Landet.
43 Personer à 1/2 Portion, boende paa Landet (heraf 1 tillige med 1/2 Portion under Leths Legat)«.

Der er desuden nogle ledige portioner.

Som foran anført havde Horsens Hospital patronatsret til Torsted kirke, således at sognepræsteembedet dér var forenet med bestillingen som præst ved hospitalet. Torsted kirkebog er bevaret fra 1741 og omfatter derfor også fra dette tidspunkt indførsler for hospitalet. Fra 1803 (da Torsted blev anneks til Hatting) er en af præsterne i Horsens tilknyttet Horsens Hospital.

Af *kirkebøgerne* kan følgende oplysninger udledes:

Dødsfald 1741 – 1803

Alder ved død	Mænd	Kvinder	I alt
20 – 29	4	1	5
30 – 39			0
40 – 49		6	6
50 – 59	3	8	11
60 – 69	7	15	22
70 – 79	14	24	38
80 – 89	5	13	18
90 – 99	1	7	8
100 – 109	1		1
»høj alder«	1	4	5
Uden angivelse	3	3	6
	39	81	120

Dødsårsag eller sygdom er kun anført i enkelte tilfælde:

1. Mand, 69 år gl., blind.
2. Mand, 29 år gl., »blev fundet død ved Strandbredden«.
3. Mand, 20 år gl., havde vattersot.
4. Mand, »han sagdes at være 103 Aar gammel«.
5. Mand, 67 år gl., »afsindig, som i mange Aar havde været indsluttet i Hospitalet«.
6. Kvinde, 43 år gl., »efter langvarig Svaghed«.
7. Kvinde, 46 år gl., »af langvarige Syge«.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Dødsfald 1804 – 1807

Alder ved død	Mænd	Kvinder	I alt
30 – 39		1	1
40 – 49	1		1
50 – 59	1	2	3
60 – 69	1	3	4
70 – 79	1	3	4
80 – 89	1	1	2
90 – 99		1	1
	5	11	16

Dødsfald 1814 – 1866

Alder ved død	Mænd	Kvinder	I alt
20 – 29	1		1
30 – 39			0
40 – 49	6	4	10
50 – 59	3	12	15
60 – 69	11	15	26
70 – 79	12	15	27
80 – 89	12	29	41
90 – 99		7	7
	45	82	127

Dødsårsag, sygdom:

Mænd:

1. 43 år gl., »for nogle Aar været fra Forstanden«.
2. 61 år gl., »har længe været svag og skrøbelig«.
3. 64 år gl., »død af Vattersot«.
4. 26 år gl., »afsindig«.
5. 46 år gl., »taabelig«.
6. 45 år gl., »han blev vanfør ved et ulykkeligt Tilfælde«.

Kvinder:

1. 63 år gl., »langvarig syg i flere Aar«.
2. 42 år gl., »langvarig syg og sengeliggende«.
3. 75 år gl., »langvarig syg paa Sind og Legeme«.
4. 68 år gl., »svag og vanvittig«.
5. 52 år gl., »har i lang Tid ikke haft Forstandens fulde Brug«.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

6. 58 år gl., »langvarig syg«.
7. 54 år gl., »svag af Syn, næsten blind«.
8. 43 år gl., »fiantet«.
9. 51 år gl., »taabelig«.
10. 62 år gl., »døv«.

Af de ældste *folketællingslister* kan følgende statistiske materiale udledes:

Folketællingen den 1/7 1787

Hospitalslemmer:

Alder	Mænd	Kvinder	I alt
20 – 29	2	1	3
30 – 39	1	3	4
40 – 49	1	4	5
50 – 59	3	2	5
60 – 69	2	4	6
70 – 79		1	1
80 – 89	3	1	4
	12	16	28
Ugifte	10	13	23
Gifte, enkemænd, enker	2	3	5
	12	16	28

Folketællingen den 1/2 1801

Hospitalslemmer:

Alder			
50 – 59	4	4	8
60 – 69	2	5	7
70 – 79		5	5
	6	14	20
Ugifte	3	13	16
Gifte, enkemænd, enker	3	1	4
	6	14	20

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Folketællingen den 18/2 1834

Hospitalslemmer:

Alder	Mænd	Kvinder	I alt
10 – 19	1	0	1
20 – 29	0	0	0
30 – 39	1	1	2
40 – 49	0	3	3
50 – 59	2	5	7
60 – 69	1	4	5
70 – 79	0	8	8
80 – 89	0	3	3
	5	24	29
Ugifte	2	8	10
Gifte, separerede, enkemænd, enker	3	16	19
	5	24	29

15 betegnes som hospitalslemmer.
14 betegnes som fattiglemmer.

Ved denne folketælling findes tillige oplysning om beboernes indkvarteringsforhold i hospitalet:

1. Underste gang til gaden	4 mænd	
2. Underste gang til haven		6 kvinder
3. Øverste gang til gaden		5 kvinder
4. Øverste gang til haven		6 kvinder
5. Sygestuen ovenpå		3 kvinder
6. Sygestuen nedenunder		2 kvinder
7. Stuekonens kammer	1 dreng	1 kvinde
8. I dårekisten		1 kvinde
	5 mænd	24 kvinder

I statistikken over hospitalslemmerne iflg. folketællingerne 1787, 1801 og 1834 er medtaget stuekonen, idet denne på folketællingslisterne står opført under hospitalslemmer.

For perioden *1890–1930* findes en – ganske vist mangelfuld – *fortegnelse over lemmerne*. Herfra kan følgende oplysninger gives:

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Alder	Mænd	Kvinder	I alt
50 – 59	1	0	1
60 – 69	2	4	6
70 – 79	5	12	17
80 – 89	4	7	11
90 – 99	0	2	2
	12	25	37

Ophold i hospitalet:

Mænd	gennemsnitlig 10 år	Min.	under 1 år
		Max.	21 år
Kvinder	gennemsnitlig 14 år	Min.	1 år
		Max.	32 år

Af de anførte tal sammenholdt med de i afsnit IV, Optagelse i hospitalet, givne oplysninger vil man kunne slutte, at hospitalet ganske vist hovedsageligt blev benyttet til alderdomshjem og plejehjem for ældre, men i mange tilfælde blev der også optaget invalider, kronisk syge, åndssvage og sindslidende. Den sidste anvendelse ophørte naturligvis mere og mere i nyere tid, da der blev indrettet egentlige sygehuse.

Umiddelbart kunne man tænke sig, at den triste og kummerlige tilværelse, som lemmerne måtte friste, ikke ville virke befordrende for deres almenvel. Statistikken synes dog ret klart at vise, at når man sorterer de yngre, formentlig svært invaliderede, fra, bliver langt de fleste gamle, særlig kvinderne, hvad der jo er i overensstemmelse med almindelig statistisk erfaring.

Måske har de mere raske også kunnet skaffe sig lidt afveksling og fortjeneste ved beskæftigelse i og udenfor hospitalet. Forstander Benzens bemærkning i opgørelsen af 8. decbr. 1783 peger derpå. Og i det hele må man vel se sagen i relation til datidens manglende sociale forsorg. De fleste har nok hellere villet indordne sig under et vist institutionsmilieu fremfor at skulle tigge og sulte.

Det vil bemærkes, at der igennem årene blev optaget et ikke ringe antal åndssvage og sindssyge i hospitalet. Disse ulykkelige mennesker, hvis tilstand man havde så ringe forståelse for, var nærmest indespærret, levede under frygtelige kår, og deres tilstedeværelse må samtidig have været en plage for de andre beboere.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Følgende skrivelse fra hospitalsinspektionen til direktionen åbner uhyggelige perspektiver *bagud* igennem den lange årrække, hospitalet da havde eksisteret:

»Underdanigst Pro Memoria.

I Følge Deres Højærværdigheds og Deres Højvelbaarenheds gunstbevaagne Skrivelse undlade vi ikke at melde, at der i Horsens Hospital ere trende Daarekister. To ere oven Jorden, og for det nærværende i Brug til 2de vanvittige, hvis Tilstand vel ikke kræver stadig Indspærring, men som dog ikke ret vel kunne være blandt Hospitalets øvrige Lemmer. Den tredie er i Kielderen, ganske mørk og indrettet for aldeles Rasende. Den er ledig og kan benyttes for en Patient, forsaavidt som det maatte findes rigtigt at anvise et menneskeligt Væsen Ophold der.

Dog vil i saa Fald en væsentlig Reparation af Stedet udkræves, da blandt andet Gulvet er ganske forraadnet, dels vil der ogsaa saavidt, vi kunne skiønne, nogle forbedrede Indretninger være høist nødvendige, i Serdeleshed med Hensyn til Rumlighed, uden det vel kunde forsvares at hensætte noget Menneske der. Er det den høie Stiftsøvrigheds Villie at dette skal skee, som dog Hospitalets Kasse efter den sidste Sommer udførte Hovedreparation vanskelig kan taale, da turde vi ydmygst udbede os Høisammes nærmere Bestemmelse desangaaende.

Paa Hr. Borgermesterens og egne Vegne

Rosing.

Horsens d. 20de Maji 1824.

Til Stiftsøvrigheden i Aarhuus.«

Der findes dog også blandt arkivalierne et langt tidligere brev, men dette er åbenbart ikke blevet taget til følge, i hvert fald ikke generelt, og hvad skulle man også gøre ved de stakkels mennesker, når der ikke fandtes andre anbringelsesmuligheder?

13. august 1734 afskrift af brev fra hospitalsdirektionen, stiftamtmand Holch og biskop Ocksen:

»Allerunderdanigst Erklæring. – Vi beder allerunderdanigst at Hospitalerne allernaadigst maatte forskaanes for at Indtage galne og afsindige folch. Forleden Aar blev Efter Hans Kongl. Majtz. allernaad. Befal. af Dato 28de October 1733 Eet Menniske ved nafn Christian Andressen Snebum som I vildelse hafde Dræbt sit eget

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

barn, I Randers indsatt, og til hannem et Apardtement afdseet foruden at Der ere mange sandzeløsse, vanvittige og ... for vildede Mennisker, og fleere af det Slags kand der icke være; I de andre Hospitaler Aarhuus og Horsens, er ej heller nogen Lejlighed alt saa Beroer Supplicantens Andragende paa Deres Kongl. Majts. Egne allernaad. gotfindende, hvortil det allerunderd. henstilles.

Aarhuus d. 13de Augustij Ao 1734.

E. Holch. J. Ocksen.«

Til belysning af andre begivenheder i hospitalet skal følgende breve anføres:

1) »Høyedle och velbaarne Hr. Estads Raad och Stifts befalings-Mand, Høybiudende Herre och gunstige Patron.

Eders Welbaarenhed Adviseres Allerydmygel. at her udi Hospitallet findes tvende letfærdige Lemmer Nafnlig Mette Hansdaatter af Hoesbye och Maren Søfrensdatter af Windten som ere frugtsommelig, och begge har bekiendt deris Barnefader at være Hospitalslemmen Jacob Jensen af Korning, huilcke 3de Lemmer alle ere paa Kongens Penge; och som Jeg siufnes de for slig deris Brøst och onde Lefnit ey alleene bør at udviises af Hospitallet og icke længere der at nyde nogen velgierning, mens end och at komme Hospitallet til Gode, huis som sammesteds findes, och dennem kand tilhøre, saa vil jeg dog forvendte allerydmygeligst velbaarne Hr. Estads Raads Gunstige villie och befalling, huorledes dend fromme Herre vil hafue dermed skal forholdes; Ønsker Ed. velbaarenhed Med Høyadelige Huus Høy Løchsallighed her paa Jorden och Evig Sallighed i Himmelen.

Af

Høyedle och velbaarne Hr. Estads Raad og Stifts befallings Mand

Allerydmygste Tiener

S. Braad.

Horsens d. 17 Febr. Ao 1708.

P. S. Bemeldte Mette Hansdaatter, er een blind Lem.«

2) »Som Margrete Lavesdatter her udj Horsens Hospital, Dens Velgierning Conditionaliter var bevilget, saa lenge hun sig der inde skickeligt og vel forholdte, Tit og ofte imidlertid er befunden baade der og mangfoldige Andre Steder her i byen Sig utilbørligt u-for-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

nøyelig og meget u-bluefærdig at have skicket og forholdet, Og Saaledes, at hun der ingenlunde lengere bør liides; Da ville Hospitalsforvalteren Mons. Simon Braad behage, bemelte Margrete Laves af Hospitalet at forviise, og hinde ingen viidere Kost der lade Niude, end som til førstkommende Løverdag dend 9 Junij Inclusive. Saa som Samme Portion til Et Christeligt, skickeligt og Nødtørftigt Hospitals Lem er hengivet.

Horsens Raadstue d. 5. Junij Ao 1714.

Steffen Rasmussøn Hofgaard. Lauridtz Eriksen Riber.«

3) »Underdanigst Pro Memoria.

Troeligen har jeg stræbt at pleie Hospitals-Lemmerne nu i 16 Aar, som Stuepige, og Besværlighederne ved de Syge og Sengeliggende de Galne, ja de Døde selv, vil det ofte have været over mine Kræfter, naar jeg ikke havde havt en Ven navnlig Peder Jørgensen tjennende hos Herr Cancellieraad Kjær, som i fleere Aar har været mig behjelpelig med Legems-Kræfter, Raad og Daad.

Min allerærbødigste Bøn er at mig maatte tillades at indtræde i Ægtestanden med denne Ven, dog saaledes at jeg som hidtil maa vedblive min Tjenneste i Hospitalet. Bedende, – Det bemærkes at jeg er langt over mine Børns Aar.

Underdanigst *Mette Margrethe ThomasDatter.*

Til

Den høye Direction for Horsens Hospital. 1823. S. L. No. 9.

Underdanigst Pro Memoria.

Indsluttet i Directionens ærede Skrivelse af 4de Dennes en tilstillet Ansøgning, tror vi ikke at kunne anbefale til naadig Bønhørelse, da en saadan Forbindelse i Tiden letteligen kunde blive Stiftelsen til Uleilighed og Byrde, hvilket i dette Tilfælde saameget mere kunde være at befrygte, da den intenderede Brudgom, efter hvad vi have kunnet erfare, ikke er en Person som anbefaler sig ved gode Egenskaber.

Horsens d. 13de Febr. 1823.

Rosing. Schmidt.

Til

Directionen for Horsens Hospital. 1823 ad S. L. No. 9.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Nutidens mennesker vil nok være tilbøjelige til at have medlidenhed med parret, der ønskede at gifte sig, og som sikkert i hvert fald ikke har haft det let, men det sidste ord i sagen blev, at der kort og godt står »afslaaet« nederst på papiret.

4) »Deres Excelens ieg troer di er af den Godhed og hielpe mig da min forstandere have nægtet mig min Hospitalsophold, da er nu min tilflugt til dem ieg haaber og væntter di hielper mig deri da ieg er med Liengsel og kan ikke hielpe mig self uden deres hielp. *Aarhuus* d. 6. Februarig 1819.

Maren Peders Datter Smit
(af Maarslet Sogn).

1819 P. No 10.
Nyder 1 Portion af Horsens Hospital.«

Denne ubehjælpsomme lap papir har måske forbindelse med hele den vældige dynge arkivalier, der omhandler sagen mod hospitalsforstander, kancelliråd Jørgen Kiær. Denne, der var født på Rohden i Stouby sogn 1774, blev udnævnt til forstander for Horsens Hospital 1811, men suspenderet fra bestillingen 1821, og der begyndte en langvarig retssag mod ham, med en ekstraretsdom 1830, landsoverretsdom 1832 og højesteretsdom 1834. Den sidste var den mildeste, idet erstatningsbeløbet var betydelig nedsat, og der var ikke som ved de to andre domme tale om embedsfortabelse. Der havde dog allerede fra 1821 været konstitueret en anden i embedet. 1837 blev Kiær officielt afskediget, og han døde 1842.

Akterne omfatter 2 pakker på henholdsvis 842 og 1172 foliosider. Et sted står der, at »ifølge det under Sagen fremkomne Tingsvidne har Lemmerne i Horsens Hospital i flere Uger, ja maaske endog Maaneder, ikke erholdt de dem tilkomne Portioner, og fordi at Forstanderen brugte Hospitalets Penge har Lemmerne altsaa maattet sulte.« Og et andet sted, at »Hospitalspræsten heller ikke i flere Aar har erholdt sin Løn«.

Hospitalslemmerne var som regel yderst fattige, og gang på gang læser man, at de døde uden at efterlade sig noget af værdi.

Enkelte eksempler skal gives:

1) »Anno 1674 d. 26 Maij Døde Anne Lauridzdatter var intet efter hende af nogen verdi.

Anders Los.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

2) »Anno 1675 d. 2 Martz Døde Gye Søfrensdatter var Intet efter hende som var Noget værdt.

Anders Los.«

3) »Barbara Rommerdahls
Else Rasmusdatter
Mette Lassis

alle bortdøde, lemmer af Horssens Hospital, haver intet efterlat sig uden nogle arme palter (pjalter) oc gamle Klude, som icke var af nogen vaerdie, testerer ieg underskrefne.

Elias Svane.

Horssens den 17 Mai 1713.«

4) 15. december 1716 registrering efter Anne Lasdatter:
»1 gl. stribet Dyne
1 ringere ditto
1 gl. Pude
1 gl. opslet vadmels trøye og skiørt
1 par gl. Strømper
1 Catuns Hue.«

5) 18. april 1724 registrering efter Hans Jørgensen:
»1 gl. graa Kiol
1 gl. hullet Lær trøye
1 gl. hvid Wadmels ditto
1 paar u-brugelig opslidt boxer
1 opslidt u-brugelig skiordte
1 gl. stribet Dyne waar med huller udi
1 gl. ditto
1 gl. pude
1 gl. sort skrin.«

Nedenstående »*Instrux for Stuekonen i Horsens Hospital, Dorthea Belofsky,*« giver adskillige bidrag til belysning af forholdene i hospitalet, om ikke i dets ældste tid, så dog for ca. 125 år siden:

1.

Hospitalets Inventarium, være sig Sengeklæder, Kjøkkentøj eller af hvilkensomhelst Benævnelse, er hun ansvarlig for efter den hende

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

overleverede Fortegnelse. – Naar noget deraf bliver utjenlig til Bestemmelsen meldes saadant for Hospitalsforstanderen paa det at andet kan blive anskaffet. – Bliver noget borte eller ødelægges formedelst hendes Skyld, maa hun selv erstatte det. –

2.

Hun vaager over Reenlighed og Orden, saavel i Hospitalet som i Kirken; forsaavidt Lemmerne eller de af Fattigvæsenet til Huslyes Nydelse indlagte Fattige, ere saa svage at de ikke selv kunne rede deres Senge eller holde reent ved disse, er det Stuekonens Pligt, saavel dette at lade besørge som Rengjøringen i Forsamlingsstuen og Gangene, hvorved de øvrige Lemmer og indlagte Fattige ere pligtige at assistere hende.

3.

De af Lemmerne, som ikke kunne eller ville bespise sig selv, forsyner Stuekonen med god forsvarlig sund Kost, deriblandt varm Mad til Middag, imod et Vederlag, indtil videre af 4 Mark Sølv ugentlig for hver.

4.

Naar nogen af Lemmerne bliver syg, meldes det strax for Districtslægen og Hospitalsforstanderen.

Det er Stuekonens Pligt at tillave hvad der til de Syges Vederqvægelse af Lægen foreskrives, at pleie og at passe de Syge og at hente Medicin, hvorved de øvrige Lemmer eller Fattige ligeledes skulle være behjælpelige. – Er det nødvendigt at der vaages ved de Syge da er det ligeledes Stuekonens Pligt dette at besørge enten selv eller ved andre paalidelige Folk, men herfor tilstaaes i ethvert Tilfælde Vederlag efter Lægens og Hospitalsforstanderens Skjøn.

5.

Naar et Hospitalslem døer meldes dette strax for Hospitalspræsten og Forstanderen. – Stuekonen besørger Liget taget af Sengen og lagt i Kiste samt gjør fornøden Opvartning ved Begravelsen.

6.

Hun besørger vasket for Lemmerne saa ofte dette behøves imod et Vederlag af 1 Rbd. Sølv aarlig for hvert Lem som har Ophold i Stiftelsen; iligemaade vasker hun Messe og Alterklæderne saavel til Hos-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

pitalskirken som til Torsted Kirke imod derfor aarlig at nyde 2 Rbd. Sølv.

7.

Hun haver nøie at paasee at Lemmerne opføre sig ædruelig og ordentlig i Stiftelsen og navnligen at de komme hjem om Aftenen til den Tid Dørene lukkes, hvilket bør skee om Sommeren Kl. 10 og om Vinteren Kl. 8 i det sildigste. – Gjør nogen af Lemmerne sig skyldig i Ufred eller anden Uorden eller Udeblivelse om Aftenen meldes saadant til Forstanderen; – Det samme paaligger hende hvis hun mærker at noget Lem gjør sig skyldig i Betlerie.

8.

Stuekonen bør omgaaes forsigtig med Ild og Lys samt paasee at Lemmerne gjøre det samme. Skulde nogen af Lemmerne gjøre sig skyldig i uforsvarligt Forhold i dette Stykke meldes saadant for Hospitalsforstanderen og skeer der Skade formedelst Stuekonens Skyld staaer hun derfor til Ansvar efter Lov og Anordninger.

9.

Naar Sindssvage indsættes i Stiftelsens Daarekamre er det hendes Pligt at passe og forvare disse hvortil fornøden Hjelp dog vil blive hende tilstaaet naar saadant formedelst de Paagjeldendes Ustyrlighed behøves.

10.

Hun holder Tilsyn med Stiftelsens Bygninger, Plankeværk o. d. l. og naar Reparation derved, enten formedelst Uveir eller andre tilfældige Aarsager bliver fornøden, gjør hun Anmeldelse om den skeete Skade til Hospitalsforstanderen.

11.

Ligesom det følger af Stuekonens Stilling at Lemmerne bør rette sig efter de Ordrer hun uddeler sigtende til Vedligeholdelse af Roe og Orden i Stiftelsen, saaledes er det ogsaa hendes Pligt at begegne Lemmerne med Sindighed og Høflighed og hun bør ikke tabe af Sigte, at disse ere gamle eller svage Mennesker som have Overbærelse behov.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

12.

Forøvrigt haver Stuekonen, i Henseende til Udøvelsen af hendes Gjerning som saadan, at rette sig efter de Ordrer og Forskrivter som gives hende af Hospitalsforstanderen der er hendes nærmeste Foresatte hvem hun skylder Lydighed.

13.

Hun tiltræder Tjenesten den 1ste November 1839 og kan opsiges med 1/4 Aars Varsel til Foraars eller Efteraars Flyttedag naar dertil fra Hospitalets Side findes Anledning; iligemaade staaer det hende frit for at sige op med lige Varsel til een af de anførte Terminer.

14.

Hver Løverdag afhenter Stuekonen de Lemmers Portioner som have Ophold i Stiftelsen og tildeler enhver af dem der ikke nyde Kost hos hende sit Tilkommende.

15.

Som Løn for hendes Tjeneste tilstaaes Stuekonen 40 Rbd. Sølv aarlig der betales i 2 Terminer 1ste Maij og 1ste November, hvergang med det halve, foruden Bopæl i den dertil bestemte Leilighed i Stiftelsen samt frit Lys og Brændsel.

16.

Da den nu antagne Stuekones Mand, Skoemager R. Belofsky, er tilstaaet Bopæl i hans Kones Leilighed i Stiftelsen, saa haver han som Vederlag derfor, ifølge Vedtægt, uden Betaling at optrække Uhret i Hospitalet og ved forefaldende Leiligheder hvor et Mandfolks Hjelp behøves i Stiftelsen at yde hvad Assistance han formaar.

Horsens, d. 12te October 1839.

Chr. Hjerrild.«

Det må være et levn fra ældre tid, når stuekonen stadig skal vaske paramenterne til Torsted kirke, eftersom sognepræsten der dog ikke længere var præst ved hospitalet.

15. septbr. 1857 udstedes en ny instruks for »Dorthea Belofsky som Stuekone og for Rasmus Grøn Belofsky som Øconom i Horsens Hospital«, dog i det store og hele ligelydende med ovennævnte. Kun er lønnen til ægteparret nu fastsat til 100 rbd. rigsmønt årligt.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Endelig skal anføres et spisereglement fra for små hundrede år siden, hvoraf fremgår, at hospitalets beboere fik almindelig, god kost, vel omtrent som mellemstanden dengang levede:

»Spisereglement for Horsens Hospital.

Kaffe eller Thee med Smørrebrød hver Morgen.
The med tildeels belagt Smørrebrød hver Aften.

Til Middag i Almindelighed.

Søndag: Kjødsuppe med Kjød, Brød, Salt og Sauce.
Mandag: Grød og stegt Flæsk eller Fisk.
Tirsdag: Suppe og Fisk, undertiden Kjød etc. istedetfor Fisk.
Onsdag: Grynsuppe eller Velling og Frikadeller, Frikase eller Fisk.
Torsdag: Ærter eller Kaal med Kjød og Flæsk.
Fredag: Grød kogt i Melk med Smør, sød Mælk eller godt Øl samt Kjød eller Fisk.
Løverdag: Øllebrød eller Øllegrød med Pandekager.

Horsens Hospitalscontoir d. 22' Januar 1880.

N. K. Theilmann.«

VI. Bygninger og inventar

Den ældste del af Horsens Hospital er hovedfløjen mod Hospitalsgade. Den er som allerede nævnt antagelig opført på den gamle St. Jørgensgårds fundamenter, og det er sandsynligt, at bygningen helt eller delvis stammer fra genopførelsen i 1560. Hospitalets bygningshistorie er dog, som det så ofte er tilfældet med lignende institutioner, en broget affære, og der er foretaget mange tilbygninger og forandringer i tidens løb.

I midten af 1700-tallet bestod hospitalet af den grundmurede hovedbygning på 21 fag samt 6 fag bindingsværk i gården. Samtidig angives lemmernes antal til 31.

1. februar 1839 fremsender forstander Hjerrild til inspektionen et overslag, dels over reparationer af bestående bygninger til ca. 375 rbd., dels vedrørende opførelsen af en ny bygning, anslået til 1.698 rbd.

I forbindelse hermed foreligger en tegning, hvorefter hovedbygningens stueetage består af kirken (der går igennem begge etager), en entré, 2 såkaldte gange hver med 6 sengepladser og uden varme, en

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

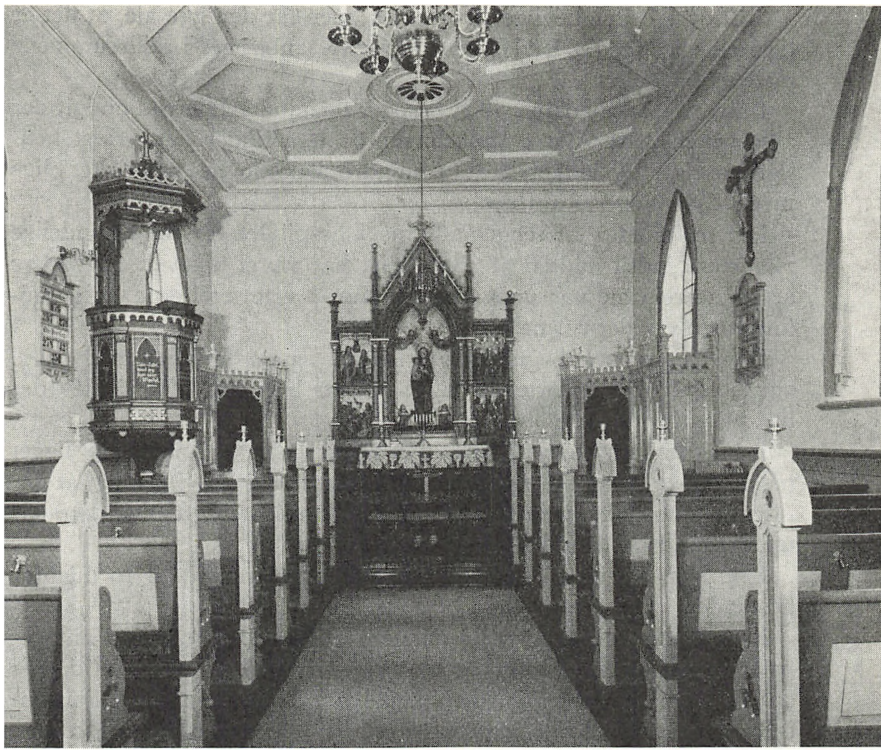

Kirken i Horsens Hospital.

»almindelig forsamlingsstue« med kakkelovn. På 1. sal er der ligeledes 2 gange hver med 6 sengepladser og uden varme samt en sygestue med 5 senge og kakkelovn. I en tværfløj i gården er der køkken, spisekammer, værelse for stuekonen, en sygestue med 3 senge og kakkelovn og endelig 2 dårekister med en mellemliggende gang.

6. septbr. 1845 skriver forstander Hjerrild til inspektionen, at der – efter at man har indrettet soveværelser i hospitalet i stedet for de tidligere alkover – har vist sig den ulempe, at der i nogle af disse værelser om vinteren er en sådan fugtighed, at både lofter og vægge driver med vand, så at »Lemmerne ikke mere kan være tjent med det Natteherberg«. Han foreslår derfor, at der opføres en skorsten og anskaffes 4 kakkelovne.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Stiftsøvrigheden bevilger skorstenen, men får den lyse idé, at det er tilstrækkeligt med 2 kakkelovne, når disse anbringes i skillerummene mellem 2 værelser.

I skrivelse af 20. oktbr. 1845 ansøger forstander Hjerrild om, at der alligevel må anskaffes 4 kakkelovne, da han finder dette mest hensigtsmæssigt, og indkøbet af 4 mindre kakkelovne kan ikke blive meget dyrere end af 2 større.

Det ses således, at sengepladserne i hospitalet for de almindelige »lemmer« indtil midten af 1800-tallet har været alkover. Endvidere at soveværelserne var uopvarmede. Kun i sygeværelserne og i samlingsstuen var der varme.

Den nævnte tværbygning blev iøvrigt senere forsynet med en 2. etage, og i 1875 opførtes en ny 2 etagers bygning. I 1866 blev der bygget en forstanderbolig. (24,431 f).

Beboernes antal har, så langt tilbage det lader sig konstatere, ligget på ca. 20–30. 1876 skete der ved et fundatstillæg den ændring, at der i den nyopførte bygning blev optaget 14 pensionærer af den dannede middelstand (sædvanligvis kvinder).

I nutiden har hospitalet 30 pladser samt yder legat til 10 udenfor hospitalet.

Kirken, der udgør hovedbygningens sydlige fløj, stammer antagelig fra hospitalets genopførelse 1560, og det kan vel tænkes, at den er opført, hvor St. Jørgensgårdens kapel har ligget. Som foran nævnt udkom den almindelige forordning om St. Jørgensgårdenes ophævelse 1542. 1544 sælges et kapel ved broen vest for byen af forstanderen for Århus Hospital til borgmester Anders Skaaning, og det er i hvert fald sandsynligt, at der her er tale om St. Jørgensgårdens kapel.

Kirken blev bl. a. restaureret i 1868–69. Den fremtræder nu som et smukt og velholdt rum, ganske vist med interiør fra forskellige perioder, men dog med et roligt og sluttet præg. Til altertavlen er benyttet udskårne billeder fra senkatolsk tid (Jomfru Maria med Jesusbarnet, bebudelsen, Jesu fødsel, de hellige tre konger og Marias himmelkroning). De to alterstager af malm er fra 1665. Klokken hænger i hovedbygningens nordgavl. Man mener, den hører til landets ældste, og den skal undersøges nærmere af Nationalmuseet.

I hospitalets jordebogsregnskaber findes også lister over datidens kirkeinventar, således denne fortegnelse fra 1684:

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

»*Til Horsens Hospital:*

En Hørgarns Dreils Dug
En gammel Dito.
En grøn Messehage . . . med smalle Sølf Knipling paa
En ny Sølf Kalch, indnu udj forgyldt, og en Sølf disk weger
tilsammen = 41 Lod
Christiani 4 Bibel in folio
En Alter Bog
Noch en gl. Kalch og disk af Tin
En tin flaske veger = 6 Lod
Et Paar Mesing Liuse Stager weger idt Lispund = 2 Skaalpund
Et Paar Smaa dito = veger 6 Skaalpund
2 gamble opslit lig Klæder v. 2 Mk.
1 gammel Øxe værdig = 1 Mk.
1 Sauge værdig = 1 Mk.
Thil Thorsted Kierche:
En gammel Hørgarns dug,
idt Paar Mesing Liusestager, veger 15 Skaalpund,
En Alter Bog,
idt wandfad *) at døbe børn af verdig 7 Mk.

Horsens Den = 1 Maij = Ao 1684.

Christian Nielsen.«

Der er igennem årene mange kvitteringer på indkøb af vokslys til Torsted kirke samt reparationsregninger, f. eks.:

1) »Anno 1711 den 14 octobr. haver høyactbaar og velfornemme Sigr. Simon Braad Hospitals forstander i Horssens, leveret til en Messe-Serk til Torsted Kierke $14^1/_2$ Alen fiint laeret og til Hospitals Kierkes Alterdug 12 Allen fiint laeret, saa som den gamle Messe Serk og Alterdug var opslet og ubruggelig hvilket ieg her, med egen haand testerer.

Elias Svane.

Horssens den 19 April 1712.«

2) »Høiactbaar og velfornemme Sigr. Simon Braad Kongelig Maiestets Hospitals forstander i Horssens haver betalt mig underskrevne

* 1682 anført: »som min Kone hafuer gifvet til at døbe børn af«.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

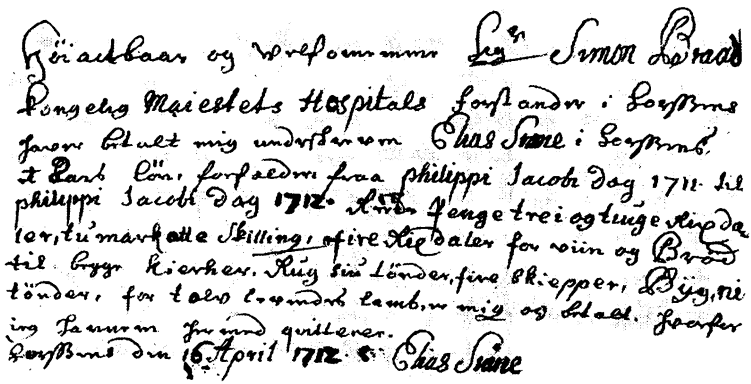

Elias Svanes kvittering af 16. april 1712.
Foto: Landsarkivet for Nørrejylland.

Elias Svane i Horssens et Aars Løn, forfalden fraa philippi Jacobi Dag 1711 til philippi Jacobi Dag 1712 Reede Penge trei og tiuge Rixdaler, tu Mark otte Skilling, fire Rixdaler for viin og Brød til begge Kierker. Rug siu tønder, fire skiepper, Byg, ni tønder, for tolv levendis lamb, er mig og betalt. hvorfor ieg hannem hermed qvitterer.

Elias Svane.

Horssens den 16 April 1712.«

3) »Anno 1713 den 27 April, haver Erlig højactbaar og velfornemme Mand Sig. Simon Braad, Hospitalsforstander i Horssens, leveret et paar voxlius til Torsted Kierke, som vejede sexten mark, hvilket testeris af

Elias Svane.

Horssens den 19 Maj 1713.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

4) »Edle Sr. Simon Braad, Hospitals forstander her i Horssens, haver ladet en 36 Aar gammel Altar-Bog (som var gandske brøstfældig, og saa got som ubrugelig) hos mig reparere, og med ny Bind forsyne, Hvor for Hand mig har betalt 2 Mk., siger To Mark

Der for vedbørlig qviteres.

Horsens d. 29 April 1724.

Testor Dalhof.«

19. maj 1783 er anført en fortegnelse over stolene i hospitalskirken:

9 »Mands Personers Stoele«

8 »Fruentimmer Stoele«

Nogle stole var beregnet til hospitalets beboere, andre kunne udlejes til byens folk.

Blandt hospitalets talrige regnskabsbilag skal endnu som kuriosum anføres et af de ældste:

»Kiendis Jeg Underskreffne Hans Klokmester Her udj Horsens, at hafue Repareret, och forferdiget Seyr Verchet her udj Hospitalet, hvorfor Christopher Pedersen mig nu hafuer betald Penge, Siuff Sk. till Vitterlighed min Egen Haand har Underskrefen.

Horsens d. 8 Aug. Ao 1677.

Hans Hanssen.
Klokmester Egen Haandt.«

Man tør vel ikke tro, at det nævnte ur er Horsens Hospitals nuværende, men det er dog muligt, at det har været anbragt på samme plads.

Fra en nyere tid skal anføres et brev om uvelkomne gæster i hospitalet og de foranstaltninger, det medførte:

»Inspectionen maa efter indløbne Besværinger og anstillet Undersøgelse ansee det for aldeles fornødent, at noget Gjennemgribende gjøres for at forhindre, at Hospitalet overfyldes med Utøi. – Vi bede derfor Hr. Cancelliraaden om, behageligst at ville foranledige, at det eftersees, hvilke Individer der ere befængte med Utøi, og at disse forsynes med Billetter til varme Bade, der selvfølgelig maatte bestilles forud, og under Ledsagelse af en dertil leiet Mand sendes til Sygehuset for at bades og renses. Reent Linned og Undertøi maa medsendes samt en renset Dragt, og Alt det, de ere iførte, afgives til Rensning paa Sygehuset. Tillige vil det være fornødent samtidigt grundigen at rense Vedkommendes Soveværelse og Sengesteder med Klæ-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

der. Inspectionen beder Hr. Cancelliraaden at ville træffe den fornødne Aftale med Sygehusoekonomen, og forsaavidt De maatte finde det nødvendigt, har Inspectionen Intet at erindre imod, at der tilstaaes Oekonomen en Godtgjørelse for den med Rensningen af Klæderne forbundne Uleilighed og Ubehagelighed. –

Da dog ovenstaaende Foranstaltning kun kan betragtes som en øieblikkelig Hjælp, anmode vi tillige Hr. Cancelliraaden om, behageligt at ville fremkomme med en Indstilling om, at der til Hospitalet anskaffes saamange Lagener, at Lemmerne kunne forsynes med rene hver sjette Uge istedetfor som hidtil hver tre Maaneder, og saameget Linned, at dette kan skiftes hver Uge, samt et Badekar, forat den peersonlige Reenlighed kan blive understøttet; et Overslag maatte medfølge. –

Horsens Hospitalsinspection den 6te April 1868.

F. Bang. *C. Jessen.*

Herr Cancelliraad Hjerrild.«

Der er meget i Horsens Hospitals historie, som man må nøjes med at gisne om, og dog giver det store arkivmateriale et ganske godt billede af hospitalets virksomhed og dets beboeres tilværelse igennem det lange åremål, det har eksisteret. De gamle påpirer kaster også et skarpt lys over datidens samfundsforhold i det hele taget. Mangt og meget tager sig primitivt ud i vore øjne, og det er let at se de mangler og fejl, en sådan institution har været behæftet med. Men alligevel er der jo ingen tvivl om, at hospitalet har haft sin meget store betydning netop igennem de århundreder, da der ingen social forsorg fandtes, og også senere som et led i en nødtørftig forsorg. Man kan derfor kun nære agtelse for de mænd og kvinder, der har villet gøre en indsats for at betrygge hospitalets eksistens.

Også senere, da de sociale forhold gradvis ændredes og forbedredes, har hospitalet varetaget en væsentlig opgave i samfundslivet, og det er karakteristisk, at man i nutiden på en måde er vendt tilbage til udgangspunktet. Der er et stigende behov for pladser til ældre og kronisk syge, og Horsens Hospital er ikke alene stadig virksomt, men man har gennemført en større udvidelse, således at den gamle stiftelse under moderne former kan leve og trives.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

VII. Hospitalsforstandere og hospitalspræster.

Hospitalsforstandere:

Oluf Mikkelsen, præst ved hospitalet, nævnes i et kongebrev af 25. januar 1583 tillige som forstander	
Oluf Hansen Svane	ca. 1640–64
Christopher Pedersen (Høyer)	1664–80
Christian Nielsen Toldorph	1680–1705
Søren Clemmensen (Ussing) konst.	1705–06
Simon Braad senior	1706–27
Simon Braad junior	1727–48
Hans Christian Møller konst.	1748–51
Jacob Bering	1751–79
Hans Benzen	1779–1808
Benedicte Antoinette Hedevig Margrethe Benzen f. Brøchner konst.	1808–11
Jens Willesen konst.	1811–12
Jørgen Kiær	1812–21
Knud Monberg konst.	1821–38
Jens Christian Hjerrild	1838–70
Niels Knudsen Theilmann	1870–1902
Rasmus Petersen	1902–31
Hans Peter Kaspar Finch konst.	1931–32
Kristian Axel Grüner	1932–50
Kaj Vilhelm Dahl konst.	1950–52
Poul Eyvind Kjølner Jensen Nørding	1952–

Der henvises til arkivar, cand. mag. Henning Heilesens udførlige biografier i Aarhus Stifts Årbøger, 51.–52. bd., 1959, s. 179 f.

Hospitalspræster:

Som foran nævnt var embedet som hospitalspræst forenet med Torsted sognekald. Fra 1803 blev Torsted annekssogn til Hatting, og embedet som præst ved Horsens Hospital blev derefter varetaget af den residerende kapellan i Horsens indtil 1959, hvorefter en af Klosterkirkens præster udnævnes til hospitalspræst.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Oluf Mikkelsen	1575–86
Kjeld Christensen	1609
Mads Nielsen (Christoffersen)	1620–37
Anders Jensen (Cellarius)	1637–53
Søren Nielsen Bloch	1653–67
Anders Jensen Loss	1667–87
Elias Olufsen Svane	1687–1724
Peder Herlovsen Dalhoff	1724–29
Mogens Christoffersen Brask	1729–48
Justinus Wichmann Hylle	1748–50
Samuel Beaufin Samuelsen	1750–60
Jacob Hansen	1760–82
Laurits Nicolai Mancin	1782–86
Magnus Christian Horn	1786–1842
Gustav Christian Nicolai Borch	1842–49
Emil Ferdinand Boesen	1849–61
Johan Christian Faber	1862–73
Frederik Carl Emil Andersen	1873–75
Ludvig Ferdinand Rømer	1875–98
Thordur Thomasson	1898–1904
Jes Hansen Skovgaard Seidelin	1904–13
Axel Emil Christian Ohlmann	1913–21
Erik Jespersen	1921–24
Kristen Rydder	1925–35
Aage Cæsius Wendel Krohn	1936–52
Mogens Paludan Seedorf	1953–59
Aage Georg Dahl	1959–63
Poul Kiilerich	1963

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

KILDEANGIVELSER OG LITTERATURLISTE

A. Utrykte kilder:

Landsarkivet, Viborg:

I. Århus bispearkiv (C. 3.). E. Diverse dokumenter vedr. Horsens Hospital. 9 pk. nr. 2052–60. År 1579–1845.
II. Århus bispearkiv. Horsens Hospital. Jordebogsregnskaber. 1 pk. nr. 2061. År 1680–90.
III. Århus bispearkiv. Horsens Hospital. Justitssag mod kancelliråd Kjær. 2 pk. nr. 2062–63. År 1828–32.
IV. Århus bispearkiv. Horsens Hospital. U. Deciderede regnskaber. 3 pk. nr. 2667–69. År 1652–1734.
V. Århus bispearkiv. Horsens Hospital. Antegnelser m. v. 2 pk. nr. 2670–71. År 1651–1845.
VI. Århus bispearkiv. C. Korrespondance. Bjerre herred. Stouby-Hornum sg. 1 pk. nr. 534. År 1641–1845.
VII. Horsens Hospital (C. 653). Fæsteprotokoller. 2 bd. nr. 53–54. År 1665–1914.
VIII. Horsens Hospital. Fortegnelse over lemmerne. 1 bd. nr. 5. År 1890–1930.
IX. Horsens Hospitals og Torsted sogns kirkebog 1741–1803.
X. Horsens bys kirkebog 1787–1813.
XI. Horsens Hospitals kirkebog 1814–1866.

Rigsarkivet, København:

XII. Folketællingslister for Horsens købstad 1787, 1801, 1834.

Horsens Hospitals arkiv:

XIII. Instrukser for stuekonen. Skr. af 6/4 1868 fra hospitalsdirektionen. Spisereglement.

B. Litteraturliste:

1. Bang, Vilhelm: Mestermanden. Årb. f. dansk Kulturhist. 1893.
2. Bay, Sv. Aage: Horsens gennem Tiderne. Horsens 1955.
3. Becker, T. A.: De ældste danske Archivregistraturer. II. bd. 1860.
4. Carøe, K.: Skarpretter og Kirurg. Bibl. for Læger. 1898.
5. Carøe, K.: Fra de tyske Barberers Tid. Bibl. f. Læger. 1904.
6. Cold, Otto: Lægevæsenet og Lægerne under Christian IV.s Regering (1588–1648). 1858.
7. Ehlers, Edv.: Den spedalske Sygdom paa Island. Hospitalstid. 1893.
8. Ehlers, Edv.: Danske Sct. Jørgensgårde i Middelalderen. Bibl. for Læger. 1898.
9. Fabricius, O.: Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie. 1879.
10. Gotfredsen, Edv.: Medicinens Historie. 2. udg. 1964.
11. Heilesen, Henning: Horsens Hospitals forstandere. Århus Stifts Årb. 1959.
12. Hofman, Hans de: Samlinger af Publique og Private Stiftelser, Fundationer etc. Bd. II. 1756.
13. Holmgaard, Otto: Slagelse Helligåndshus og Hospital. 1955.
14. Hvidtfeldt, Johan og Peter Kr. Iversen: Åbenrå bys historie. I. 1961.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

15. Jensen, J. K.: Blade af Horsens Købstads Historie. 1944.
16. Lindbæk, J. og G. Stemann: De danske Helligåndsklostre. 1906.
17. Møller-Christensen, Vilh.: Middelalderens Lægekunst i Danmark. 1944.
18. Møller-Christensen, Vilh.: Træk af Spedalskheden i Danmarks Middelalder. Medicinsk Forum. 1951.
19. Møller-Christensen, Vilh.: Bogen om Æbelholt Kloster. 1958.
20. Møller-Christensen, Vilh.: Lepra og dens Historie. Medicinsk Aarbog. 1961/62.
21. Nielsen, M. K.: Fattigplejen i Danmark før Reformationen. Årb. f. d. Kulturhist. 1895.
22. Nielsen, M. K.: Fattigvæsenet i Danmark 1536–1708. Årb. f. d. Kulturhist. 1897.
23. Petersen, Jul.: Den danske Lægevidenskab 1700–1750. 1893.
24. Trap, J. P.: Danmark. 5. udg. Bd. VIII. 1964.
25. Zahrtmann, M. K.: En Læge i Skarpretterembede. Hospitalstid. 1904.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Polske begravelser i Århus og Kolding 1659

TILLÆG

Af *Jørgen Steen Jensen*

Den udmærkede kender af 1600-tallets historie, professor Wł. Czapliński i Wrocław (Breslau) har venligst gjort mig opmærksom på et brev fra den polske hærfører Stefan Czarniecki, der på flere punkter supplerer oplysningerne om den polske begravelse i Kolding i min artikel i Årbogen 1967.

I det latinske brev, dateret om formiddagen 13. juni 1659 i lejren over for Middelfart (d. v. s. formentlig på Fænø) underretter Czarniecki kurfyrst Frederik Wilhelm af Brandenborg om, at i gårsdagens angreb blev den adelige, kurlandske Russaw, en meget dygtig soldat[1], dræbt af en kanonkugle.

Denne oplysning hjælper os til at forstå den lidt mangelfuldt overleverede indskrift på Russaws gravfane, idet »Cnisus Christophorus de Russa«, der 28 år gammel blev dræbt under et angreb på Fyn, nu naturligt må læses »Generosus Christophorus de Russaw«, d. v. s. den ædle Christopher v. Russaw. Fanens dødsdato, 2. juni, må være efter den gamle kalenderregning, der endnu anvendtes i Danmark til år 1700, medens det katolske Polen siden 1582 fulgte den nyere gregorianske kalender, og derfor daterede 10 dage senere. Kurland var på dette tidspunkt et len af den polsk-litauiske krone.

Det kan tilføjes, at navnet Russaw eller Russow ganske vist ikke er ukendt i Livland – man kan blot nævne historieskriveren Balthasar Russow (d. ca. 1601) – men i 16- og 1700-tallets fortegnelser over liv- og kurlandske adelsfamilier nævnes navnet ikke[2].

Endelig har Czapliński i forbindelse med gravminderne i Århus domkirke henledt opmærksomheden på en række polske epitafier fra 15- og 1600-tallet, hvor motivet med en knælende person

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

foran krucifiks vitterlig forekommer. Man kan således ikke ad ikonografisk vej slutte sig til gravmindernes proveniens, men det er vel naturligst at regne med en dansk maler.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Russaw kaldes af Czarniecki »miles certe probus«; Deutsches Zentralarchiv, Hist. Abt. II, Merseburg, Rep. 9 Polen Nr. 5 ee 12 E, fol. 207. – Arkivet takkes for tilsendelse af mikrofilm.
2. Trykt hos A. W. Hupel: Nordische Miscellaneen, VII, IX–X, XV–XXI, Riga 1783–1790, samt Neue nordische Miscellaneen, XIII-XIV, Riga 1796.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Historisk Samfund 1967-68

Historisk Samfund for Århus Stift's arrangementer i 1967–68 omfattede 6 ture og 4 mødeaftener. Tirsdag 18. april 1967 indledtes sæsonen med et besøg på Erhvervsarkivet i Århus. Arkivar Finn H. Lauridsen fortalte om arkivet og dets funktioner og viste deltagerne rundt i den store bygning. Lørdag 27. maj var der tur til Ebeltoft med besøg på fregatten »Jylland«, der med elskværdig bistand af redaktør P. Hvitved og politiassistent S. A. Jensen blev grundigt gennemgået. På Hasenøre syd for Ebeltoft fortalte Finn H. Lauridsen ved et gammelt voldsted om Rane Ladegård, der efter traditionen skulle have ligget på dette sted.

Lørdag 17. juni var der udflugt til Djursland. Museumsoverinspektør Gunner Rasmussen fremviste en bemærkelsesværdig portal i Rimsø kirke og fortalte om en runesten på kirkegården. Bygningskonduktør N. J. Israelsen fortalte om stedets århundredergamle præstegård. I Voldby kirke var Gunner Rasmussen ligeledes vejleder. Efter medbragt aftensmad i Grenå gik turen til Fornæs, hvor arkivar Peder Jensen berettede om stedets historie, ligesom han senere i Vejlby kirke (Sønderherred) fortalte om de dramatiske hændelser omkring »Præsten i Vejlby«. Lørdag 1. juli gik turen først til gården Marsvinslund, og her fortalte Peder Jensen om gården i St. St. Blichers digtning, mens N. J. Israelsen skildrede stedets historie. Turen gik videre til den smukt beliggende Hald ruin, hvor Finn H. Lauridsen berettede om de forskellige Hald-gårde og deres ejere. Lørdag 19. august gjaldt turen først et besøg i Nørre Snede kirke, der blev forevist af Gunner Rasmussen. På stedet, hvor Gudenå og Skjernå springer frem, berettede Peder Jensen træk af den jyske hærvejs historie. Der blev spist aftensmad i Nørre Snede kro.

Søndag 10. september var der heldagstur til Fredericia. Der blev gjort en afstikker til Trelde Næs, hvor deltagerne kunne nyde stedets særprægede natur. Her fortalte Finn H. Lauridsen lidt om egnens historie. På rundturen i Fredericia var der bl. a. besøg på voldene, i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kirken og på Fredericia museum. Udflugtssæsonen sluttede lørdag 30. september med et besøg i Tjele kirke og på Tjele. Begge steder var gårdens forvalter vejleder.

Historisk Samfunds 60-års dag festligholdtes tirsdag 14. november ved en sammenkomst på Frederikshøj kro. Der serveredes smørrebrød, og ved kaffebordet fortalte borgmester Bernhardt Jensen den gamle skovkros historie. Onsdag 13. december var der filmaften, hvor der vistes film om Egeskov marked, øer i Kattegat og Røde kro på Amager.

Den 18. april 1968 var der generalforsamling. Beretning og regnskab godkendtes. Kontingentet blev fastsat til 20 kr. om året. Af de afgående bestyrelsesmedlemmer overretssagfører Otto Bisgaard, bygningskonduktør N. J. Israelsen, gårdejer Nydam Jensen og arkivar Peder Jensen blev disse genvalgt, og arkivar Ib Gejl blev nyvalgt. Efter generalforsamlingen talte bibliotekar, dr. phil. Helge Søgaard om gamle danske købstæder og viste farvelysbilleder i tilslutning til foredraget.

Der er til arbejdet modtaget tilskud fra Ministeriet for kulturelle Anliggender, Skanderborg og Århus amt, flere købstad- og sognekommuner samt private. Historisk Samfund bringer sin tak for disse tilskud og takker ligeledes alle, der ved medlemsskab støtter arbejdet og deltager i eller medvirker ved møder og udflugter.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Personregister

Absalon, biskop 62–64, 98
Agerup, Kirstine, se Kross
Allin, A., organist 45
Andersdatter, Catrine 113
Andersen, madam 9
– Frederik Carl Emil, præst 138
– Karen 114
– Knud 114
– Lars, hospitalslem 112–13
Andreas Sunesøn, ærkebiskop 98
Armauer-Hansen, læge 99
Asmussen, Cathrine 90
– P. C., farver 86
– Wulf Friderich, farver 93

Baden, Ellen 42
– Grete 44
– Rasmus, købmand 16, 41
Balle, Jørgen, bødker 25
Banch, Hans Pedersen 112
Bang, F. 136
Basileios, græsk kirkefader 97
Bauditz, Sophus, forfatter 39
Bay, Sv. Aa., lektor 96
Bech, Marie 39–40
Belofsky, Dorthea, stuekone 126, 129
– Rasmus Grøn, skomager 129
Benzen, Benedicte A. H. M., hospitalsforstander 137
– Hans, hospitalsforstander 117, 121, 137
Bering, Jacob, hospitalsforstander 137
Birch, familien 21
– A., biskop 115
– Carl 21
– Ellen 21
– Rhitra 21
– Vilhelm, skuespiller 21, 43
– Aase 20–21
Birck, skomager 38–39
Bisgaard, Otto, overretssagfører 6, 144
Bjerregaard, madam 9
Bloch, Fritz V. 85
– Ludvig Frederik, købmand 85, 89
– Søren Nielsen, præst 138
Boeck, oberst 21
– Charlotte 21
Boesen, Emil Ferdinand, præst 138
Boisen, Elisabeth Cathrine 89
Bojsen, Peter, seminarieforstander 47
Borch, Gustav Christian Nicolai, præst 138
Brahe, Niels 114
Brask, Mogens Christoffersen, præst 138
Brock, oberst 39
Broge, Hans, købmand 17
Bruno, ærkebiskop 54–56, 78–79
Bruun, Maria Anna 114
Brøchner, amtsprovst 115
– Benedicte, se Benzen
Braad, Simon, hospitalsforstander 110, 113, 123–24, 133–35, 137
– jun., Simon, hospitalsforstander 116, 137
Bunde, Peder, bonde i Brønd 103
Bøggild, P. T., kommerceråd 88
Børup, Morten, rektor 71

Carlsen, Ane 90
Cellarius, Anders Jensen, præst 138
Christensen, fru 13–14
– Kjeld, præst 138
Christian 8, konge 39
Christiansen, madam 9
Christoffer af Bayern, konge 100
Christoffersen, Mads Nielsen, præst 138
Christophersen, Gerda, skuespillerinde 21
Chrysostosmos 97
Cohn, Alfred, skuespiller 21
Cornelius, Carla 22
Cort Rogge, biskop 61
la Cour, skolebestyrerinde 11, 18–20
Czaplinski, Wl., professor 141
Czarniecki, Stefan, polsk hærfører 141

Dahl, Kaj Vilhelm, hospitalsforstander 137
– Aage Georg, præst 138
Dalhoff, Peder Herlovsen, præst 135, 138
Dallerup, Kiersten Nielsdatter 85–86
Daugaard, J. B. 70
Donners, Margarethe 114
Dyrkjøb, Aage 96

Erik af Pommern, konge 60, 65–67, 72, 74, 77–80
Eriksen, øjenlæge 20
– Else 19
Eskil af Lund, ærkebiskop 61–63, 78–79
Estad, stiftsbefalingsmand 123
Eugen 4, pave 66, 78, 80

Faber, Johan Christian, præst 138
Fabricius, A., historiker 70
Feddersen, sadelmager 37
Federspiel, J. L., postmester 16
Finch, Hans Peter Kaspar, hospitalsforstander 137
Flach, Vilh., garver 25
Foss 116

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Frausing, Poul, ridefoged 113
Frederik 1, konge 102, 105
– 2, konge 102–05
– 3, konge 106
– 7, konge 63–64
– Barsebæk, ridder 70, 79–80
– van Blankenheim, biskop 73
– Wilhelm af Brandenborg, kurfyrste 140
Friedrich Barbarossa, kejser 61
Frijs, Ch. I. W., grevinde 40

Galle og Jessen 40
Garner, Holger Nielsen, museumsleder 54
Gaston fra Dauphine, fransk adelsmand 100
Gejl, Ib, arkivar 6, 144
Gerrit Gozewijnson Comhaer, købmand 72–73
Gjeding, Rine 12
Gjesing, Niels, overlærer 6
Gosvin Comhaer, biskop 65, 67, 72–75, 77–80
Grüner, Kristian Axel, hospitalsforstander 137
Guido fra Montpellier 101
Gustaf Vasa, konge 61
Gyldencrone, baron 39
Gyldenstjerne, Sophie 109

Hadrian, pave 61
Hagen, Dagmar, danselærerinde 23–24
Hammerich, familien 16
Hamsfort, Cornelius, mediciner 106
Hans, konge 104–05
Hansdatter, Mette, hospitalslem 123
Hansen, duehandler 17
– Jacob, præst 138
Hanssen, Hans, klokkemester 135
Hansteen, Jens Christensen 36
Heiberg, J. L., professor 90
Heilesen, Henning, arkivar 137
Helms, Adam, apoteker 6
– Anna Margrethe 110
Henrichsen, Peder 114
Henry 6, eng. konge 75
Hermann, Georg, forfatter 7
Hertel, Chr. Vest, præst 70–72, 79–80
Hjerrild, Jens Chr., hospitalsforstander 129–32, 137
Hoffmeyer, J., bibliotekar 71–72
Hofgaard, Steffen Rasmussøn 124
Holch, E., stiftsamtmand 122–23
Holm, A. B., farver 90, 93
Horn, Magnus Christian, præst 138
Hvitved, P., redaktør 143
Hviid, N., auktionsdirektør 88
Hylle, Justinus Wichmann, præst 138
Høegh-Guldberg, Ove, geheimeråd 87–88
Høstmark, præst 112
Høyer, Christopher Pedersen, hospitalsforstander 137

Inge Thytt el. Thott 64
Ingerslev, prokurator 91
Israelsen, N. J., bygningskonduktør 6, 143–44

Jacob Ulvson, ærkebiskop 61
Jahnsen, Anders Rasmussen, farver 86, 89–91, 93–94
– Cathrine 89
– Dorthe 86
– Dorthe Elisabeth 86
– Eline Marie 90
– Johan Friederich, farver 85–86, 88
– Johan Friderich (II), farver 89
– Johanne 91
– Kierstine 85, 89
– Laurits Aabye, købmand 87
– Michael Friderich, præst 86–88
– Michael Friderich (II), købmand 89
– Niels Friderich, farver 86–88, 91–94
– Petrea Bolette 91
– Rasmuss, farver 89, 91
Jan, se Jahnsen
– van Diest 73
Jarlsberg, Wedell, baronesse 39
Jensdatter, Kiersten 113
Jensen, Anders 114
– Anders, skovfoged 25
– Bernhardt, borgmester 81, 144
– Hans 114
– Jacob, hospitalslem 123
– Jens 114
– Johan Gotlieb 36
– Jørgen 114
– Jørgen Steen 141
– Milton, maler 28, 31
– Niels, bonde i Kielstrup 103
– Nikolaj, skovarbejder 29
– Nydam, gårdejer 6, 144
– Peder, arkivar 4, 6, 143–44
– S. A., politiassistent 143
– Thomas, bonde i Ask 103
Jespersen, Erik, præst 138
Jessen, C. 136
Johanna af Flandern, grevinde 73
Johannes af Gottesgnade, prior 77
Jon Gerriksen, biskop 74
Juhl, guldsmed 37
Juncker, gæstgiver 94
Jørgensdatter, Elsebeth 114
– Kirsten, hospitalslem 112
Jørgensen, Hans, hospitalslem 126
– Jens, hospitalslem 113
– Laurits 114
– Mads 114
– Otto 110
– Peder 124
– S. Lauge, lektor 6
– Søren, hospitalslem 112

Kallsbøl, kaptajn 32
Kiilerich, Poul, præst 138
Kiær, Jørgen, hospitalsforstander 124–25, 137
Kjer, Chr. 71
Kjær, Jacob, restauratør 18
Knud den Hellige 98
Knudsdatter, Anna, hospitalslem 113
Krarup, Thure, rektor 87
Kresten, købmandskarl 42
Kristensen, Aksel M. 47
– Frode, lærer, arkæolog 47–53
– Gunnar 47, 51
– Karen 47
– Martin, seminarieforstander 47–48
Krohn, Aage Cæsius Wendel, præst 138
Kross, Kirstine 91
Krumm, Gerda, skuespillerinde 12, 21
Kruse, Amdi, købmand 89
– Anne Bolette 89
Kølholdt, Mads Jørgensen 110
Køster, frøken 13

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Langballe, prokurator 12
– Julie 12
Langsted, Anne Margrethe 87
Lasdatter, Anne, hospitalslem 127
– Maren, hospitalslem 113
Lassen, Anders Jensen, husmand 88
– Eduard, kandidat 39
– Ide Cathrine 88–89
– Otto, købmand 12
Lassis, Mette, hospitalslem 126
Lauridsen, Finn H., arkivar 4, 6, 143
Lauridssøn, Povel, bonde i Dallerup 85
Lauridzdatter, Anne, hospitalslem 125
Lavesdatter, Margrethe, hospitalslem 123–24
Leth, Steensen 11
Lindhardt, V., stiftsprovst 45–46
Lindvig, Niels Lauridsen 110
Lorenzen, Vilh., historiker 69
Loss, Anders Jensen, præst 112, 125–26, 138
Lottrup, Lisbeth 7–8, 42
Luther, Martin 99
Lynge, Lise 38

Mancin, Laurits Nicolai, præst 138
de la Mare, Kai, oberstløjtnant 110
Marius de Fregeno, afladshandler 70
Masonas, biskop 97
Mathiassen, Therkel, museumsmand 51–52
Mathiesen, skomager 39
– Trine 38–39
Meulengracht, Ingeborg 18
Michelsen, Christen, bonde i Kielstrup 103
Mikkelsen, Oluf, præst 137–38
Mogensen, Niels, hospitalslem 112
Momme, Karen 115
– L., præst 114–15
Monberg, Knud, hospitalsforstander 137
Müller, Sophus, museumsmand 52
Münther, Fr. 70
Møllendorff, Johanne, se Jahnsen
Møller, Hans Christian, hospitalsforstander 137

Nathansen, Ludvig, skuespiller 12
Navne af Odense, biskop 66, 78
Niels Raff, abbed 64
Niels Ravn, abbed 69
Nielsdatter, Kiersten 113
Nielsen, violinist 24
– Christian 133
– E. Bavngaard 81
– Gunnar Martin, redaktør 81
– Jens, bonde på Rosenvold 114
– Laura 49
– Niels, bonde i Gammelby 113
Nikolaisen, kaptajn 30, 32
Nissen, Ane Cathrine, se Rugaard
– Else Hillerup 91
– Nis, proprietær 91–92
– Peder 91
Nisted, Harald, slagter 28
Nørding, Poul E. K. J., hospitalsforstander 96, 137
Nørlund, Agnes, skuespillerinde 43, 45

Ohlmann, Axel Emil Christian, præst 138
Oksen, Johan, biskop 111–13, 122–23
Olsen, Thea, bibliotekar 81

Peder Palladius, biskop 101
Pedersdatter, Anna, hospitalslem 113
– Anna (II) 114
Pedersen, Hans 114
– Hans, bonde i Gram 103
– Knud, urmager 94
Pederssøn, Jens, hospitalslem 113
Petersen, Julius, maler 27–28
– Rasmus, hospitalsforstander 137
Philippa, dronning 65, 77–78, 80
Pilegaard, Morten, hospitalslem 113
Poul, abbed 64
Poul Laxmand, rigshovmester 64
Price, Amalie 23
– Juliette, danserinde 23
– Sophie 23
Prior, S., læge 16
Pulz, Louise, danselærerinde 23–24

Rahr, Edwin F., købmand 16
Rantzau, C. 113
Rasmusdatter, Catrine 88
– Elisabeth, hospitalslem 112
– Else, hospitalslem 116, 126
Rasmussen, Gerda 27–28, 32–33
– Gunner, museumsoverinspektør 4, 6, 143
– Marie 25–28, 32
– Peter, skovfoged 25–27
– Winther 114
Rasmussøn, Niels, bonde i Dallerup 84, 86
Reese og Wickmann 40
Reinaud 4 af Koevoerden 73
Riber, Lauridtz Eriksen 124
Richermaz, Bruno, pater 72, 81
Robert af Champagne, abbed 55
Rommerdahls, Barbara, hospitalslem 126
Rosenkrantz, Erik Ottesen, adelsmand 109, 112
– Holger, adelsmand 104, 109
Rosing 122, 124
Rugaard, Ane Cathrine 91, 93
von Russaw, Christopher, polsk soldat 141
Russow, Balthasar, historiker 141
Rydder, Kristen, præst 138
Rømer, Ludvig Ferdinand, præst 138
– Niels Søren, præst 113
von Røssing, major 12
– Dagmar 12–13, 18

Samuelsen, Samuel Beaufin, præst 138
Sarauw, G., museumsassistent 52–53
Schindler, Peter, forfatter 59
Schmidt, 124
– Jacob, apoteker 110
Schourup, husbestyrerinde 16
Seedorf, Mogens Paludan, præst 138
Seemann, Agnes, skuespillerinde 43
Seidelin, Jes Hansen Skovgaard, præst 138

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Simmelkier, Jens Sørensen, købmand 89, 93
Simon Gideon 71
Simonsen, Willum, bonde i Skjold 103
Sine, garderobekone 24
Skaaning, Anders, borgmester 132
Smit, Maren Pedersdatter 125
Snebum, Christian Andressen 122
Stampe, familien 18
– Niels, fabrikant 32
Stauning, Maren Pedersdatter 110
Sten Sture, rigsforstander 60–61
Stine, husassistent 43
Svane, Elias Olufsen, præst 126, 133–34, 138
– Oluf Hansen, hospitalsforstander 137
Svend, konge 61
– Bo 64
Søgaard, Helge, bibliotekar 144
Sørensdatter, Gye, hospitalslem 126
– Helle 85–86
– Maren, hospitalslem 123
Sørensen, sagfører 37
– Jørgen, hospitalslem 112
– Michel 114

Teisen, Hans, farver 88
Thalbitzer 11
Thamsen, Gerda, læge 20
Theil, Chr., bager 26
Theilmann, N. K., hospitalsforstander 130, 137
Thomasdatter, Mette, Margrethe, stuepige 124
Thomasson, Thordur, præst 138
Thomsen, ingeniør 11
Thord Degn 66
Thoresen, alterdegn 38
Thorsen, frue 13–14
Thrue, Th., boghandler 25
Toldorph, Christian Nielsen, hospitalsforstander 137
Tvede, skolebestyrerinde 11, 18

Ulrik Stygge, biskop 64–65, 77–78, 80
Urban 2, pave 55
Ussing, Søren Clemmensen, hospitalsforstander 137

Valdemar 1, konge 98
– den Store, konge 63
Wied, familien 25
Willesen, Jens, hospitalsforstander 137
Winge, familien 25
– sagfører 25
Witzke, Karen Marie 36
Wærum, Margrethe 17, 29

Zahlmann, oberstinde 41
Zimmermann, frue 14
– Emma 14, 16

Aabye, Else Cathrine 87
– Laurids, amtsforvalter 87

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Stedregister

Aggersbøl (hdg.) 110
Ahrenbäk 61
Als 66
Amager 144
Amaliegade (Århus) 9, 18
Amerika 14, 42
Antvorskov 100
Ask 103
Asserbo 62–64, 79
Asserbo kloster 61–63, 70, 78

Badstuegade (Århus) 22
Bagdad 97
Ballebo 114
Basballebro (Århus) 88
Belle 110
Bispegården (Århus) 15, 18
Bjerge herred 103
Bjerre herred 105, 139
Blagoveschensk 45
Blommehaven (Århus) 25
Boller 104, 109
Borgporten (Århus) 22
Brabrand 17, 45
Brandenborg 141
Brendstrup (Tilst sogn) 88
Breslau 141
Brobjerg (Århus) 86
Brobjerg hule (Århus) 86, 92, 93
Bruar (elv Island) 74
Buddum 66
Bygholm 110

Calabrien 55
Cartusiam montis Dei (fr. kloster) 61, 78, 79
Casino (Kh.) 44
Centrum (Århus) 93
Chalons-sur-Saône 97
Champagne 55
Chartreuse 55
Clemensbro (Århus) 19
Clemensstræde (Århus) 19
Cluny (fr. kloster) 54
Cour, frk. la, og Tvedes højere pigeskole (Århus) 11, 18

Dallerup 85
Dallerup kirke 86
Dallerup sogn 94
Danmark 37, 53, 54, 60, 61, 64, 65, 73, 74, 77–81, 83–85, 94, 98, 100, 101, 140, 141
Danzig 61, 73
Deventer 72, 75, 79, 80
Djursland 143

Ebeltoft 143
Egeskov 144
Egå kirke 93
England 75, 79, 80
Ertebølle 52, 53
Esbjerg 22
Esrom kloster 62
Essenbæk 82
Europa 54, 97

Fiskergade (Århus) 18
Flandern 73
Fornæs 143
Frankrig 19, 20, 55, 62, 75, 78–81, 97, 98
Fredensgade (Århus) 7, 9, 11, 13–15, 17, 32
Fredenstorv (Århus) 16, 32
Fredericia 143
Fredericia museum 144
Frederiksborg amt 81, 82
Frederiksgade (Århus) 39, 86, 93, 95
Frederikshøj kro 144
Frijsenborg 18, 40
Fyn 141
Fænø 141
Fåborg 70, 79, 80
Fårup sø 52

Gamle kirkegård, Den (Århus) 89
Gammelby præstegård 113–115
Gedved 47, 113
Gimming sogn 65
Glenstrup 69
Glenstrup kirke 69, 82, 83
Glenstrup kloster 64–68, 70, 74, 77–80
Glenstrup sø 69
Gotland 77, 83, 84
Gottesfriede (tysk kloster) 61
Gottesgnade (tysk kloster) 61, 77
Gram 103
Grande Chartreuse 55, 56, 58, 60, 72, 73, 75, 78–82, 84
Graven (Horsens) 103
Grenoble 55, 78
Grenå 89, 93–95, 143
Gripsholm slot 61
Grækenland 97
Gråbrødreklostret (Horsens) 102
Gudenåen 51, 52, 66, 143
Gudmes kostskole (Århus) 24

Hadsten 37
Hald 143
Hald ruin 143
Hamburg 40
Hammel 18
Handest 66
Hannover 12
Hasenøre 143
Hatting 117, 137
Hatting præstegård 113
Havstrup sø 49, 51
Herrevad kloster 61
Helsingør 77
Hillerup 91
Hobro 93
Holar (Island) 74, 79
Hornum 139
Hornum sogn 110

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Horsens 8, 45, 102, 103, 105, 106, 110–14, 116, 117, 122–24, 126, 129, 133–37, 139, 140
Horsens hospital 96, 98, 102–107, 109, 110, 112–17, 122–26, 129–31, 133, 135–37, 139
Horsens mark 111
Hospitalsgade (Horsens) 103, 104, 130
Hôtel Dieu (Lyon) 97
Hôtel Dieu (Paris) 97
Hotel Royal (Århus) 45
Hou 66
Høiris (Mors) 11
Hvejsel sogn 47
Hyrup 114
Hørhaven (Århus) 25
Hårby 113

Island 67, 74, 75, 79, 80, 83, 84, 139
Irkutsk 45
Italien 55, 78, 97

Jelling 51
Jerusalem 77, 100
Jylland 16, 51
Jyske asyl (Risskov) 89
Jyske hærvej, Den 143

Kalundborg 98
Kandestederne 19
Kappadokien 97
Kattegat 144
Kielstrup 103
Kolding 106, 141
Kongsvad mølle 66
Konstantinopel 97
Kurland 141
Kæsarea 97
København 18, 20, 23, 24, 39, 40, 43, 44, 87, 89–91, 98, 100, 101, 104, 105
Københavns universitet 90
Køln 54–56, 70, 78, 79

Landskrona 77
Lilleasien 97
Livland 141
Lothringen 61
Lund 61, 73, 78, 79, 98
Lunden 114
Lübeck 73
Lübecks stifter 70
Lyon 97
Låsby sogn 95
Låsby østerskov 93

Marsvinslund 143
Malmø 77
Maria delle Scala 97
Mariager 109
Mariager fjord 64
Mariager kloster 68, 79
Mariakilden (v. Glenstrup) 69
Maribo 68
Mariefred kloster 58, 60, 61, 67
Marienehe kloster 61
Marienkrone kloster 61, 73, 77, 79
Marienparadies kloster 61, 77
Marselisborg skov 25
Mejlgade (Århus) 21
Merida 97
Mesopotamien 97
Middelfart 141
Midtjylland 51
Mindebro (Århus) 32
Mindegade (Århus) 17, 18, 26
Missionshotellet (Århus) 39
Molesmes 55
Mols herred 103
Mors 11
Mou 66
Møen 98
Mårslet sogn 125

Nationalmuseet 48, 52, 53, 132
Nederlandene 72, 73, 75
Niagara 42
Nim herred 105
Ning herred 103
Norden 72, 98
Nordeuropa 60
Norge 20, 81, 83, 84, 115
Nyborg 88
Nykøbing Falster 77
Næstved 73
Nørrebro mark 66
Nørrebro mølle 66
Nørrejylland 66, 104
Nørre kloster, se Glenstrup kloster
Nørreport (Randers) 82
Nørre Snede 143
Nørre Snede kirke 143
Nørrild herred 105

Odense 66, 78, 87, 90, 102
Overijssel 75

Palæstina 97
Paris 97
Paulskirken (Århus) 8
Polen 141, 142
Pommern 59, 73, 77, 79, 80–84
Preussisk Pommern 85

Randers 64–66, 74, 75, 78, 80, 81, 102, 123
Randers amt 81
Randersegnen 74
Randers fjord 82
Randers' helligåndshus 74, 81, 84
Randers latinskole 92
Randers Vor Frue kloster, se Vor Frue nonnekloster, Randers
Rane ladegård 143
Rheims 55
Ribe 100
Ribe latinskole 92
Riga 142
Rimsø kirke 143
Roden 125
Rolsted mølle 66
Rom 61, 101
Rosenkrantzgade (Århus) 16
Rosenvold 113, 114
Roskilde stift 62
Rostock 61, 65, 67, 73
Rusland 45
Ry 52
Ryesgade (Århus) 38
Rügenwalde 59, 73, 77, 79, 80, 84
Røde kro (Amager) 144
Rørbæk sø 52
Røssing 12
Rådhustorvet (Randers) 82

Sachsen 73
Saint-Oyan (fr. hospital) 97
Salling 91, 92
Salten 52
Samsø 32
Sct. Clemens domkirke (Århus) 71
St. Jans kloster 73
St. Jørgensgade (Horsens), se Hospitalsgade
St. Jørgensgård (Horsens) 102–04, 110, 130
St. Jørgensgårdens kapel (Horsens) 132
St. Pedersstræde, se Skolegyde
Saxonia 58, 73, 78, 80
Saxonia-pommerania 61
Schivelbein 61, 73
Schwerin stift 70
Sibirien 44, 45
Siena 97
Silkeborg centralbibliotek 81
Sjælland 79, 101
Skálholt (Island) 67, 74, 79, 80

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Skanderborg 87, 105
Skanderborg amt 144
Skanderborg rytterdistrikt 85
Skanderborg ryttergods 85, 94
Skanderborg skove 105
Skanderborg slot 104, 105
Skelskør 77
Skive 95
Skjernå 143
Skjolde 103
Skolebakken (Århus) 70
Skolegade (Århus) 70, 71, 83, 87
Skolegyde (Århus) 71, 72
Skåde 28
Skåde bakker 25, 28
Skåne 61, 98
Slagelse helligåndshus og hospital 139
Sminge 52
Sophiendal 41
Sortebrødreklostret (Århus) 102
Sorø 64
Sorø kloster 64
Spanien 20, 32
Spejlsby 98
Spitalsby, se Spejlsby
Spøttrup 91
Strängnäs 60, 61
Stettin 61, 73
Stilling 87
Stjernholm(slot) 107, 109
Stovby 139
Stovby sogn 114, 125
Svenstrup 66
Sverige 60, 61, 77–79, 81
Søborg 43
Sønder allé (Århus) 9, 38
Sønderjylland 77
Søndre kirkegård, Den (Århus) 91
Sdr. Vissing 113

Templum Mariae (kloster) 61
Thionville 61
Tilst 94
Tilst sogn 88
Tisvilde hegn 64
Tjele 144
Tjele kirke 144
Tjærby 65, 66, 72, 73, 77, 78, 80
Torrild herred 105
Torskedam (Århus) 29
Torsted 108, 117
Torsted kirke 103–05, 117, 128, 129, 133, 134
Torsted sogn 105, 111, 137, 139
Torsted sognekald 137
Tre Mariers kirke, De, se Glenstrup kirke
Trelde næs 143
Trods Katholm (Århus) 16
Tved 91
Tyskland 78, 79
Tørring 47, 49, 51
Tørring kirke 47
Tørslev 66

Uppsala 61
Utrecht 73

Varde å 52
Varna (Århus) 28
Vejlby kirke (Sønder herred) 143
Vejle 47
Vestergade (Århus) 86, 90, 93–95
Vester mølle 52
Verdun 97
Viborg 96
Viborg latinskole 92
Villands herred (Skåne) 98
Vilslev 91
Vladivostok 44, 45
Voer herred 105
Voldby kirke 143
Vor Frue hospital (Århus) 87, 123, 132
Vor Frue kirke (Århus) 86, 87, 91, 94
Vor Frue nonnekloster (Randers) 64–66, 78, 80, 83

Württemberg 37

Zalsbommel 72
Zeelhem 73

Æbelholt kloster 140
Ægypten 20, 97

Ølsted sogn 112
Øm kloster 81
Ørnereden (Århus) 26–29, 31, 32
Østen 97
Østergade (Århus) 7, 9, 11, 18
Østersølandene 73

Århus 7, 14, 19, 21, 27, 28, 30, 39, 40, 44, 64, 66, 70, 71, 77–81, 83, 85–95, 102, 103, 107, 112, 122, 123, 125, 141, 143
Århus amt 81, 83, 144
Århus domkirke 36, 42, 45, 70, 81, 83, 88, 89, 91, 94
Århus domsogn 86, 94, 95
Århus hospital, se Vor Frue hospital Århus
Århus katedralskole 72, 83, 87, 92
Århus kloster 70, 72
Århus latinskole, se Århus katedralskole
Århus mark 93
Århus stift 89, 94, 95, 107, 109, 115
Århus stiftamt 94
Århus teater 43
Årslev 94
Åstrup 114
Åbenrå 139
Ålborg 66, 101
Ålborg helligåndskloster 66
Ålborg latinskole 92

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Historisk Samfund for Århus Stift 1967/68

Driftsregnskab

Udgifter:		*Indtægter:*		
Trykkeriudgifter	13.977,43	Tilskud fra stat og kommuner:		
Honorarer	2.460,00	Kulturministeriet	1.600,00	
Kontorartikler, telefon, DHF, porto og mødeindkaldelser m. m.	4.520,33	Horsens km.	100,00	
Foredrag og ekskursioner	453,29	Silkeborg km.	50,00	
Overskud	1.339,96	Skanderborg km.	100,00	
		Århus km.	400,00	
		Hammel km.	50,00	
		Viby km.	25,00	
		Åby km.	50,00	
		Ry km.	100,00	
		Skanderborg amt	75,00	
		Århus amt	250,00	
				2.800,00
		Andre tilskud:		
		Landbosparekassen	200,00	
		Øm Kloster museum	2.000,00	
				2.200,00
		Særlige indtægter:		
		Medlemskontingent		14.584,00
		Ekskursioner		713,43
		Bogsalg		934,30
		Portorefusion		1.400,90
		Renter af bank og giro		36,62
		Tilbagebetalt papirafgift		81,76
	22.751,01			22.751,01

Peder Jensen,
kasserer.

Regnskabet er revideret og fundet i overensstemmelse med bilag.

Århus, den 16. april 1968.

Sven Lauge Jørgensen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Øm Kloster Museum 1967

Driftsregnskab

Udgifter:		*Indtægter:*	
Lønninger	23.713,23	Billetsalg	29.762,00
Provision	2.575,10	Salg af skrifter	7.725,30
Forsikringer og skatter	361,54	Tilbagebetalt oms	87,00
Tilskud til administration	2.000,00	Renter: Sparekassen	3.525,99
Tryksager	1.155,20	Renter: Obligationer	812,50
Vedligeholdelse og nyanskaffelser	8.288,68	Husleje	1.200,00
Telefon	1.010,56	Telefon	633,79
Pension og ATP	1.370,25	ATP og pension	456,75
Diverse omkostninger	29,30		
Moms	420,00		
	40.923,86		
Driftsoverskud	3.279,47		
	44.203,33		44.203,33

Status

Aktiver:		*Passiver:*		
Obligationer (13.500)	8.955,00	Jysk Husmandskreditforening		2.622,04
Ejendomme	74.500,00	Konto for vedligeholdelse		5.500,00
Landbosparekassen:		Difference v. 13. alm. vurdering		31.500,00
901-02-32229	19.467,53	Formue 1/1 1967	116.961,81	
901-20-33196	15.299,67	Overskud	3.279,47	
901-20-72655	37.272,49			120.241,28
Kassebeholdning	1.219,40			159.863,32
		÷ difference ved ny kursansættelse for obligationer		3.149,23
	156.714,09			156.714,09

Peder Jensen,
kasserer.

Regnskabet er revideret og fundet i overensstemmelse med bilag.

Århus, den 16. april 1968.

Sven Lauge Jørgensen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK